

Közgazdasági Szemle

LXXIII. ÉVFOLYAM

2026. SZEPTEMBER

GLOBALIZÁCIÓ, DEGLOBALIZÁCIÓ A 21. SZÁZADBAN

HALMAI PÉTER

Globális dezintegráció? Geogazdasági széttöredezés, blokkosodás...

CHIKÁN ATTILA

Az ellátási láncokról logisztikai nézőpontból. Trendek és alkalmazkodás

CSABA LÁSZLÓ

A világgazdaság dezintegrálódása és a kis országok

SASS MAGDOLNA

A külkereskedelem, a külföldi közvetlentőke-befektetések és a globális értékláncok háromszöge a globalizáció „új” szakaszában

TOMKA BÉLA

A deglobalizáció mítosza: a nemzetközi összekapcsoltság változó formái a 20–21. században

MATUS JÁNOS

Globalizáció és a nemzetközi rendszer

POLÓNYI ISTVÁN

Iskolázottsági verseny, felsőoktatási globalizáció, emberi erőforrások – és a hazai helyzet

BAYER JÓZSEF

A globalizáció geopolitikai kihívásai

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE ALAPÍTVÁNY

Szerkesztőbizottság

Ábel István, Balaton Károly, Bélyácz Iván, Benczes István, Berács József, Chikán Attila, Csaba László (elnök), Demeter Krisztina, Dobos Imre, Halmai Péter, Kádár Béla, Koltai Tamás, Mihályi Péter, Palánkai Tibor, Palotai Dániel, Rappai Gábor, Simai Mihály, Simonovits András, Spéder Zsolt, Szanyi Miklós, Szentes Tamás, Szerb László, Takáts Előd, Tasnádi Attila, Török Ádám, Vincze János, Voszka Éva, Vörös József

Tanácsadó testület

Berács József, Bod Péter Ákos, Csaba László, Halmai Péter, Kocziszky György, Simonovits András, Vörös József

Közgazdasági Szemle, LXXIII. évfolyam, 2026. szeptember**T A R T A L O M****GLOBALIZÁCIÓ, DEGLOBALIZÁCIÓ A 21. SZÁZADBAN**

Bicentenáriumi konferencia az Akadémián. Előszó (<i>Halmai Péter</i>)	989
<i>Halmai Péter</i> : Globális dezintegráció? Geogazdasági széttöredezés, blokkosodás...	991
<i>Chikán Attila</i> : Az ellátási láncokról logisztikai nézőpontból	
Trendek és alkalmazkodás	1009
<i>Csaba László</i> : A világ gazdaság dezintegrálódása és a kis országok	1019
<i>Sass Magdolna</i> : A külkereskedelem, a külföldi közvetlentőke-befektetések és a globális értékláncok háromszöge a globalizáció „új” szakaszában	1036
<i>Tomka Béla</i> : A deglobalizáció mítosza: a nemzetközi összekapcsoltság változó formái a 20–21. században	1056
<i>Matus János</i> : Globalizáció és a nemzetközi rendszer	1077
<i>Polónyi István</i> : Iskolázottsági verseny, felsőoktatási globalizáció, emberi erőforrások – és a hazai helyzet	1089
<i>Bayer József</i> : A globalizáció geopolitikai kihívásai	1120

A Közgazdasági Szemle Alapítvány támogatói

MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Gazdasági Egyetem, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kara

CONTENTS

GLOBALISATION, DEGLOBALISATION IN THE 21ST CENTURY

Bicentenary conference at the Academy of Sciences. Foreword (<i>Péter Halmai</i>)	989
<i>Péter Halmai</i> : Global disintegration? Geoeconomic fragmentation, bloc formation...	991
<i>Attila Chikán</i> : Supply chains from a logistics perspective: Trends and adaptation	1009
<i>László Csaba</i> : The disintegration of the world economy and small countries	1019
<i>Magdolna Sass</i> : The triangle of trade, foreign direct investment, and global value chains in the “new” phase of globalisation	1036
<i>Béla Tomka</i> : The myth of deglobalisation: Changing forms of international interconnectedness in the 20th and 21st centuries	1056
<i>János Matus</i> : Globalisation and the international system	1077
<i>István Polónyi</i> : Educational competition, globalisation of higher education, human resources – and the situation in Hungary	1089
<i>József Bayer</i> : The geopolitical challenges of globalisation	1120

Főszerkesztő: Halm Tamás

Rovatvezetők: Balatoni András (makroökonómia), Habis Helga (mikroökonómia), Kehl Dániel (ökonometria), Rosta Miklós (intézményi és közösségi gazdaságtan)

Tipográfia: Kempfner Zsófia

A Közgazdasági Szemle szerkesztősége a kéziratok gondozásához a ChatGPT-t is igénybe veszi

Kiadja a Közgazdasági Szemle Alapítvány

Székhely: 1053 Budapest, Kecskeméti utca 10–12.

A kiadásért és a szerkesztésért felel: Halm Tamás, a kuratórium elnöke

Honlap: www.kozgazdasagiszemle.hu • A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja •

A nyomtatást és a kötetzeti munkálatokat a Prime Rate Zrt. végzi • Felelős vezető: Nagy László •

HU ISSN 0023-4346 (nyomtatott) • HU ISSN 1588-113x (online) • Indexszám: 25 452

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint belföldre és külföldre a következő elérhetőségeken: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/kozgazdasagi-szemle/prodB051453.html>), e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon a +36-1-767-8262 számon, levélben az MP Zrt. 1900 Budapest címen. Előfizetési díj egy évre: 26 400 forint.

Bicentenáriumi konferencia az Akadémián

Előszó

A Magyar Tudományos Akadémia 200 éves fennállását ünneplő rendezvénysorozat keretében 2026 februárjában az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya (GJO) tudományünnepi programjára került sor. A magyar közgazdászok számára kettős ünnep az Akadémia alapításának bicentenáriuma: bizonyos megszorításokkal két évszázadot ölel át a közgazdaság-tudomány hazai művelésének története is.

Az egész hónapon át tartó rendezvénysorozat célja az volt, hogy a tudományos közösség és az érdeklődő nagyközönség számára egyaránt betekintést nyújtson a gazdaság- és jogtudományok, valamint az Osztályhoz tartozó további társadalomtudományi diszciplínák legújabb irányzataiba és kutatási eredményeibe. A programok között tudományos tanácskozások, kiállítások, könyvbemutatók, kerekasztal-beszélgetések, interdiszciplináris és kulturális rendezvények is helyet kaptak.

A tudományos közösséget, egyidejűleg az Osztályhoz tartozó tudományágak iránt érdeklődő szélesebb közönséget is célozták a hónap keretében tervezett tudományos tanácskozások, amelyek között részben a GJO meghatározó jelentőségű tudományterületei elmúlt két évszázadbéli akadémiai tudományosságának fejlődését áttekintő, részben pedig e tudományterületek valamely konkrét, jelenleg is rendkívül időszerű témakörének feltárását célzó konferenciák szerepeltek.

A kivételesen gazdag rendezvénysorozat keretében a *Globalizáció, deglobalizáció a 21. században* című konferenciát 2026. február 12-én tartottuk az MTA-székház felolvasótermében. A nagy érdeklődéssel kísért tudományos rendezvényen délelőtt a globalizáció átfogó gazdasági kihívásai és perspektívái álltak középpontban. Délután pedig a globalizáció további társadalomtudományi (nemzetközi politikai, demográfiai stb.), ám a közgazdaság-tudományokhoz is kapcsolódó problémái kerültek terítékre.

A globalizáció meghatározó mozzanatai a globális gazdaság egyes alkotóelemeit összekötő áramlások és hálózatok. A 2008–2009. évi nagy pénzügyi és gazdasági krízis után a termékek kereskedelmi áramlása és a nemzetközi pénzügyi áramlások dinamikája átmenetileg megtört. Egyidejűleg megtorpant a kiszervezés folyamata. Napirendre került az értékláncok átalakításának, újjászervezésének az igénye. E tényezők további impulzusokat kaptak az újabb külső, közöttük geoökonómiai

és geopolitikai, illetve pandémiás sokkok következtében. Az egymást erősítő sokkok miatt a legutóbbi évek folyamatait gyakran polikrízisként, elhúzódása miatt pedig permakrízisként jellemzik. A változásokat sokan a globalizáció megtorpanásaként értékelik. A jelenlegi és a következő időszak tartalmát illetően elterjedt a *deglobalizáció hipotézise*. A témakör tekintetében különös jelentőségű problémakörök: a geogazdasági fragmentáció; a kölcsönös függőségek, a nemzetközi értékláncok és a nemzetközi tőkemozgás átalakulása; a multilaterális intézmények szerepe; a kis országok lehetőségei; a globalizáció gazdasági, valamint kulturális és politikai dimenzióinak alakulása.

A problémakört közgazdaság-tudományi megközelítésben tekintette át a konferencia első blokkjának öt előadója: *Chikán Attila, Csaba László, Halmai Péter, Sass Magdolna és Tomka Béla*. A tömör előadásokat panelvita követte, amelyben négy előadó válaszolt, egy pedig kérdezőként szerepelt.

A globalizáció gazdasági dimenziója mellett igen fontosak annak társadalmi következményei. A délutáni előadások – amelyeket ugyancsak panelvita követett – a globalizációs folyamat néhány fontosabb társadalmi hatását elemezték.

Matus János a globalizáció nemzetközi rendszerre gyakorolt hatását és a vele járó biztonsági kockázatokat tárgyalta. *Spéder Zsolt* a globalizáció következtében változó demográfiai tendenciák bemutatására vállalkozott. *Polónyi István* a globalizáció oktatásra gyakorolt hatását vizsgálta. *Bayer József* pedig a globalizáció és a geopolitika változó viszonyát elemezte. A globalizációs folyamat jelentősen átrajzolja a hagyományos geopolitikai térképeket. Az új világrend igénye ugyanakkor a fenyegető anarchia rémét idézi fel, amellyel szemben csak a nemzetközi rendszer intézményi reformjai jelenthetnek kiutat, elhárítva a mai válság potenciálisan katasztrofális kimenetelét.

A Közgazdasági Szemle e számában a fenti konferencia előadásai szerepelnek. Egyetlen kivétellel, amelynek kizárólag terjedelmi oka van. *Spéder Zsolt* rendkívül nagy figyelmet keltő előadása egyúttal alapját képezte 2026. áprilisi akadémiai székfoglaló előadásának is. Ez utóbbi előadás a folyóirat következő számában jelenik meg. Abban a reményben adjuk közre a konferencia előadásait, hogy azok továbbgondolásra inspirálhatják a hazai tudományos közösség tagjait és műhelyeit.

Halmai Péter,
az MTA rendes tagja, a IX. Osztály elnöke

HALMAI PÉTER

Globális dezintegráció?

Geogazdasági széttöredezés, blokkosodás...

A globális rend korunkban az unipoláris nyugati dominanciából többpólusú konfigurációvá alakul át. A globalizáció jólétet, szabályalapú liberalizációt és mély gazdasági integrációt támogató formája új kihívásokkal szembesül. A kereskedelempolitikai korlátozások, a globális termelési láncok sebezhetősége, a geopolitikai sokkok, a kezdődő fragmentáció következményei egyes vélemények szerint akár a globális integráció végét is jelenthetik. Valójában a globalizált világgazdaság alapvető átalakulása megy végbe. A legnagyobb veszélyt a globalizációellenes, fragmentációt erősítő gazdaságpolitikák jelenthetik. A kialakuló multipoláris világrendben továbbra is meghatározó a kölcsönös függőségek rendszere. Ezért nem valószínű, hogy a globális integrációt az egymástól elkülönülő világgazdasági blokkok teljes szétválása váltaná fel. A multipoláris struktúrában is egyidejűleg lesznek jelen a versengés és az együttműködés mozzanatai. A változás fő irányainak azonosítása megkerülhetetlen közgazdaság-tudományi feladat, egyúttal a távlatos gazdaságpolitikai cselekvés előfeltétele.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F10, F13, F15.

Kulcsszavak: globalizáció, geoökonómiai fragmentáció, deglobalizáció, blokkosodás, nemzetközi kereskedelem, kereskedelempolitika, multilaterális együttműködés, multipoláris világrend, Európai Unió.

Global disintegration? Geoeconomic fragmentation, bloc formation...

PÉTER HALMAI

The global order is currently shifting from unipolar Western dominance towards a multipolar configuration. The previous form of globalisation, based on prosperity, rules-based liberalisation, and deep economic integration, is facing new challenges. Trade policy restrictions, vulnerabilities in global value chains, geopolitical shocks,

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia 200 éves jubileuma alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülészen 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Halmai Péter az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Nemzeti Közszoigálati Egyetem (e-mail: halmai.peter@uni-nke.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. augusztus 26-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.991>

and increasing geoeconomic fragmentation have also raised the possibility of deglobalisation. The study examines how these processes may shape globalisation, international trade, and multilateral economic co-operation. It concludes that the globalised world economy is undergoing a fundamental transformation, but it is unlikely that global integration will be replaced by the complete separation of the world economy into distinct blocs. Mutual interdependencies will remain important in the multipolar world order, while competition and co-operation will coexist. Increasing trade fragmentation, however, may entail significant economic costs and growth risks, particularly for open economies. The adaptability of multilateral, rules-based institutions may therefore be crucial for preserving global integration. For the European Union and small, open economies, strengthening resilience, reducing critical dependencies, and deepening regional integration constitute major economic policy challenges.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F10, F13, F15.

Keywords: globalisation, geoeconomic fragmentation, deglobalisation, bloc formation, international trade, trade policy, multilateral co-operation, multipolar world order, European Union.

Bevezetés

A jövő alapvető jelentőségű kérdése, hogy miként alakul a globalizáció a 21. században. A lassulás, majd a több egyidejű, egymást erősítő válság (polikrízis) időszakában sokan már a deglobalizációt is lehetségesnek tekintik. A globalizáció folyamatában mélyreható változások mennek végbe. Új mechanizmusok jelennek meg a rendszer működésében. Különös figyelmet igényelnek a legutóbbi években felmerülő geoökonómiai széttöredezés (fragmentáció) veszélyei. Alapvető kérdésként merülnek fel a blokkosodás, az importfüggőség, a változó erőforrás-áramlási és kereskedelmi minták, kereskedelempolitikai feltételek és a stratégiai autonómia témakörei. Mindezek a világgazdaság valamennyi szereplője számára fundamentális, a kis, nyitott gazdaságok számára pedig létfontosságú jelentőségűek.

Hiperglobalizáció: globális szabadkereskedelem?

A globalizáció lényege a gazdaságoknak az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a technológia áramlása révén növekvő összekapcsoltsága. Alapját a világgazdaság rendszerét átszövő *kölcsönös függőségek* rendszere képezi. A határokat átlépő termék-, szolgáltatás-, erőforrás-áramlások – vám és nem vám jellegű – akadályainak csökkenése (vagy akár teljes megszűnése) növekvő gazdasági teljesítményt és jólétet kínál a világnak s az egyes nemzeteknek. A növekvő gazdasági szabadság kölcsönös előnyöket nyújt, ugyanakkor növekvő kölcsönös függőséget eredményez. Nem zéró összegű játékról van szó. E rendszerben Merkúr, a kereskedelem, nem pedig Mars, a háború istene dominál.

Jagdish N. Bhagwati világhírű közgazdász a globalizációt integrációként definiálja: *a globalizáció a nemzeti gazdaságok nemzetközi gazdaságba történő*

integrációja a kereskedelem, a közvetlen külföldi tőkebefektetések, a rövid távú tőkeáramlások, általában az emberek nemzetközi mozgása és a technikák áramlása révén (Bhagwati, 2007). A mai világgazdaságban az integrációs folyamatok regionális és globális szinten jelentkeznek. Az integráció általános értelemben egységesülést, beilleszkedést jelent. Ám az integráció folyamatában annak alkotórészei nem veszítik el sajátosságaikat.

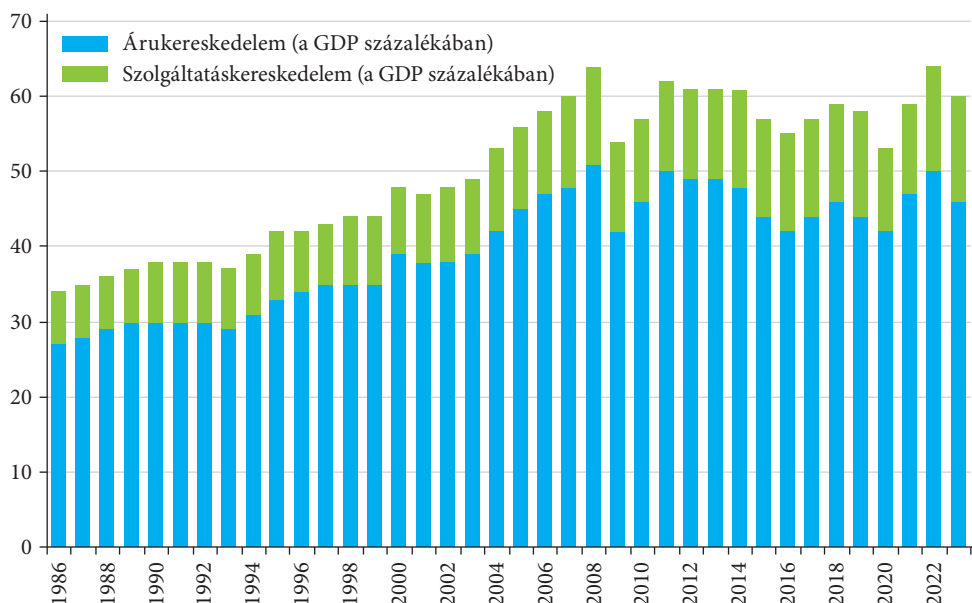
A liberális piacgazdaság globális győzelme (Fukuyama kifejezésével: „a történelem vége”) egyúttal elhozta a hiperglobalizáció korát, amiből a multilateralizmus kiteljesedése és a globális szabadkereskedelem víziója következett. Az utóbbi körvonalazódott a WTO 1996. évi szingapúri miniszteri konferenciáján is, amelynek egyes résztvevői szerint 2020-ra megteremthető lett volna a globális szabadkereskedelem (Halmai, 2025). E példák hűen tükrözik az előző évszázad végének optimizmusát, az akadályok nélküli kereskedelemről remélt haladás – önmagában egyáltalán nem alap nélküli – vízióját.

Hiperglobalizáció helyett „lassúbalizáció”

Az 1980-as és az 1990-es évek hiperglobalizációjának korszakát azonban új szakasz („*slowbalisation*”) váltotta fel. A korábban nagyon dinamikus, határokon átnyúló kereskedelem és a közvetlen külföldi befektetések a globális pénzügyi válság óta lelassultak (1. ábra).

1. ábra

A globális export és import összege a világ GDP-jéhez viszonyítva (százalék)

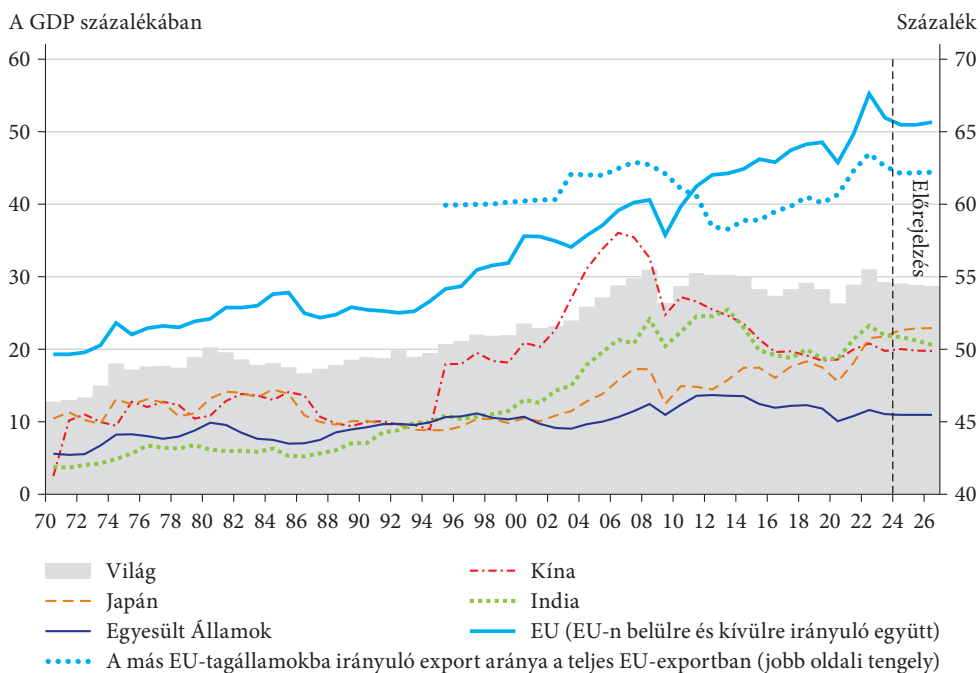
Forrás: European Commission (2024b).

A legszélesebb körben használt globalizációs mutató, a zürichi ETH egyetem konjunktúrakutató intézetének gazdasági globalizációs (kompozit) indexe 2007 óta alig nőtt, lényegében stagnál.

A világgazdaságot egymás után sújtó vilájárvány és energiaválság kettős sokkja, valamint a kereskedelmi környezet fokozatos romlása ellenére azonban az áruk és szolgáltatások globális exportja figyelemre méltó ellenálló képességről tett tanúbizonyságot: nagyjából a globális pénzügyi válság előtti magas szint körül maradt fenn annak GDP-hez viszonyított aránya. (Az egyes fő világgazdasági szereplők nyitottságának alakulását mutatja a 2. ábra.) Ugyanakkor a globalizáció folyamatának új hajtóereje a szolgáltatások és az immateriális javak (köztük a szellemi tulajdonjog, az adatok és információk) áramlásának erőteljes dinamikája lett.

2. ábra

Az áru- és szolgáltatásimport GDP-hez mért aránya (százalék)

Forrás: European Commission (2024a).

A „lassúbalizációnak” nevezett tendenciát felerősítették a geopolitikai feszültségek, a fokozódó protekcionizmus, a Covid-19-vilájárvány okozta zavarok és Oroszország teljes körű ukrajnai inváziója. A *geoökonómiai széttöredezettség* narratívája szerint a globális kereskedelem rivális gazdasági blokkokra bomlik, s az egyes országok egyre inkább kereskedelemkorlátozó intézkedéseket és stratégiákat követnek. Ez utóbbiak elősegíthetik a globális értékláncok korábban kiszervezett fázisainak visszatelepítését (*reshoring*) vagy baráti országokba történő áthelyezését (*friendshoring*).

Globális kereskedelmi fragmentáció?

A geoökonómiai fragmentáció az IMF definíciója szerint „a globális gazdasági integráció politika vezérelte megfordulása, amelyet gyakran stratégiai megfontolások motiválnak” (International Monetary Fund, 2023a, 91. o.). E politikailag előidézett változások „a határokon átnyúló áramlások forrásaira és célpontjaira” vonatkozhatnak. A változásokat gyakran stratégiai szempontok vezérlik, mint például a nemzet- vagy a gazdasági biztonság, a szuverenitás, valamint az autonómia (Gopinath et al., 2024).

Norring szerint a geoökonómiai fragmentáció alapját geopolitikai indítékok és stratégiai rivalizálás képezik. Álláspontja szerint *a fragmentáció lényege a gazdasági tevékenység tömbökön (blokkokon) belüli koncentrációja*. Geopolitikai indítékok és stratégiai rivalizálás dominanciája esetében geoökonómiai fragmentációról van szó (Norring, 2024b). Az elkülönülő geopolitikai blokkok kialakulását a geoökonómiai fragmentáció előfeltételének tekintik (Kaaresvirta et al., 2023; Norring, 2024a).

E megközelítés szerint *az úgynevezett blokkosodás a fragmentáció központi tényezője*. A blokkok olyan országcsoportok, amelyek tagjai között szorosabb a gazdasági integráció, miközben a csoporton kívüli országokkal lazább az együttműködés (Aiyar & Ilyina., 2023). A blokkok regionális (azaz földrajzi) vagy politikai közelség mentén jöhetnek létre. Azaz e folyamatban meghatározó jelentőségű a geopolitikai távolság.

Blokkok geopolitikai stratégiai szövetségek alapján alakulnak ki. A blokkokban az egyes országok a kívülálló országokkal szemben kereskedelemkorlátozó intézkedéseket és stratégiákat követnek. Elősegítik az értékláncok egyes elemeinek már említett vissza- vagy áttelepítését. Célként jelenhet meg a technológiai leválás igénye is. Egyes megközelítések szerint a blokkok a jelentős geopolitikai hatalmak (hegemónok?) köré épülhetnek.

A teljes blokkosodás hipotézise szerint a globális gazdaság rivális, egyre inkább autark gazdasági blokkokra bomlik.¹ E folyamatban akár a teljes technológiai és kereskedelmi leválás/elszigetelődés is lehetséges.

Az idézett megközelítések nem képeznek egységet. A geoökonómiai fragmentáció lehetőségeinek és veszélyeinek felvázolása fontos hozzájárulás a deglobalizáció esetleges irányzatainak bemutatásához. Ugyanakkor aláhúzást igényel: a kereskedelmi blokkok fogalma önmagában nem új jelenség a világban. Ilyen blokkok korábban is léteztek, s maguk a regionális integrációk is kereskedelmi blokknak tekinthetők. Ezek azonban korábban a globális integráció átfogó folyamataiba illeszkedtek, s nem eredményeztek geoökonómiai fragmentációt.

A geoökonómiai blokkok (ha egyáltalán vannak) empirikus azonosítása kereskedelmi, befektetési és pénzügyi adatok, valamint katonai kapcsolatok alapján lehetséges.² Az elemzések során nem hagyható figyelmen kívül az úgynevezett *összekötő (konnektív) országok* csoportja sem (Aiyar & Ohnsorge, 2024). (Sajátos ambíciókat

¹ Ennek alapján születtek itthon is egyes nem közgazdász szerzők, illetve politikusok által kifejtett, empirikus közgazdaság-tudományi alapokat nélkülöző, „új világrendről” szóló víziók, amelyek egyúttal az ország nyugati orientációját is megkérdőjelezték.

² Figyelemre méltó, ám több tekintetben módszertanilag vitatható például Boros és Ginter (2026) hierarchikus klaszterezésen alapuló elemzése.

tükrözhet azonban, ha egy EU- és egyben NATO-tagállam saját szerepét kizárólag a konnektivitásban véli megtalálni.)

A blokkosodás fogalma tehát meglehetősen eltérő megközelítéseket takar. Az eddigi csoportosítási kísérletek bizonytalan körvonalú, több tekintetben önkényesen lehatároltnak tűnő blokkokat azonosítottak. A szankciók által sújtott „pária-országokon” kívül a többé-kevésbé blokkokba sorolható országok is folyamatosan törekednek arra, hogy a szűkebb tömörülésen kívüli országokkal bővítsék kölcsönös gazdasági kapcsolataikat.³ Autarkiára irányuló ambíciók hiányában legfeljebb az aszimmetrikus strukturális függőségek elkerülésének, a stratégiai autonómiának az igénye merülhet fel.

Importsebezhetőség és a stratégiai autonómia kihívásai az Európai Unióban

A folyamatos átalakulás fokozta a világ legnagyobb gazdaságai közötti stratégiai versenyt. Az Európai Unió, az Egyesült Államok és Kína egyaránt újrarendezik pozícióikat a globális értékláncokban. A kereskedelem, a technológia és a biztonság metszéspontja a többpólusú verseny színterévé válik. A geopolitikai rivalizálásban fegyverként alkalmazhatják a globális kínálati (érték-) láncokat.

A kínálati láncok már nem csupán gazdasági mechanizmusok, hanem a geopolitikai verseny központi színterévé váltak. Ez fragmentált kereskedelmi környezetet jelez, amelyben a gazdasági hatékonyság mellett egyre fontosabbá válnak a biztonsági szempontok. A koronavírus-járvány által is igazolt szűk kínálati keresztmetszeteket (Halmi, 2022) jelenleg tovább súlyosbítják a növekvő geopolitikai feszültségek.

Valójában *a kínálati függőségek dinamikusán változó viszonyokat tükröznek*. Idővel – a technológiai fejlődéstől, az iparpolitika eredményeitől és a nemzetközi fejleményektől függően – jelentősen változhatnak. A gazdasági biztonság szempontjából alapvető kérdés: az új egyensúly kialakulása hosszabb távon növeli vagy csökkenti-e az általános kínálati függőséget.

Az EU-ra vonatkozó adatok szerint a járvány után néhány olyan termék esetében, amelyet 2019-ben még kiterjedt beszállítói háttérük miatt könnyen pótolhattak volna, a piaci kínálat egyre kevesebb országban koncentrálódik.

Az átalakulás bemutatásához az érintett importtermékek két csoportba sorolhatók (Ülgen, 2026). Az első csoportba a magas kockázatúak tartoznak, amelyek 2019 és 2024 között a *magas sebezhetőségű és nehezen helyettesíthető* kategóriába kerültek. A másodikba pedig a *növekvő kockázatúak*, amelyek 2019-ben, a Covid-krízis előtt még könnyen helyettesíthetőek voltak, 2024-re azonban – viszonylag alacsony sebezhetőségük megőrzése mellett – nehezen helyettesíthetővé váltak.

Ez az osztályozás a változó technológiai környezetben megjelenő új stratégiai termékköröket különíti el. Az ebből következő változások alaposan mérlegelt módosításokat

³ Ebben esetenként a konnektív („semleges”) országok tölthetnek be közvetítő szerepet. Még a pária-országok esetében is...

igényelhetnek az EU rövid távú kereskedelempolitikájában. A döntéshozók figyelmének elkerülhetetlenül konkrét termékekre és technológiákra is ki kell terjednie.

A *magas kockázatú termékek* esetében a 2019-ben még fennálló viszonylagos biztonságot – amelyet a kínálat sokszínűsége és a viszonylag könnyű helyettesíthetőség jellemzett – 2024-re akut stratégiai sebezhetőség váltotta fel. Ezt a kínálati láncok zavarai és a jelentős helyettesítési nehézségek jellemzik.

Az EU által 2024-ben behozott magas kockázatú termékek összértéke körülbelül 128 milliárd dollár volt, ami az Unió teljes importjának 4,6 százalékát tette ki. E kategóriában a lítiumion-akkumulátorok súlya a legnagyobb: értékük 47,6 milliárd dollár, az összes magas kockázatú import közel 37 százaléka (Ülgen, 2026). Ezeket az akkumulátorokat kezdetben a fogyasztói elektronikában használták. Ma már lényeges részét képezik az elektromos járművek és a napelemes erőművek rendszereinek is. E felhasználási területek miatt a lítiumion-akkumulátorok a digitális és zöld átalakulás szempontjából magas kockázatú terméknek és technológiának minősülnek.

Bár az EU-ban is létezik akkumulátorgyártás, az akkumulátorok ellátási láncra továbbra is a kínai szellemi tulajdonra, kritikus alkatrészekre és kész cellákra támaszkodik. E tartós kettős függés, vagyis *a kínai technológiától és a kínai importtól való függőség strukturális sebezhetőséget teremt az EU számára*, mivel az Unió hazai termelési kapacitása önmagában nem garantálhatja a technológiai szuverenitást vagy az ellátási lánc ellenálló képességét.

Az EU magas kockázatú importjainak beszállítói között az EU-n belüli beszerzés több kategóriában dominál, különösen a járművek, a fémek, a vegyi anyagok és a mezőgazdasági termékek esetében. Még a magas kockázatú termékek körében is jelentős ellenálló képességet biztosítanak az európai ellátási hálózatok ezekben az ágazatokban. Ugyanakkor a külső kitettség továbbra is jelentős. Kína a magas kockázatú vegyi anyagok importjának mintegy negyedét és a gépimport egyötödét adja. Az Egyesült Államok az előbbinél kisebb, de jól érzékelhető szerepet játszik egyes ágazatokban, különösen az ásványi anyagok esetében.

A legnagyobb aggodalomra okot adó ágazatok esetében az EU-n belüli beszerzés viszonylag korlátozott, s Kína különösen erős pozícióval rendelkezik. E területek közül különösen az elektronika érdemel figyelmet. Kína az EU összes magas kockázatú importjának valamivel több mint a felét adja. Ez az arány e termékek körében jóval meghaladja az EU-n belüli kereskedelem mintegy 40 százalékos arányát.

Ezzel szemben az ásványi anyagok importja jellegzetes mintázatot mutat. Az EU-n belüli beszerzés részesedése viszonylag alacsony (22,5 százalék), az Egyesült Államoké 20,3 százalék. Ez az egyetlen importágazat, amelyben az Egyesült Államok az EU belső piacához hasonló szerepet tölt be. Az ásványi anyagok esetében tehát a magas kockázati kitettség szempontjából nem elsősorban a Kínától, hanem a külső beszállítóktól, közöttük transzatlanti forrásokból származó importtól való szélesebb körű függőség a meghatározó. E különbség stratégiai szempontból releváns, tekintettel az amerikai kereskedelempolitikával kapcsolatos folyamatos bizonytalanságra, valamint a biztonságosabb, diverzifikáltabb kínálati láncok megerősítésének igényére.

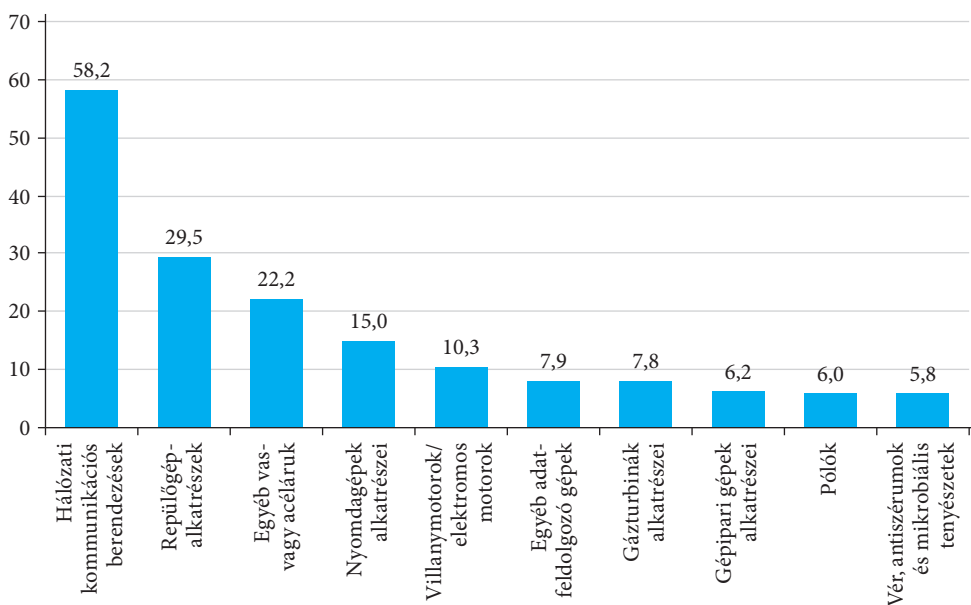
A *növekvő kockázatú termékek* előállítására korlátozott számú országra koncentrálnak. A kereskedelempolitika gyors változásai miatt e termékek hamar magas

kockázatúvá válhatnak. Alapvető jelentőségű az érintett ellátási láncok korai azonosítása és diverzifikációjuk elősegítése célzott megelőző intézkedésekkel.

2024-ben az EU összesen 5238-féle terméket importált, közülük 267 minősült növekvő kockázatúnak. E növekvő kockázatú termékek összértéke körülbelül 341 milliárd dollár volt, ami az EU teljes importjának 12,2 százalékát tette ki. Az érintett főbb termékcsoporthoz tartoztak a hálózati kommunikációs berendezések, az elektromos motorok és az adatfeldolgozó berendezések, amelyek importjának összértéke 76,4 milliárd dollár volt (3. ábra). Jelentős szerepet játszottak továbbá a repülőgép-alkatrészek, a nyomdagépek és a gépipari berendezések is.

3. ábra

A legfontosabb, növekvő kockázatot képező uniós importtermékek, 2024 (milliárd dollár)

Forrás: Ülgen (2026).

A növekvő kockázatú termékek ágazati összetétele jelentősen eltér a magas függőséget megtestesítő import összetételétől. Míg az utóbbi csoportban az ásványok játsszák a főszerepet, az előbbinek csak elhanyagolható részét teszik ki. Az EU növekvő kockázatú importjának legfontosabb tétele az elektronika, amely e termékek importjának 25,1 százalékát adja. Ezt követik a gépek, a fémek, a vegyi anyagok, a járművek és a textíliák.

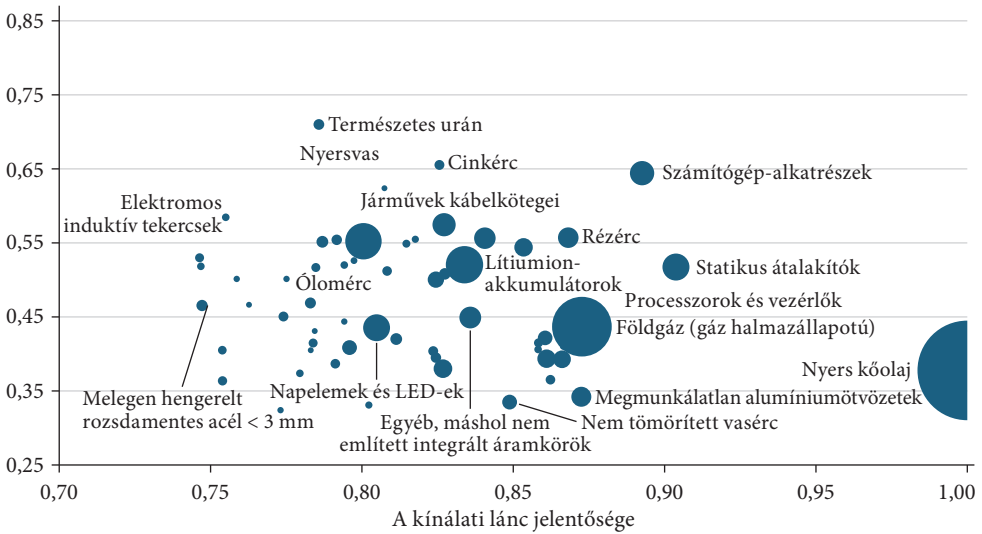
Valamely kereskedelmi partnernek az EU ellátási láncai integritásának veszélyeztetésére való képessége nem csupán az e függőségeket megalapozó termékcsoporthoz számától (az úgynevezett *kiterjedési, extenzív dimenziótól*) függ. Alapvető jelentőségű az is, hogy a kereskedelmi kapcsolat megszakadása milyen lehetséges kedvezőtlen hatást gyakorol a gazdaság értékláncának egészére (ez a *mélylési, intenzív dimenzió*). Ez utóbbi tényező annak alapján határozható meg, hogy az azonosított termékcsoporthoz milyen mélyen kapcsolódnak a kínálati lánc későbbi – *downstream* – szakaszaihoz.

Ennek eredményeként az EU ipari termelése szempontjából kritikus kínálati függőségek azonosíthatók, s a jelentőségük szerint súlyozva vehetjük őket figyelembe. Ez új megközelítésben teszi lehetővé az EU kereskedelmi sérülékenységeinek feltérképezését (4. ábra). E rendszerezés feltárja, hogy az EU importszerkezetében mely területeken rendelkeznek a kereskedelmi partnerek potenciális zavaró képességekkel (*disruptive capabilities*).

4. ábra

Az EU kínálati láncainak sebezhetőségei

Kínálati függőség

Forrás: Ülgen (2026).

Az előzetes várakozással összhangban kiemelt helyen szerepelnek a kínálati láncok szempontjából fontos egyes nyersanyagok (a kőolaj és a földgáz), illetve az értéklánc későbbi szakaszai számára kritikus köztes termékek (számítógép-alkatrészek, lítiumion-akkumulátorok, integrált áramkörök).

Következésképpen az EU jövőbeli sebezhetőségei egyre inkább a technológiaigényes és tőkejavakat előállító ágazatokban összpontosulhatnak. Éppen azokban, amelyekben Kína külső beszállítóként a leghangsúlyosabb szerepet tölti be. Úgy tűnik, hogy a fémek és a vegyi anyagok, amelyek az EU-nak mind a magas függőségű, mind a növekvő kockázatú importjában mérsékelt súlyt képviselnek, a kezelhető kitettség felől az akutabb sebezhetőség irányába mozdulnak. Az összkép szerint az EU függőségének súlypontja az elsődleges árucikkektől a feldolgozott és technológiaigényes termékek felé tolódik. Ez összhangban áll a kínai iparfejlesztés és az export diverzifikációjának általánosabb tendenciáival.

A növekvő kockázatú termékeket az Unió országai nagyjából ugyanazon kereskedelmi partnerektől vásárolják, mint azokat, amelyek importjától erősen függenek. A politikai következmények azonban eltérnek: a korai beavatkozás és a kínálati

láncok diverzifikációja ezekben az ágazatokban még megakadályozhatja a jövőbeli stratégiai kitettség kialakulását.

A külső beszállítók részesedésének az EU érzékeny importja mindkét csoportjában hasonlóan magas aránya fontos figyelmeztetés. Arra utal, hogy az EU jelenlegi beszállítói koncentrációjának mintázatai önmagukat erősíthetik. Aktív diverzifikációs politika nélkül a jelenleg kialakuló kockázatok a jövőben tartós függőségekké válhatnak.

Az EU *legsúlyosabb sebezhetőségei* ezért nem feltétlenül a már magas kockázatúnak minősített termékekhez kapcsolódnak. Valójában inkább azokhoz, amelyek kockázati profilja még formálódik, miközben kitettségük fokozatosan halmozódik fel. E termékek esetében a beszállítók koncentrációja fokozatosan növekedhet, miközben a helyettesítési lehetőségek szűkülnek. A politikai kockázat jelenleg korlátozott lehet, de később jelentőssé válhat.

Ez az EU input importpozíciójának egyik központi aszimmetriája. A *sebezhetőség* nem a teljes importspektrumtól való széles körű függőségből fakad, hanem a *korlátozott számú, ugyanakkor rendszerszinten jelentős inputokra koncentrálódó kitettség*ből. Az EU stratégiai problémája ezért nem a függőség általános mértéke, hanem annak koncentrációja. Nem az áruforgalom mennyisége, hanem a termékek gazdasági szerepe a meghatározó.

Mivel a kereskedelmi kitettségéből fakadó sebezhetőség a termékek viszonylag szűk körére összpontosul, a politikai válasz nem irányulhat a külső függőség általános csökkentésére. A valódi feladat a *szelektív kockázatcsökkentés*. Ehhez azonosítani szükséges azokat az inputokat, amelyek importjának zavara tovaggyűrűző hatásokat okozna az európai gazdaságban. Ezt követően olyan – diverzifikációt, készletfelhalmozást, ipari támogatást és külgazdasági diplomáciát ötvöző – politikai kombináció kialakítása szükséges, amely nem a legnagyobb kereskedelmi áramlásokra, hanem azokra a pontokra irányul, ahol a korlátozott függőség aránytalan stratégiai kitettséghez vezet.

Az EU az immár kiszámíthatatlan amerikai protekcionizmus és a kínai ellátási láncok offenzív politikai felhasználása közé szorult. Ezért felgyorsította a valódi stratégiai autonómia irányába tett erőfeszítéseit. Ez természetesen *nem autarkiát jelent, hanem az egyoldalú strukturális függőségek elkerülésének igényét tükrözi*. Az EU saját stratégiai ellenálló képességét kívánja növelni a *nyílt stratégiai autonómia* koncepciójával.⁴

A kialakuló multipoláris rendben a reziliencia lényege tehát nem az önellátás, hanem az aszimmetrikus kölcsönös függőség kalibrált kezelése: a leginkább sebezhető területeken csökkenteni szükséges a kitettséget, egyidejűleg megőrizve és kihasználva az EU élvonalbeli technológiai előnyeit. Ebben az értelemben a stratégiai autonómia nem leválást, hanem a kínálati láncokba ágyazott hatalom feletti fegyelmezett kontrollt jelent.

⁴ Az utóbbi fontos eleme a *Net-Zero Industry Act*, az *Európai Chips Act* és a javasolt *Industrial Accelerator Act* (Balfour & Ülgen, 2024). Kína kiterjedt Öv és út kezdeményezésének (*Belt and Road Initiative*) ellensúlyozására az EU elindította az alternatív kínálati folyosók létrehozására irányuló *Global Gateway* infrastruktúra-fejlesztési kezdeményezést.

Változó kereskedelmi és erőforrás-áramlási minták, kereskedelempolitikai feltételek

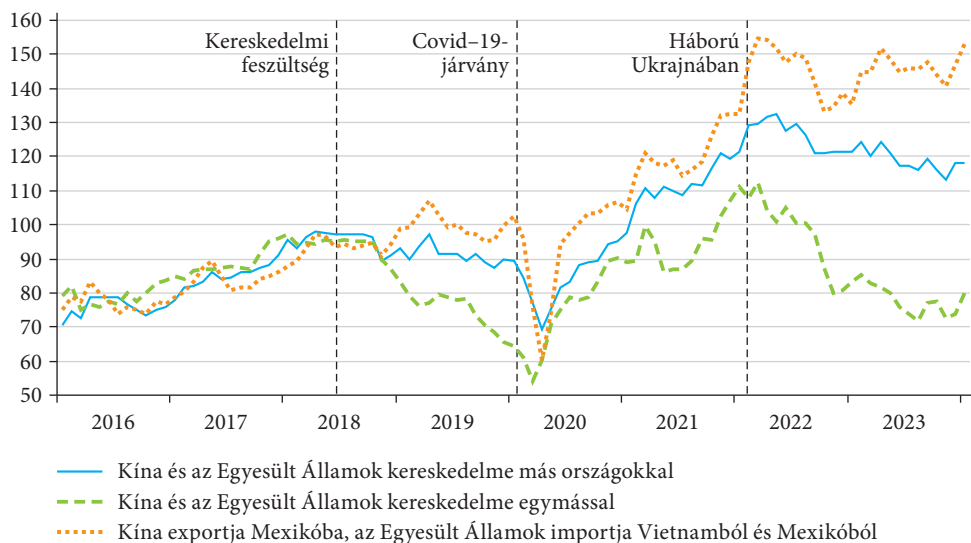
A klasszikus kereskedelmi elméletek szerint a komparatív előnyök és az eltérő erőforrás-ellátottság képezik a kereskedelem alapjait. A megváltozó világgazdasági környezetben azonban növekvő figyelmet kapnak a nem gazdasági tényezők, köztük a politikai kapcsolatok. Az utóbbi időben egyre több kutatás irányul a geopolitikai távolság és a nemzetközi kereskedelem kölcsönös összefüggéseire, mivel a nagy gazdaságokban növekvő protekcionizmus megváltoztatja a kereskedelmi mintákat, s új akadályokat állít a gazdasági csere elé. A kapcsolat vizsgálatának egyik lehetséges módszere a gravitációs kereskedelmi modell kiegészítése a „geopolitikai távolság” tényezőjével.

A geopolitikai irányultság befolyásolhatja a nemzetközi kereskedelmet, különösen a feltörekvő gazdaságok esetében. Egyes kutatási eredmények szerint az Egyesült Államokhoz geopolitikai értelemben szorosabban kötődő országok importja a geopolitikai távolság növekedésére érzékenyebbnek tűnik.

A legutóbbi, mintegy évtizednyi időszakban elmélyült az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelmi konfliktus. Egyes értékelések szerint részleges kereskedelmi leválás valósult meg (5. ábra). A kiéleződő geopolitikai – 2022-től pedig már háborús – konfliktus nyomán a nyugati országok sikeresen leváltak Oroszországról. (Bár a cseppfolyósított földgáz tekintetében jelenleg is nagy az orosz kitettség.)

5. ábra

Kína és az Egyesült Államok kereskedelme egymással, az összekapcsoló (konnektív) országokkal és más partnerekkel

Megjegyzés: szezonálisan kiigazított adatok.
2018. június = 100.

Forrás: Blanga-Gubbay és Rubínová (2024).

Az FDI-áramlások egyre gyakoribbak a geopolitikai síkon összefonódó országok között, különösen a stratégiai szektorokban⁵ (International Monetary Fund, 2023a). Ám *a globális gazdaság egyes spekulatív várakozások ellenére nem rendeződött át különálló, egymástól egyre inkább szétváló geopolitikai blokkokra*. Lényeges, változatlanul érvényes megállapítás: „A nemzetközi áramlások nem csökkentek a belföldi tevékenységhez képest, nincs folyamatos átállás a globális üzletből a regionális üzletágra..., a geopolitikailag vezérelt nemzetközi áramlások változásai továbbra is elsősorban a jelenlegi konfliktusok középpontjában álló országokat érintik.” (Altman et al., 2024, 416. o.)

A geoökonómiai széttöredezettség kockázata különösen fontos az Európai Unió számára, tekintettel a fennálló erős gazdasági összekapcsolódásokra – a kereskedelem, a pénzmozgások és a beruházások terén egyaránt. Az EU-tagállamok gazdaságának nagyfokú nyitottsága s a globális értékláncokkal fennálló erős integrációja következtében a geoökonómiai széttagoltság növekedése valószínűleg nagyobb gazdasági költségekkel járhat (European Commission, 2024b).

Az Egyesült Államok és Kína közötti növekvő ellentét korlátozó intézkedések bevezetéséhez, illetve a technológiaiintenzív ágazatokban (félvezetők gyártása, zöld technológiák stb.) támogató iparpolitikák alkalmazásához vezetett. Az egészségügyi termékek hiánya a koronavírus-járvány kezdetén erősíthette a „nearshoring”, illetve az ellátási lánc néhány szegmensének racionalizálása iránti igényt. Az ukrajnai háború tovább növelte a geopolitikai feszültségeket és kockázatokat. Összességében a beszerzési források megbízhatóságának növelésére, a keresleti reakció javítására vagy a nemzetbiztonsági szempontok előtérbe helyezésére irányuló erőfeszítések valószínűleg néhány kínálati lánc újjáalakításához és rövidítéséhez vezethetnek (International Monetary Fund, 2022; Williams, 2022).

A nemzetközi kereskedelempolitika multilaterális szintjének elmélyülése az ezredforduló után megtorpant. A WTO dohai körtárgyalásainak kudarca már közel két évtizede látható. Azóta sem fogalmazódott meg a millenniumi agendához hasonló ambíciójú multilaterális kereskedelempolitikai program. Valójában a vitarendezés területén – döntően az amerikai kormányzat magatartása miatt – a WTO jelenlegi rendszere működésképtelen.

A multilateralizmussal szembeni tipikus amerikai kritika szerint pedig alapvetően megromlott a jelenleg fennálló világrend. A nemzetközi intézmények „felrázására” (sokkterápiájára) van szükség az amerikai érdekeket fenyegető veszélyek, illetve az amerikai álláspontot érintő kihívások elhárításához. Valójában a közelmúlt multilaterális együttműködésének gyengesége mélyebb intellektuális és politikai széttöredezettséget tükröz. Például miközben a Nemzetközi Valutaalap 2024 októberében éves őszi ülését tartotta, a BRICS 36 ország vezetőit hívta össze az oroszországi Kazanyban, s a fórum középpontjában a dolláralapú nemzetközi monetáris rend felváltása állt. Ha a multilateralizmus jól működne, akkor e tárgyalások összekapcsolódnának.

A nemzetközi rend elleni fellépés azonban nem új keletű: az Egyesült Államokban az 1970-es, 1980-as és 2000-es évek elején hivatalba lépő republikánus

⁵ A kereskedelmi folyamatok alakulásában az egyes termékcsoportok között figyelemre méltó különbségek lehetségesek.

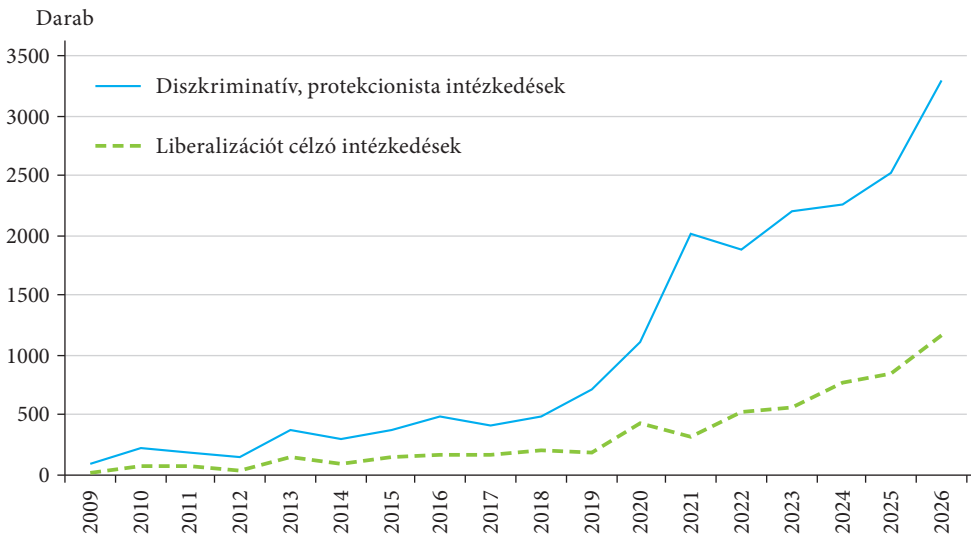
kormányzatok mind megvetésüket fejezték ki a multilateralizmussal szemben. Követelték, hogy Amerika „potyázó” szövetségesei fizessenek többet az Egyesült Államok által biztosított védelmi ernyőért. A súlyos pénzügyi válságok azonban végül minden esetben az adott helyzet újragondolását s a problémák multilaterális keretek közötti megoldását kényszerítették ki.

Mintegy negyedszázada a nemzetközi kereskedelempolitikai változások súlypontja a bilaterális kapcsolatokra helyeződött. Ugyanakkor a legutóbbi egy-másfél évtizedben egyes, a kereskedelem vagy a beruházások akadályait csökkentő, már kitargyalt megállapodások (például a Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Együttműködés, a TTIP, vagy a Mercosur) – jelentős részben lobbierdek demagóg érvényesítésével összefüggésben – nem kerülhettek elfogadásra. Nemcsak e megállapodások esetében igaz: a populizmus és a protekcionizmus egymással szoros szimbiózisban, együttesen fejtik ki a nemzetközi kereskedelem rendszerét romboló hatásukat (Rodrik, 2018).

A politika kulcsszerepet játszik a globális gazdaság széttöredezetté válásában. Noha a vámok a legutóbbi időszakig jellemzően alacsony szinten maradtak, a nem vám jellegű kereskedelmi korlátozások 2020 óta jelentős mértékben nőttek. Az elmúlt években meredeken emelkedtek a kereskedelemre és a külföldi befektetésekre káros intézkedések (6. ábra). Csökkent a multilaterális intézmények képessége a globális kereskedelmi áramlások megkönnyítésére (Dadush, 2022).

6. ábra

Kereskedelempolitikai intézkedések

Forrás: www.globaltradealert.org alapján saját számítás és szerkesztés.

Mindez különös időszzerűséget kapott a 2025 januárjában hivatalba lépett amerikai kormányzat vámintézkedései következtében (Baldwin, 2025). A Liberation Day alkalmából meghirdetett vámszintek a száz évvel korábbi, a nagy gazdasági világválság kirobbanásában is alapvető szerepet betöltő vámokhoz hasonlíthatók. Noha az

amerikai kormányzat kész egyezségekre, a kereskedelempolitikai konfliktus jelentős bizonytalanságokat s lényeges növekedési veszteségeket okozhat.

Az amerikai adminisztráció példátlan mértékben emelte az importvámokat. Nyíltan megkérdőjelezte a szabályokon alapuló, többoldalú kereskedelmi rendszer alapelveit. Egyre inkább a nyers hatalom felhasználása felé mozdult el saját érdekeinek érvényesítése érdekében. Az Egyesült Államok kereskedelempolitikájának változása bizonyos mértékig Kína globális piacokon betöltött növekvő jelentőségére adott válaszként értelmezhető. A kínai expanzióhoz feltehetően hozzájárultak a versenyt torzító állami beavatkozások. Mindez jelentős kereskedelempolitikai kihívásokat támaszt. Ám a széles körű, növekvő vámok kevésbé alkalmasak e kihívások kezelésére.

Ugyanakkor a vámok emelése eddig csak korlátozott hatást gyakorolt a világ gazdaságra. Egyfelől egyes vámokat az eszkalációs szakasz után ismét csökkentettek. Másfelől számos kereskedelmi partner nem alkalmaz megtorló intézkedéseket az önkényes vámemelésekkel szemben. Továbbá a vámemelésekre történő előzetes felkészülés, valamint a mesterséges intelligenciához kapcsolódó termékek iránti erős kereslet is hozzájárult a globális kereskedelem arányának fennmaradásához. A vámpolitika világszerte felerősítette a kereskedelempolitikai bizonytalanságot, különös tekintettel az egyre újabb fenyegetések, mentességek vagy szigorítások lehetőségére.

Az Egyesült Államok meghirdetett kulcsfontosságú vámpolitikai célkitűzései eddig nem teljesültek. A kereskedelmi (s a költségvetési) hiány továbbra is hatalmas. A vámok kulcsszerepet játszottak a magas belföldi infláció fennmaradásában. Nincs jele továbbá széles körű újraiparosodásnak sem. Úgy tűnik, hogy a növekvő vámok költségeit eddig túlnyomórészt az Egyesült Államokban viselték, ahol a vámok felfelé irányuló árnymást táplálták.

Az Európai Uniót elsősorban az Egyesült Államokba irányuló export visszaesése és a megnövekedett kereskedelempolitikai bizonytalanság érintette. Összességében azonban a makrogazdasági hatások eddig korlátozottak maradtak.

Az Egyesült Államok közelmúltban bevezetett korlátozó kereskedelempolitikai intézkedései felerősítik a globális gazdaság már most is nyilvánvaló geopolitikai szét-töredezettségét. A növekvő geoökonómiai fragmentáció átalakítja a nemzetközi gazdasági együttműködés kereteit. A megváltozott világ gazdasági környezetben *Európának egyensúlyt szükséges teremtenie a nyitottság, az ellenálló képesség és a versenyképesség követelményei között.*

Az Európai Unió számára e keményebb külső környezetben elkerülhetetlenné vált kereskedelempolitikájának újrafogalmazása. Az Európa előtt álló kihívás a következő: ragaszkodjon a nyitott, szabályokon alapuló gazdasági rend alapvető elveihez, miközben egyidejűleg erősíti gazdasági ellenálló képességét. Mindenekelőtt csökkenteni szükséges a kritikus függőségeket. A WTO-szabályokkal összhangban álló kereskedelem- és iparpolitikai intézkedések hozzájárulhatnak a külső sérülékenységek korlátozásához. Egyidejűleg bővítendők a megbízható kereskedelmi partnerekkel fennálló kapcsolatok. Az új kereskedelmi megállapodások javíthatják a bővülő piacokhoz való hozzáférést, diverzifikálhatják az ellátási kapcsolatokat, s erősíthetik a szabályokon alapuló együttműködést.

Mindezek azonban nem helyettesítik sem a megbízható keretfeltételek biztosítását, sem a mélyebb belső piac kialakítását, sem pedig a kínálati oldali reformokat, amelyek Európa versenyképességének erősítéséhez szükségesek. A *nyitott, többoldalú kereskedelmi rend* fenntartása továbbra is döntő fontosságú, jóllehet annak szabályai egyes területeken – az alapelvek megőrzésével – finomíthatók.

A kereskedelmi fragmentáció költségei

A változó kereskedelmi minták nem hatnak szükségképpen negatív módon az aggregált kereskedelmi mutatókra, ám jelentős gazdasági költségekkel járhatnak. *A növekvő kereskedelmi terhek gyengítik a versenyt, a termelékenység tovagyrúzását s így a potenciális növekedést.* Az erősödő kereskedelmi korlátozások és/vagy a magasabb fokú kereskedelempolitikai bizonytalanság növekvő globális fragmentációhoz vezetnek. Az IMF elemzése szerint a globális gazdaság viszonylag erős széttördezettisége – mértékétől függően – *állandósult globális kibocsátási veszteséghez vezetne*, a modellszámítások szerint a világ GDP-jének 0,2 százalékatól 7 százalékaig terjedően. A kereskedelmi fragmentációt technológiai szétválással kombináló scenáriók a GDP 8 és 12 százaléka közötti kibocsátási veszteséget mutatnak néhány országban (International Monetary Fund, 2023c).

Összességében számos tényező korlátozhatja a globális kereskedelem kilátásait, ami a gazdasági növekedésre nézve is kockázatot jelent. A legutóbbi exogén sokkok és kereskedelempolitikai fejlemények mind ország-, mind multilaterális szinten azt jelzik, hogy a globális kereskedelmet kedvezőtlenül érintő hatások erősödhetnek. A kereskedelem és a potenciális növekedés közötti lehetséges okozati összefüggéseket is figyelembe véve (Singh, 2010), a fragmentáció – jelentős potenciális gazdasági költségekkel járva – a globális kereskedelem és a világgazdaság szempontjából egyaránt lefelé mutató kockázatot jelent (International Monetary Fund, 2023c).

Következtetések

A polikrízis időszakában a hiperglobalizáció folyamata megakadt. A globalizáció korábbi fő hajtóerőinek dinamikája lelassult. Egyidejűleg új hajtóerők jelentek meg. Reális veszélyként merülhet fel a deglobalizáció is.

A kereskedelem továbbra is a globalizáció alapvető színtere. Az erősödő kereskedelmi korlátozások és/vagy nagyobb fokú kereskedelempolitikai bizonytalanság a globális fragmentáció növekedéséhez vezethet. A globális gazdaság viszonylag erős széttördezettisége – mértékétől függően – *állandósuló globális kibocsátási veszteséghez vezetne*. A nyitott gazdaságok (köztük az EU tagállamai, de közülük is különösképpen a legkisebbek) lennének a kereskedelmi fragmentáció legnagyobb vesztesei.

Számos alapvető tényező – köztük a geopolitikai összefüggések, a járvány vagy a klímaváltozással kapcsolatos vállalások kezelésének szükségessége – az *értékláncok újrendezésére* ösztönözheti a gazdaságpolitikát. Ugyanakkor önmagában

a korábbinál rövidebb, kevésbé sebezhető értékláncok kiépítése aligha tekinthető deglobalizációnak (Antràs, 2020). A reziliensebb, bonyolultabb vagy diverzifikáltabb kínálati láncok létrehozása kezdetben növeli a költségeket és a fogyasztók terheit. Az egyes államok számára pedig egyidejűleg költségvetési nyomást eredményezhet – miközben mind az európai országok, mind az Egyesült Államok nagyon jelentős államháztartási hiánnyal küzd –, ezért fokozott figyelmet igényel az államadósság felhalmozódása és a piacok finanszírozási képessége. Ugyanakkor az alkalmazkodás új szereplők, ötletek és technológiák megjelenésével is járhat. E folyamat tehát nemcsak makrogazdasági egyensúlyhiányt, hanem egyidejűleg előrevivő technológiai változást is eredményezhet.

Az értékláncok újjászervezése során is felmerülhet az úgynevezett *technológiai szuverenitás* kérdése: valamely nemzet (illetve integráció) azon képessége, hogy lehetővé tegye vállalatai számára a globális technológiai rendszerben való szabad és sikeres versenyzést, s hosszú távon megalapozza a lakosság kellően magas szintű jólétét. A változó feltételek mellett előnyösebbé válhat a szolgáltatásorientált, a kutatás-fejlesztésre és a tudásintenzív iparágak fejlesztésére épülő országok pozíciója. A termelésre alapozó gazdaságok ugyanakkor új kihívásokkal szembesülnek, mert az alacsony munkaerőköltség önmagában egyre kevésbé meghatározó.

A legnagyobb veszélyt a *globalizációellenes, fragmentációt erősítő gazdaságpolitikák* jelenthetik. A technológia hajtotta globalizáció vadhajtásainak kezeléséhez globális politikai lépésekre is szükség lenne. A multilaterális szabályok és intézmények kiépítése és erősítése a globális integráció további elmélyülésének előfeltételét képezi. A nemzetállamoknak, illetve a regionális integrációknak ugyanakkor számos eszközük lehet a folyamatok befolyásolására és a kockázatok csökkentésére.

A gazdaságpolitikák középpontjába a termelékenység és a versenyképesség erősítésének kellene kerülnie. Ennek előmozdításához mélyreható strukturális reformok kidolgozása és megvalósítása szükséges. Nagy jelentőségűek a piaci versenyt, valamint a szabadabb kereskedelmet támogató, a felesleges adminisztratív terheket csökkentő intézkedések. A fenntartható és inkluzív növekedés révén a kereskedelmi és beruházási reformok gyümölcseit a társadalmak széles köre élvezhetné.

A *multilateralizmus és a szabályokon alapuló nemzetközi rend* jelenleg kivételesen súlyos kihívásokkal szembesül. A világgazdaság és a nemzetközi biztonsági rendszer multilaterális intézményrendszerei megrendültek, ám a kialakuló multipoláris világrendben továbbra is meghatározók a kölcsönös függőségi viszonyok. Valószínűleg a multipoláris struktúrában is egyidejűleg lesz jelen a versengés és az együttműködés. A globálisan meghatározó tömörülések nem törekedhetnek autarkióra, vagyis a sokat emlegetett „blokkosodás” nem eredményezhet globális szétválást. A legérzékenyebb technológiák esetében lehetséges részleges leválás, ám annak is jelentősek a globális költségei. A kontinensnyi méretű, világgazdasági súlyt képező államok mint főszereplők mellett a *kis és közepes nyitott gazdaságok (például az európaiak) számára az egyre mélyebb regionális integráció jelentheti a legfontosabb lehetőséget.*

Az új, multipoláris világrend igénye egyes szereplők (például a fejlett országokkal történő együttműködésből kizárt országok vezetői) részéről valószínűleg a multilateralizmus, a szabályokon alapuló nemzetközi rend teljes elvetését feltételezi.

A multipoláris struktúra sem működhet kölcsönösen elfogadott, szabályokon alapuló multilaterális intézmények és szabályok, sőt kormányzás nélkül. A multilaterális intézmények „beágyazott rugalmassággal” („*embedded flexibility*”, Baldwin & Ruta, 2025) rendelkeznek, amelyet – a világgazdaság fő szereplőinek együttműködése esetén – fel lehetne használni az együttműködési rendszer megőrzésére. A multilaterális intézmények alkalmazkodóképessége új feltételek között is előmozdíthatja az integrációt. Többoldalú vagy megaregionális megállapodások révén módot nyújthat a szabályokon alapuló rendszer megőrzésére, egyidejűleg pedig kezelheti a fragmentációs nyomást okozó jogos aggályokat.

A világgazdaság, azon belül a világkereskedelem fragmentációja ma különösen időszerű veszély. A mélyebb szétföredezés elkerülése, valamint a kereskedelem, az erőforrás-áramlás és az együttműködés akadályainak mérséklése a világgazdasági szereplők elemi érdeke. Csak remélni lehet, hogy mielőbb túlléphetünk a H. James által a zűrzavar, bizonytalanság és káosz korszakának nevezett időszakon,⁶ ami különösen nagy veszélyt jelenthet a kis, nyitott gazdaságok számára.

Hivatkozások

- Aiyar, S., & Ilyina, A. (2023). Geoeconomic fragmentation: An overview. In S. Aiyar, A. F. Presbitero, & M. Ruta (Eds.), *Geoeconomic fragmentation: The economic risks from a fractured world economy* (pp. 9–18). Centre for Economic Policy Research. <https://doi.org/10.5089/9798400229046.006>
- Aiyar, S., & Ohnsorge, F. (2024). *Geoeconomic fragmentation and “connector” countries* (MPRA Paper, No. 121726). <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/121726.html>
- Altman, S. A., Bastian, C. R., & Fattedad, D. (2024). Challenging the deglobalization narrative: Global flows have remained resilient through successive shocks. *Journal of International Business Policy*, 7(4), 416–439. <https://doi.org/10.1057/s42214-024-00197-0>
- Antràs, P. (2020). *De-globalisation? Global value chains in the post-COVID-19 age* (NBER Working Paper, No. 28115). <https://doi.org/10.3386/w28115>
- Baldwin, R. (2025). *The great trade hack: How Trump’s trade war fails and the world moves on*. CEPR Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/p388>
- Baldwin, R., & Ruta, M. (2025). Introduction: Globalisation in flux. In R. Baldwin, & M. Ruta (Eds.), *The state of globalisation* (pp. 1–6). CEPR Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/p390>
- Balfour, R., & Ülgen, S. (2024). *Geopolitics and economic statecraft in the European Union*. Carnegie Europe. <https://carnegieendowment.org/research/2024/11/geopolitics-and-economic-statecraft-in-the-european-union>
- Bhagwati, J. (2007). *In defense of globalization: With a new afterword*. Oxford University Press.
- Blanga-Gubbay, M. & Rubínová, S. (2024). Is the global economy fragmenting? Staff Working Paper: Research ERSD-2023-10. World Trade Organization, Economic Research and Statistics Division. https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd202310_e.pdf

⁶ Amelyben reális veszély, hogy Merkúr helyett ismét Mars, az együttműködés helyett a konfliktusok kerülnek előtérbe.

- Boros, E., & Ginter, K. (2026). A three-bloc structure of the world economy: Evidence of geoeconomic fragmentation in international trade, financial and military data. *Financial and Economic Review*, 25(2), 65–91. <https://doi.org/10.33893/FER.25.2.65>
- Dadush, U. (2022). *Deglobalisation and protectionism* (Bruegel Working Paper, 18/2022). 1–35. <https://www.bruegel.org/sites/default/files/2022-11/WP%2018.pdf>
- European Commission. (2024a). *European Economic Forecast, autumn* (European Economy Institutional Paper, 296). https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/7173e7c9-3841-4660-8d6a-a80712932f81_en?filename=ip296_en.pdf
- European Commission. (2024b). *2025 Euro Area Report* (European Economy Institutional Paper, 304). https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/2025-euro-area-report_en
- Gopinath, G., Gourinchas, P.-O., Presbitero, A. F., & Topalova, P. (2024). *Changing global linkages: A new cold war?* (IMF Working Paper, No. 2024/76). <https://doi.org/10.5089/9798400272745.001>
- Halmi, P. (2022). COVID-19 crisis and supply side bottlenecks in the EU: Shorter and longer term prospects. *Montenegrin Journal of Economics*, 18(4), 19–30. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2022.18-4.2>
- Halmi, P. (2025). Globális dezintegráció? A globális szabadkereskedelem víziójától a geoökonómiai fragmentációig. *Külgazdaság*, 69(1-2), 51–65. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.51>
- International Monetary Fund. (2022). Global trade and value chains during the pandemic. In *World Economic Outlook, April 2022: War sets back the global recovery* (pp. 87–107). <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616359423/CH004.xml?tabs=fulltext>
- International Monetary Fund. (2023a). Geoeconomic fragmentation and foreign direct investment. In *World Economic Outlook, April 2023: A rocky recovery* (pp. 91–114). <https://www.imf.org/-/media/files/publications/weo/2023/april/english/ch4.pdf>
- International Monetary Fund. (2023b). *Geoeconomic fragmentations and the future of multilateralism* (Staff Discussion Notes, 2023/1). <https://doi.org/10.5089/9798400229046.006>
- International Monetary Fund. (2023c). Fragmentation and commodity markets: Vulnerabilities and risks. In *World Economic Outlook, October 2023* (Chapter 3). <https://doi.org/10.5089/9798400224119.081>
- Kaarevirta, J., Kerola, E., & Nuutilainen, R. (2023). *Do international investment and trade flows show any signs of fragmentation?* (BOFIT Policy Brief 2023, No. 12). Bank of Finland. <https://publications.bof.fi/bitstream/handle/10024/53083/bpb1223.pdf?sequence=1>
- Norring, A. (2024a). Geoeconomic fragmentation, globalization, and multilateralism. *BoF Economics Review*, 2. Bank of Finland. <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:fi-fe2024031811700>
- Norring, A. (2024b). *The economic effects of geoeconomic fragmentation*. (BOFIT Policy Brief 2024, No. 8). Bank of Finland. <https://www.econstor.eu/handle/10419/304310>
- Rodrik, D. (2018). Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy*, 1(1-2), 12–33. <https://doi.org/10.1057/s42214-018-0001-4>
- Singh, T. (2010). Does international trade cause economic growth? A survey. *The World Economy*, 33(11), 1517–1564. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2010.01243.x>
- Ülgen, S. (2026). *From trade dependence to geopolitical leverage: The EU in an era of weaponized interdependence*. Carnegie Europe. <https://carnegieendowment.org/europe/research/2026/06/from-trade-dependence-to-geopolitical-leverage-the-eu-in-an-era-of-weaponized-interdependence>
- Williams, M. (2022). *The fracturing of the global economy*. Capital Economics. <https://www.capitaleconomics.com/publications/ce-spotlight/fracturing-global-economy>

CHIKÁN ATTILA

Az ellátási láncokról logisztikai nézőpontból Trendek és alkalmazkodás

A 2020-as évek elejére a globalizáció is azok közé az alapvető kérdések közé került, melyeknek korábban magától értetődőnek tekintett folyamatai vitatottá váltak. A világgazdaság integrációját évtizedeken át a fejlődés természetes velejárójának tekintették. A Covid-19-járvány nyomán kibontakozó válság és a politikai ellentétek kiéleződése azonban megkérdőjelezte a globalizáció korábbi trendjeinek folytathatóságát. A kutatók számottevő része ezért már a folyamatok visszafordulását, vagyis a deglobalizációt valószínűsíti. Ebben a cikkben korunk egyik központiá emelkedett üzleti jelenségének, az ellátási láncoknak a globalizációba ágyazásával mutatjuk be, hogy a valóságos folyamatokat nem deglobalizációként, hanem a globalizáció új szakaszaként célszerű értelmezni.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F60, F10, L91.

Kulcsszavak: globalizáció, deglobalizáció, ellátási láncok, logisztika, reziliencia, világkereskedelem, alkalmazkodás.

Supply chains from a logistics perspective: Trends and adaptation

ATTILA CHIKÁN

By the early 2020s, globalisation had become one of those fundamental issues whose processes previously taken-for-granted, had become contested. For decades, the integration of the world economy was regarded as a natural component of economic development. The crisis following the Covid-19 pandemic and the intensification of political conflicts, however, have called into question the continuation of previous trends in globalisation. A considerable number of researchers therefore anticipate a reversal of these processes, that is, deglobalisation. This article examines one of the central business phenomena of our time, supply chains, by placing them in the broader context of globalisation.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülészenakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Chikán Attila az MTA rendes tagja, *professor emeritus*, Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: chikan@uni-corvinus.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. augusztus 10-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1009>

It argues that the processes observed in reality should not be interpreted as deglobalisation, but rather as a new phase of globalisation. The article analyses the changing characteristics of global supply chains and their logistics, focusing in particular on the increasing importance of resilience, the growing complexity of coordination, the changing role of inventories, the geographical reorganisation of sourcing and investment, and the interaction between physical and digital globalisation. It also considers the implications of these changes for Hungary as a small open economy.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F60, F10, L91.

Keywords: globalisation, deglobalisation, supply chains, logistics, resilience, world trade, adaptation.

Bevezetés

A globalizáció, amelyet a gazdasági tevékenységek világméretű integrálódásának folyamataként értelmeznek, az elmúlt négy évtized egyik legmeghatározóbb gazdasági és társadalmi jelensége volt.¹ Alapvető szerepet játszott a liberális gazdaságpolitika viszonylagos sikerében, és a közgazdász-társadalom kitűnőségei az általános jólét kiterjedésének fontos tényezőjeként tekintettek rá.

A közelmúlt eseményei sötétebbre festették a globalizáció képét. Nehéz eldönteni, hogy ez mennyiben a neoliberalizmus általános kifulladásának, és mennyiben egyes konkrét történelmi események (a koronavírus-járványtól a háborús térhódítási törekvésekig) következményei – az okok mindkét csoportjára hivatkoznak releváns elemzések. Annyi mindenképpen elmondható, hogy ma a globalizáció nem tekinthető olyan általánosan érvényes gazdálkodási keretnek, ahogyan ezt még egy évtizeddel ezelőtt is gondoltuk. Nem véletlenül és nem alaptalanul vált felkapottá a közbeszédben a deglobalizáció fogalma. Ennek hívei a folyamatok visszafordulását látják (és/vagy remélik), arra számítva, hogy a deglobalizált világban erőteljesebben kibontakozhatnak a helyi (nemzeti) érdekek, és eredményesebben küzdhetünk a globalizáció negatív következményei, így az országokon belüli és országok közötti egyenlőtlenségek növekedése vagy a környezetpusztítás ellen. Ezek a nézetek számos országban erős politikai támogatásra találtak, elsősorban az elégedetlenséget kihasználó populisták részéről.

Megítélésem szerint a deglobalizáció általános térnyerését feltételezni a világgazdaság változásait mozgató erők félreértelmezését jelenti. A folyamatok nem fordulnak a korábbival ellentétes irányba, hiszen továbbra is ki akarjuk majd használni a munkamegosztásban és a cserében rejlő jólétnövelő hatásokat. „Csupán” arról van szó, hogy a társadalmi és technikai változások még a korábbiaknál is bonyolultabbá, színesebbé váltak, ezért egyre több tényező figyelembevételére van szükség a valóság folyamatainak helyes értelmezéséhez. Követnünk kell azokat a szerkezeti változásokat, amelyek a társadalmi és gazdasági élet különböző területein átalakítják a fogalmakat és a folyamatokat. Ez nemcsak azért nehéz, mert soktényezős, kölcsönhatásokat is bőven

¹ A fogalomnak számos, különböző nézőpontú meghatározását ismerjük. A sokszínűséget jól érzékelteti Al-Rodhan (2006).

tartalmazó folyamatokról van szó, hanem azért is, mert a változások nem lineárisak, és nem is következetesek: intenzitásuk és hatásuk időszakonként eltérő lehet, sőt a folyamatok időlegesen vissza is fordulhatnak. Ezeknek a változásoknak a következtében a gazdasági (és társadalmi) világrend is átalakul, alkalmazkodik. Ma egy ilyen átalakulási folyamatnak vagyunk tanúi, amelynek jellemzői között ott van (és ott is marad) a globalizáció, de az új folyamatoknak, jelenségeknek megfelelő formában. Ezzel a gondolattal csatlakozom a hazai globalizációkutatások főáramához.²

Cikkemben erre a folyamatra kívánok példát mutatni, azon keresztül, hogy miként érvényesülnek az általános tényezők az ellátási láncok és a hozzájuk kapcsolódó logisztika körében.

Új gazdaságtörténeti korszak

A globalizáció az előző évtizedeket meghatározó neoliberális gazdaságpolitikai keretek között gyorsult fel és teljesedett ki (Ruggie, 1982). A neoliberális gazdaságpolitikai elvek – amelyek legismertebb összefoglalása az úgynevezett washingtoni konszenzus (Williamson, 1990) – elősegítették a termelés és az elosztás decentralizációját mind a pénzügyi, mind a reálgazdasági folyamatokban. A termelési és elosztási folyamatok ennek nyomán egyre inkább térben és időben megosztott vállalati hálózatok részévé váltak. E hálózatok egy-egy metszetét alkotják a vállalatközi kapcsolatokat összefogó ellátási láncok.

A liberalizált világ gazdaságban zajló erős verseny már nem egyszerűen vállalatok, hanem egyre inkább vállalati hálózatok között folyt, ami kedvezően hatott a hatékonyságra. Az elosztható javak soha nem látott bőségét teremtette meg, és nagymértékben hozzájárult a világ nagy részén pusztító éhínség visszaszorulásához. A globalizáció ugyanakkor jelentősen növelte mind az országokon belüli, mind az országok közötti egyenlőtlenségeket és feszültségeket. Mindez hozzájárult a nemzetközi konfliktusok és a belpolitikai polarizáció erősödéséhez, valamint az állami szerepvállalás növekedéséhez és a populista politikai erők térnyeréséhez.

Fő témánk szempontjából ezek a folyamatok a következő, egymással összefüggő hatásokkal jártak, illetve járnak:

- A világkereskedelem a korábbi időszakokkal ellentétben lassabban nő, mint a GDP.
- Átpolitizálódnak a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, és ezzel összefüggésben átalakul a szerkezetük mind makro-, mind mikroértelemben.
- Egyre nagyobb, sok esetben meghatározó szerepet kapnak a kormányzati beavatkozások. Ezt a folyamatot felerősítette a koronavírus-járvány, amely eredetét tekintve nem függött ugyan össze a fent vázolt tényezőkkel, hatására azonban még inkább felszínre kerültek a liberális világrendszer gyengeségei.

² A gazdag szakirodalomból átfogó volta miatt kiemelhető Halmai és Csaba (2025), továbbá a hozzá közvetlenül kapcsolódó tanulmányok: Bayer (2025), Csaba (2025), Éltető és Sass (2021), Halmai (2025), valamint Vékás (2025).

– Az előző évtizedek viszonylag tudatos és célirányos politikai és gazdaságpolitikai vonalvezetését a fenti folyamatok hatására általános ideológiai és politikai bizonytalanság váltotta fel, amely nemcsak a fő irányok kijelölésében, hanem a gazdaság és társadalom szereplőinek mindennapi életében is megjelent, teret adva olykor teljesen irracionálisnak látszó döntéseknek, fejleményeknek.

– Mindez olyan időszakban zajlik, amikor történelmi változásokat, sőt civilizációs léptékű sokkokat kellene helyesen értelmeznünk, és ezek alapján az emberiség jövője szempontjából meghatározó jelentőségű döntéseket kellene hoznunk. Ezek közül kiemelem a mesterséges intelligencia térhódítását és a fenntarthatóság kérdését. Mindkettő olyan kihívásokat állít elénk, amelyek hosszú távú következményei egyelőre nehezen beláthatók.

Ebben a közegben vizsgálódva szeretném kimutatni, hogy a bevezetőben értelmezett globalizáció nem fordul, nem fordulhat vissza, nem következik be „deglobalizáció”. Okfejtésemet olyan területre koncentrálok, amely viszonylag jól beláthatóan a globalizáció egyik legalapvetőbb megnyilvánulási területe volt: az ellátási láncokat helyezem fókuszba.

Az új világrend reálgazdasági következményei

Az új világrend kialakulásának egyik első jele volt mintegy másfél évtizeddel ezelőtt a világkereskedelem növekedési ütemének lassulása. Ennek hátterében több, részben politikai, részben gazdasági tényező állt. A geopolitikai feszültségek fokozódása – amelyek kialakulásában jelentős szerepet játszott a korábban említett egyenlőtlenségek növekedése is – erősítette a nemzetközi kereskedelmi súrlódásokat. Emelkedtek a koordinációs költségek, és növekedtek a vállalatokra háruló, a szabályozással és a kockázatkezeléssel kapcsolatos terhek is. A globális integráció előrehaladása így már nem tűnhetett olyan természetes fejlődési tényezőnek, mint amilyennek az ezredforduló táján gondolhattuk. Természetes, hogy megváltozott a világkereskedelem szerkezete is. A gazdaság szereplői makro- és mikroszinten egyaránt keresték az új megoldásokat. A kormányzatok a gazdaságpolitika közvetlen és közvetett eszközeivel igyekeztek befolyásolni az üzleti életet az új preferenciák érvényesítése érdekében, a vállalatok pedig új döntési kritériumokat kerestek és vezettek be az új helyzethez való alkalmazkodás jegyében. Míg korábban a reláció- és partnerválasztás legfontosabb szempontja a működés hatékonysága, a ráfordítások alacsony szinten tartása volt, most a fő helyet átvette a korábban szinte a szótárban sem szereplő *reziliencia*, a negatív hatások kivédésére koncentráló alkalmazkodás. Az *outsourcing* (kiszervezés) dominanciája helyére olyan új cselekvési módok léptek, mint a *nearshoring* (beszerzés földrajzilag közeli forrásokból), a *friendshoring* (a politikailag megbízható forrásokból történő beszerzés), szélesedett a *multisourcing* (a biztonság érdekében több forrásból történő beszerzés). Összességében az *optimalizáló* gondolkodás helyett tért hódított a stabilitást ígérő *kielégítő* megoldásokra való törekvés.

Ezek a mikroszinten észlelhető változások lényeges következményekkel jártak makroszinten is. A tranzakciós költségek emelkedése, ami a biztonságosabb működésre való törekvés szükségszerű velejárója, jelentős inflációs nyomást idézett elő. A korábban érvényesülő hatékonysági törekvések és a nemzetközi verseny lefelé nyomták az árakat. E mechanizmusok gyengülése ezért gyorsan érezhető áremelkedéshez vezetett.

Természetesen a kereskedelmi feltételek változása területenként és ágazatonként differenciált következményekkel járt, ez pedig szerkezeti változásokat okozott az egyes nemzetgazdaságokban, ami hozzájárult az ellátási nehézségek növekedéséhez.

A geopolitikai preferenciák változásának egyenes következménye a beruházások földrajzi átrendeződése. Az országok között erősödő verseny folyik a stratégiai iparágak fejlesztésében és a külföldi tőke vonzásában.

Globális sokk: a koronavírus-járvány

A fenti kedvezőtlen hatások természetesen nem egyik napról a másikra jelentek meg. Fokozatos erősödésük már jelezte a világ gazdaság átalakulásának szükségességét. A koronavírus-járvány megjelenése ezt a változást váratlanul és nagymértékben felgyorsította. A gazdaság szereplői persze addig is tudatában voltak a globális ellátási láncok működésében érvényesülő kockázatoknak, de ezek veszélyét felülírták a közvetlen hatékonysági szempontok. A pandémia hirtelen szembesítette az üzleti döntéshozókat az ellátási rendszerek sérülékenységének mértékével, méghozzá sajátos módon a logisztikai problémák³ halmozódásán keresztül. A Covid keltette zavarok először a keresletkielégítés technikai megvalósításának szintjén jelentek meg (készlethiányok, szűk keresztmetszetek, szállítási nehézségek formájában). Ezek kikényszerítették az üzletpolitikai változtatásokat, próbára téve először az azonnali alkalmazkodás, majd a partneri kapcsolatok rendszerszintű átalakításának képességét.

A sokkhatás mértékét illusztrálhatjuk a tekintélyes GSCPI (*Global Supply Chain Pressure Index*) mutató segítségével, amely termelési és szállítási adatok⁴ alapján tájékoztat a nemzetközi áruforgalom helyzetéről (Benigno et al., 2022). Az index az áruforgalomban számos kritikus döntés meghozatalához felhasználható, és a tapasztalatok szerint az infláció alakulásának is megbízható előrejelzője. Strukturális modellekben robusztus és szignifikáns magyarázó változónak bizonyult, vagyis a tapasztalatok alapján elmondható, hogy a GSCPI jó indikátora a globális ellátási helyzet alakulásának (1. ábra).

³ A logisztikát az ellátási láncok reálszférájaként értelmezzük. Az ellátási lánc az üzletpolitikai folyamatok, a logisztika pedig a fizikai folyamatok szintje.

⁴ Három adat (szállítási határidő, kielégítetlen rendelések, vásárolt készletek) hét ország beszerzési-menedzser-indexéből származik, kettő a tömegáruk és a konténerek tengeri szállítási költségének, további négy pedig a légi szállítási költségének alakulását tükrözi (az Egyesült Államok, Ázsia és Európa relációjában).

1. ábra

A Global Supply Chain Pressure Index értékének alakulása (2019–2026)

A GSCPI standard eltérése az átlagos értéktől

Forrás: Federal Reserve Bank of New York, Global Supply Chain Pressure Index (GSCPI).

A globalizáció új szakasza és a logisztika

A GSCPI alakulása azt jelzi, hogy a világ viszonylag hamar úrrá lett az ellátási nehézségeken: az index visszatért abba a sávba, amelyben a Covid-19-járvány előtt ingadozott. E kedvező fejlemények mögött mélyreható gazdasági és politikai változások húzódtak meg, amelyek egyik legközvetlenebbül érzékelhető következménye a globális ellátási láncokat érintette. E változások együttesét a szakirodalom egy része a globalizáció visszafordulásának, vagyis deglobalizációnak nevezi. Alaposabb elemzés alapján azonban világosan látható, hogy ez a következtetés elhamarkodott: a globalizáció lényege, a termelés és az elosztás világméretű munkamegosztása és az ebből fakadó koordinációs igény továbbra is fennáll, miközben szerveződési formái megváltoztak.

a) Az ellátási láncok létrejöttének és működésének alapvető összetevője a bizalom: az a meggyőződés, hogy a partnerek tudják és akarják teljesíteni vállalásaikat. A Covid ezt a bizalmat megingatta, méghozzá az alapfolyamatok, a logisztikai megvalósíthatóság szintjén. A tapasztalt reálgazdasági jelenségek (a keresleti bizonytalanság, a készlethiány és a kapacitáshiány) a gyors megoldások keresése mellett új stratégiai megfontolásokra készítették a döntéshozókat: a költséghatékonyságot háttérbe szorította az ellátás biztonsága. Ennek legszembetűnőbb megnyilvánulása a készletezési stratégia átalakulása. Az elmúlt évtizedekben a készlettartást veszteségforrásnak könyvelték el, így a készletcsökkentés a hatékonyságnövelés már-már szimbolikus jelensége volt. S valóban, a *just-in-time* rendszerek számottevő megtakarításokat eredményeztek. A pandémiában a készletek stratégiai erőforrássá váltak, növelésük költségét a működési biztonság áráként fogadták el. A pandémia

elmúltával a készletnövekedés megállt, de a felmérések szerint a vállalatok a széleskörűen elterjedt új stratégiaelem, a reziliencia stratégiai eszközeként kezelik (Guo et al., 2024; McKinsey, 2024).

b) Megnövekedett a koordináció komplexitása. A pandémiára hivatkozva megvalósuló – sokszor kényszerű, máskor politikai haszonszerzést remélő – állami beavatkozás keveredik a piaci koordinációval. Ez akkor is bonyolultabbá, nehezen átláthatóvá teszi az ellátási rendszert, ha a beavatkozás indokolt. Sajátos új jelenség, hogy az állam nemegyszer közvetlenül a reálfolyamatokba avatkozik be, konkrét logisztikai feladatokat igyekszik megoldani.⁵ A koordináció komplexitásának növekedéséhez vezet a többcsatornás beszerzés; az, hogy a vállalatoknak több partnerrel, több régióval kell kapcsolatot tartaniuk, és többféle szabályozási rendszer szabályai között kell működniük. Ez megnöveli az információs rendszerek és menedzsmentjük jelentőségét. Ez olyan sajátos történelmi helyzetben következett be, amikor az informatika fejlődésével az adatalapú döntéshozatal eszközei és módszerei gyors fejlődésben voltak. Szükséges és lehetséges volt tehát a fragmentálódó áruforgalom informatikai alapú koordinálásának fejlesztése, a globális folyamatok teljes körű és valós idejű áttekintése. Ezt a nagy nemzetközi szervezetek (OECD, WTO) elemzései és tudományos kutatások (Baldwin, 2022) is alátámasztják.

c) A globalizáció – a létrejöttét előidéző társadalmi változások mellett – eredetileg két technikai forradalomra támaszkodott. A már említett informatikai mellett a szállítási forradalom (különösképpen a konténerizáció, az olcsó tengeri szállítás és az intermodális rendszerek) megvalósulása tette lehetővé a kereskedelmi kapcsolatok globális fizikai megvalósulását. A mesterséges intelligencia egyre bonyolultabb rendszerek koordinálására képes, az anyagi folyamatok fizikai helyétől függetlenül. A pandémia idején tapasztalt logisztikai nehézségek következményei gyorsan eljutottak a fizikai rendszerek irányítóhoz, szükségessé és egyben lehetővé téve a gyors alkalmazkodást – már amikor a globális információs rendszerek működőképesek maradtak. A fizikai és a digitális globalizáció tényezőinek összefonódása a pandémia alatt tovább erősödött. Ez alátámasztja azt a tézist, hogy a globalizáció a minőségi változások ellenére is fennmarad, és egyúttal azt is mutatja, hogy a komplex ellátási rendszerekben a logisztika vállalati kiszolgáló funkcióból makrogazdasági stratégiai tényezővé vált (Attinasi et al., 2021; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2025).

d) Napjaink ellátási láncainak logisztikai összetevője (vagyis a reálgazdasági megvalósulásuk) egyre inkább versenyképességi tényezővé válik. A reálfolyamatok hatékonyságára értelemszerűen rendkívül erős hatással van a műszaki fejlődés. Napjaink fő innovációs fejleményeinek igen jelentős része éppen a mobilitáshoz (a közlekedés-szállítás eszköztárhoz és ennek irányításához) kapcsolódik, tág teret nyitva a versengésnek. Az egyes szállítási módok (közúti, vasúti, vízi, légi) önálló fejlődése mellett összehangolt alkalmazásuk – a költséghatékonyság mellett – az alkalmazkodóképesség szempontjából is nagy lehetőségeket kínál, ami a koronavírus-járvány utáni világban mind a makro-, mind a mikroszintű versenyképesség kulcstényezője.

⁵ Gondolhatunk itt energetikai kérdésekre éppúgy, mint az egészségügyi ellátásra, például lélegeztetőgépek beszerzésére.

Magyarország helyzete és lehetőségei

A globális gazdaság megváltozott feltételrendszere természetesen Magyarország számára is új kihívásokat és lehetőségeket teremt. A hazánkhoz hasonló kis nyitott gazdaságok számára a globális gazdaságba való bekapcsolódás mértéke és módja a versenyképesség meghatározó tényezője. Ennek lehetőségeit és megvalósulását együtt határozzák meg az ország történelmi és földrajzi adottságai, valamint adott időszakban követett politikai és gazdaságpolitikai stratégiája. Ami az adottságokat illeti, Magyarország földrajzi elhelyezkedése tartós, nehezen kétségbevonható logisztikai versenyelőnyt jelent. Ez kifejeződik abban, hogy az európai logisztikai rendszer hosszú távú fejlesztésének alapstruktúrájában, az úgynevezett helsinki folyosók hálózatában Magyarország kiemelt helyen szerepel: a közép-európai hálózat centrális elosztóközpontja, „hub”-ja (2. ábra). Ez az adottság megfelelően fejlett szolgáltatási portfólióval párosulva erős versenyelőnyt jelenthet. A logisztikai szolgáltatások versenyképességét értékelő felmérésekben (World Bank, 2023) azonban rendre a középmezőny második felében szerepelünk, ami nem elég ahhoz, hogy kihasználjuk a földrajzi adottságainkat.

2. ábra

Az úgynevezett TEN-T (közlekedési) folyosók

Forrás: Európai Bizottság.

A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk számos vitatott kérdése közül különös jelentősége van az ellátási láncokról és azok szerepéről folytatott

diskurzusnak,⁶ amelynek tartalma közel áll a globális gazdaságról e cikkben kifejtett kérdésekhez. Ez nem egy igennel vagy nemmel eldönthető vita: a válaszlehetőségek köre és súlyozása olyan alapvető ideológiai és politikai kérdésekhez vezet, amelyekre a kormányváltás után éppen napjainkban keressük a válaszokat. A bemutatott komplexitásból következik, hogy a gazdaságpolitika számára nem lehet általános cél a hozzáadott érték növelése (vagyis az ellátási láncokban való feljebb lépés), sem más, egyetlen szempontot kizárólagossá tevő megközelítés. Gondolatmenetünk alapján az ellátási láncoknak és a logisztikának – más gazdaságpolitikai célokkal összhangban – meg kell felelniük a globalizáció új szakasza által támasztott komplex szolgáltatáskeresletnek.

Hivatkozások

- Al-Rodhan, N. (2006). *Definitions of globalization: A comprehensive overview and a proposed definition*. The International Relations and Security Network (ISN), ETH Zurich.
- Attinasi, M. G., Balatti, M., Mancini, M., & Metelli, L. (2021). Supply chain disruptions and the effects on the global economy. *ECB Economic Bulletin*, 8. https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202108_01~e8ceebe51f.en.html
- Baldwin, R. (2022). *The globotics upheaval: Globalization, robotics, and the future of work*. Oxford University Press.
- Bayer, J. (2025). A deglobalizáció határai. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1927–1935. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.7>
- Benigno, G., Di Giovanni, J., Groen, J. J., & Noble, A. I. (2022). *The GSCPI: A new barometer of global supply chain pressures* (Staff Report, No. 1017). Federal Reserve Bank of New York. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4114973>
- Bod, P. Á. (2026). Iparpolitika, fejlesztéspolitika. Visszapillantás és kitekintés. *Közgazdasági Szemle*, 73(3), 352–365. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.3.352>
- Boda, Gy. (2026). Hogyan lehet a hozzáadott érték a fejlesztéspolitika irányítúje? *Közgazdasági Szemle*, 73(4), 456–466. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.4.456>
- Csaba, L. (2025). Globalizáció és közgazdaságtan. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1911–1919. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.5>
- Csath, M. (2026). A fejlesztéspolitika irányítúje és a hozzáadott érték. Kritikai elemzés és új megközelítések. *Közgazdasági Szemle*, 73(4), 467–473. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.4.467>
- Éltető, A., & Sass, M. (2021). A kapitalizmus változatai és az ipar 4.0 a visegrádi országokban. *Közgazdasági Szemle*, 68(5), 490–514. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.5.490>
- Fertő, I. (2026). A hozzáadott érték helye a fejlesztéspolitikai indikátorok között. *Közgazdasági Szemle*, 73(5), 587–599. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.5.587>
- Guo, Y., Liu, F., Song, J.-S. J., & Wang, S. (2024). *Supply chain resilience: A review from the inventory management perspective* [Working paper]. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4393061>
- Halmi, P. (2025). Globalizáció vagy deglobalizáció? *Magyar Tudomány*, 186(10), 1898–1910. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.4>

⁶ Bod (2026), Boda (2026), Csath (2026), Fertő (2026), Mihályi (2026a, 2026b), Tétényi (2026), Török (2026).

- Halmi, P., & Csaba, L. (2025). Globalizáció a 21. században. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1894–1897. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.3>
- McKinsey & Company. (2024). *Supply chains still vulnerable*. <https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/supply-chain-risk-survey-2024>
- Mihályi, P. (2026a). Miért nem lehet a hozzáadott érték a fejlesztéspolitika irányítójá? *Közgazdasági Szemle*, 73(2), 125–147. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.2.125>
- Mihályi, P. (2026b). Viszonzás a hozzáadott érték alkalmazhatóságáról szóló vitában. *Közgazdasági Szemle*, 73(4), 480–485. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.4.480>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *OECD supply chain resilience review: Navigating risks*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/94e3a8ea-en>
- Rodrik, D. (2014). *A globalizáció paradoxona: Demokrácia és a világgazdaság jövője* (Felcsuti P., ford.). Corvina. (Az eredeti mű megjelenése: 2011.)
- Ruggie, J. G. (1982). International regimes, transactions, and change: Embedded liberalism in the postwar economic order. *International Organization*, 36(2), 379–415. <https://doi.org/10.1017/S0020818300018993>
- Tétényi, T. (2026). A bruttó hozzáadott érték fogalmának védelmében. *Közgazdasági Szemle*, 73(4), 474–479. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.4.474>
- Török, Á. (2026). Retorikai közgazdaságtan? Megjegyzések Mihályi Péter cikkéhez. *Közgazdasági Szemle*, 73(3), 342–351. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.3.342>
- Vékas, L. (2025). Globalizáció és nemzetközi magánjog. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1936–1943. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.8>
- Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform. In J. Williamson (Ed.), *Latin American adjustment: How much has happened?* (pp. 7–20). Institute for International Economics.
- World Bank. (2023). *Connecting to compete 2023: Trade logistics in an uncertain global economy – The Logistics Performance Index and its indicators*. <https://doi.org/10.1596/39760>

CSABA LÁSZLÓ

A világgazdaság dezintegrálódása és a kis országok

Ez az írás azt a kérdést vizsgálja, hogy milyen következményekkel jár a világgazdaságot nyolc évtizeden át jellemző integrálódási folyamat megfordulása. Körbejárjuk azokat a tényezőket, amelyek trendfordulót valószínűsítene, és szembesülünk a globális szabályozást, sőt kormányzást igénylő kérdésekkel. Végül azt firtatjuk, hogy a csekély alkuerejű kis országok mit tehetnek érdekeik érvényesítéséért. Az elemzés műfaja a szakirodalomban bevett nemzetközi politikai gazdaságtan, újdonságnak pedig az öt pontban megfogalmazott gazdasági és politikai ajánlásokat tekinthetjük.*
Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F02, F13, F50, P16.

Kulcsszavak: deglobalizáció, világgazdasági dezintegráció, nemzetközi politikai gazdaságtan, multilateralizmus, kis országok, geoökonómia.

The disintegration of the world economy and small countries

LÁSZLÓ CSABA

This paper examines the consequences of the reversal of the integration process that characterised the world economy for eight decades. It explores the factors that suggest a turning point in this trend and addresses issues that require global regulation and even global governance. Finally, it investigates what small countries with limited bargaining power can do to promote and protect their interests. The analysis is conducted within the well-established framework of international political economy. Its novelty lies in the five economic and political policy recommendations formulated in the concluding section.

Journal of Economic Literature (JEL) Codes: F02, F13, F50, P16.

Keywords: deglobalisation, desintegration of the world economy, international political economy, multilateralism, small countries, geoeconomics.

* Ez az írás az MTA 200 éves jubileuma alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul. Köszönettel tartozom – a szokásos megszorításokkal – Györffy Dóra, Halmai Péter és a szerkesztő észrevételeiért.

Csaba László az MTA rendes tagja, *professor emeritus*, Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: csabal@ceu.edu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. május 28-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1019>

A világgazdaság alapvető újrendeződését számos elemző számtalan értékelésben taglalja, és nehéz lenne közös vezérmotívumot találni a sokszólamúságban. A legnagyobb visszhangot – a népszerű világvégejósokat most nem számítva – a Cornell Egyetem professzora és a National Bureau of Economic Research (NBER) kutatója, az indiai Eswar S. Prasad (2026) monográfiája váltotta ki. A könyv ugyanis arról szól, hogy a korábbi, részint csak a pénzügyi szférára korlátozódó, részint pedig mulékony, konjunkturális válságok helyett egy *új tendencia alakult ki, amelyet a válságok halmozódása jellemez*. Vagyis míg korábban az egyik pontban kialakult egyensúlyhiányt – főként a globalizált pénzpiacok természete és mérete okán – másik pontokban lévő arbitrázsműveletei kiegyenlítették, addig ez a mechanizmus most elakadt. Nem utolsósorban a saját – hatalmi, nem gazdasági – racionalitását követő kormányzatok beavatkozása nyomán erősödnek azok a folyamatok, amelyek útját állják a kiegyenlítő mechanizmusoknak. Rövidre fogva: a szereplők olyan – többnyire rövid távú – érdekeket követnek, amelyek a korábbi regenerálódással szemben az önpusztítás erőit sokszorozzák meg, ahogyan ezt már a kötet címe és alcíme is megfogalmazza.¹ És ez a tendencia már a világgazdaság mai szerkezetéből is következik.

Prasad sose tartozott a vészmadarak közé – eltérően például a „katasztrófadoktornak” (Dr. Doom) elkönyvelt Nouriel Roubinitől vagy a világgazdaság összeomlását negyedszázada rendre megjósoló, Nobel-díjas Paul Krugmantól, aki ma már lényegében csak íróként és közéleti kommentátorként nyilvánul meg. De Prasadhoz hasonlóan a globális folyamatokkal szemben a lokális, különösen a nemzetgazdasági szint alattiak perdöntő szerepét emeli ki a világgazdasági kutatások másik meghatározó alakja, Dani Rodrik (2026) a két szerzőtársával közösen jegyzett cikkében. A globális szereplők – mindenekelőtt az Egyesült Államok és annak impulzív vezetése, valamint a hagyományosan kevésbé átlátható és nem könnyen értelmezhető Középső Birodalom – és a nemzetközi nagy cégek, nem pedig a kormányzati tényezők uralta „szép új világban” egyáltalán nem kézenfekvő, és a tananyagokat is uraló általános elméletekből nem vezethető le egyértelműen, hogy a kis és közepes államoknak milyen mintákat érdemes követniük az alapjaiban és működésében átalakult világgazdaságban.

A rendetlenség rendje

Tegyük hozzá: ez a széttagolódás korántsem pusztán vagy akár csak elsődlegesen közgazdasági folyamat. Hajtóereje értelemszerűen Donald J. Trump második elnöki ciklusának szó szerint viharos és a korábbi működési rendet sarkaiból kiforgató új stratégiája. Ennek a stratégiának hetente vannak új mérföldkövei, kezdve a NATO-beli amerikai szerepvállalás újraértelmezésével,² folytatva a nyugati

¹ Doom loop: Why the world economic order is spiralling into disorder. (Kissé nagyvonalú fordításban: Végzetes spirál: Miért hullik szét a világgazdasági rend?)

² Az még az első, a katonai szövetséggel szemben szkeptikus elnökségéhez képest is újdonság, amikor az elnök a NATO-t egészében haszontalannak nyilvánítja amerikai szempontból (*The Washington Post*, 2026. március 27.).

féltekét belterületté nyilvánító Donroe-doktrínával,³ Grönland, Kanada és Panama ügyén át a napok alatt elboronálnak nyilvánított, a valóságban azonban tovább folyó közel-keleti, ukrán és iráni véres eseményekig. Láthatólag a világgazdaság átrendezése csak egyike a párhuzamos hadszíntereknek, amelyek száma és az ott történtek döntően az elnök szeszélyétől függenek. A jelen írásban azonban csak a szűken vett gazdasági kérdésekre korlátozzuk mondandónkat, mivel a szélesebb összefüggéseket és azok dokumentációját egy párhuzamosan megjelenő könyvfejezet tartalmazza (Csaba, 2026).

E választást megnehezíti, de nem lehetetleníti el, hogy Trump második elnökségének idején a gazdasági kérdések – a vámoktól az elnöki gép beszerzéséig – a politika közvetlen eszközévé váltak. Ezt a korábban nem ismert mértéket az amerikai újságnyelvben a *weaponization* fordulattal írják le. Egy igazi bennfentes, a tekintélyes Peterson Institute-ot vezető Adam Posen (2025) földrengéshez hasonlítja a Trump által végbevitt fordulatot, amelynek az a legbiztosabb eleme, hogy *a korábbi korszak szabályalapú rendjéhez nincs visszaút*. Az intézmények és a szabályok kiüresedése, illetve meghagyásuk esetén a leértékelődésük, esetlegessé válásuk különösen a nemzetközi pénzügyek terén idéz elő rendszerkockázatot (Sinha, 2026). Ez annak ellenére veszélyes, hogy az ellenüzletekre épülő globális magántőkepiacok voltaképp még a háborús és kapcsolódó kockázatokat is a korábbiaknál erőteljesebben kezelik, rezilienciájuk folyamatosan megmutatkozik.

Már ezen az elemi szinten is szembeötlő, hogy a történeteket nem lehet és nem is célszerű a „világrendszer-váltás” zavaros fogalmába sűríteni (Békés, 2026). Elismerve a szóalkotás mozgósító erejét és napi politikai harc értékét, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ez a fogalom azt próbálja leírni, amit a közgazdaság-tudomány úgy jellemez, hogy az egyik egyensúlyi állapotot egy másik váltja föl. Miközben az egyikről (a régi világrendről) valóban könyvtárakat írtak össze, az újnak még a körvonalai sem láthatók. Ha elfogadjuk az írásunk elején idézett szerzők értelmezését, akkor nagy a veszélye annak, hogy az önjáróvá és egyben szűken önérdekűvé vált amerikai kormányzati gyakorlat a harmincas évekből már túlságosan is jól ismert elzárkózási spirált indít el,⁴ ahol az egyetlen nyitott kérdés az marad, hogy meddig folytatható az efféle gyakorlat közvetlen és nagyobb szabású fegyveres konfliktusok nélkül. Miközben botorság lenne tagadni, hogy fegyveres összetűzések nagy számban és rendszeresen voltak már Donald Trump második elnöki ciklusa előtt is, általánosan elfogadottnak mondhatjuk, hogy *az Egyesült Államok szerepfelfogásának módosulása már igen rövid idő alatt definíciószerűen és rendszerszinten is új időszámításhoz vezetett*.⁵

³ A Trump elnök által 2026 januárjában a venezuelai elnök elrablása kapcsán megfogalmazott külpolitikai tétel. Ne felejtjük el, hogy a parafrázált eredeti, 1823-as Monroe-doktrína („Amerika az amerikaiaké”) valójában a brit, a francia, valamint a spanyol birodalmak ellenében védte a független latin-amerikai államokat.

⁴ A gazdaságtörténeti szakirodalom ezt a folyamatot a felebarátunk rovására folytatott (*beggar-thy-neighbour*) gazdaságpolitikaként írja le.

⁵ Amerikai elemzők körében kiterjedt vita folyik arról, hogyan is lehetne a történeteket a nemzetközi tanulmányok eddig bevett elemzési kategóriái szerint besorolni. Számomra a kleptokrácia (az államérdek és a közvetlen magánhaszon egybefolyása) tűnik a legtalálóbbnak (Cooley & Nexon, 2026).

Biztonságpolitikai elemzések arra mutatnak rá, hogy az egész kategóriarendszer, maga a béke és háború fogalma, valamint az erre épülő „igazságos háború”, „arányos megtorlás”, „szükséges mérvű elrettentés”, *vagyis a terület alapfogalmai váltak kérdésessé*, hisz éppen a köztük lévő határvonal mosódott el. A példaértékű iráni konfliktus voltaképpen évtizedek óta folyt – nemegyszer párhuzamos helyszíneken – Jementől Afganisztánig, és valójában csak az intenzitása, nem pedig a jellege módosult már 2025 júniusától (Foster, 2026).

Ez az új időszámítás semmiképp sem írható le a rendszerváltozás fogalmával. Jó három évtizede monografikus terjedelemben érveltünk amellett, hogy ez a fogalom egy sajátos, a posztkommunista térségben végbemenő, térben és időben tettség szerint nem kiterjeszthető történelmi folyamatot jelöl (Csaba, 1994). Ez a gondolatmenet mit sem veszített érvényéből, akkor sem, ha tudomásunk van arról, hogy más történelmi korszakokban és más kulturális és földrajzi viszonyok mellett is lezajlottak átfogó makro-rendszerváltozások (Dallago & Casagrande, 2023; Kollmorgen et al., 2019). Ugyanakkor a globális gazdaság folyamatainak értelmezésében legföljebb határesetként használatos az 1970-es években népszerű világrendszer-megközelítés, amelyet olyan neomarxista szerzők képviseltek, mint Immanuel Wallerstein és André Gunder Frank. Elismerve ennek az iskolának is a létjogosultságát, meg kell állapítanunk, hogy sem a tudományban, sem a döntéshozatalban nem tekinthetjük hegemónnak, de még bevettnek vagy bizonyítottnak sem ezt a megközelítést.

A fentiekből következően nem kérdéses, hogy ha egy korábban ismert rendszer helyébe a kiszámíthatatlanság és a bizonytalanság uralma lép, akkor nem kell az ordoliberalis iskola hívének lennünk ahhoz, hogy inkább rendetlenségről, semmint új rendről beszéljünk, az angol újságnyelvben immár bevett *disorder* értelmében. Ez a puha fogalom nem követeli meg azt, hogy rendszert keressünk ott, ahol az nem található.⁶ Ugyanakkor a Hobbes-féle anarchia korábban is rendre előfordult a nemzetközi kapcsolatok történetében. A rend (*Ordnung, architecture*) hiánya bizonyára jól értelmezhető állapotleírás, és különösen a kisebb cégek és országok számára fontos szempontot adhat döntéseikhez. Mindenekelőtt megnöveli a még úgy-ahogy működő nemzetközi intézmények jelentőségét, amelyek a kiszámíthatóság minimumát továbbra is biztosítják e sérülékeny szereplők számára (Györffy, 2025).

E bevezetés részeként megjegyezzük, hogy miközben a vezetéstudományban klaszszikusnak számít a kis cégek és a nagy nemzetközi vállalkozások elkülönült tanulmányozása, *a nemzetközi politikai gazdaságtanban hullámszerűen jelentkezik az országméret kérdésének középpontba állítása vagy éppen háttérbe szorítása.* A fentiekben vázoltak miatt nem kérdéses, hogy egy Kína vagy India méretű államnak egészen más mozgásteret nyílik, mint egy Hollandia, Kanada vagy éppen Magyarország

⁶ Új könyvükben Bown és Keynes (2026) a geoökonómiai szempontok uralmaként írják le a korábbi szabályalapú nemzetközi kereskedelmi rend felbomlását, a közvetlen biztonságpolitikai szempontok és az erőpolitika térnyerését, ahonnan megítélésük szerint már nincs visszaút a WTO/IMF-rendszer jellemezte világba, jöllehet ez a kimenet senkinek sem jó, beleértve a folyamatot gerjesztő Egyesült Államokat is.

méretű szereplőnek.⁷ A kétoldalú alkuk világában az utóbbiak eleve kisebb mozgásteret tovább szűkül, és a szabályokat megjelenítő multilaterális intézményrendszer végrehajtási hiányosságai előtérbe kerülnek.

A kétoldalú alkukban a kis államok mind a nagyhatalmakkal, mind a nemzetközi cégekkel szemben gyöngébb alkupozícióban vannak, mint egy mégoly sokhangú csapat részeként, amelynek tagjaként az „egyesült erővel” vélhetően nagyobb valószínűséggel érhetnek el olyan célokat, amelyeket kétoldalú rendben a domináns felek lesöpörnek az asztalról. Természetesen az is igaz, hogy Mark Carney kanadai miniszterelnöknek a 2026. évi davosi fórumon elhangzott beszéde által ihletett elemzések (Dworkin et al., 2026) szerint a középhatalmak ellentmondásos, de egyértelműen növekvő szerepe fontos újdonság – még akkor is, ha a nagyhatalmak dominanciáját nem teszi semmissé. Mindenesetre szembetűnő, hogy a mind a közgazdaságtant, mind a nemzetközi tanulmányok irodalmát uraló *funkcionalista megközelítések, amelyek az országméretet figyelmen kívül hagyhatónak vélik, milyen súlyosan elszakadtak a valóságtól*, egyfajta elemzői csőlés hibájába esve. Ennek veszélyeit a biztonságpolitikában az iráni, az ukrán és az izraeli fejlemények egyaránt kiemelték, mivel az országmérethez illesztett egyedi előnyöket kihasználó ügyes stratégia – az *asymmetric warfare* logikáját követve – sikeresen tudta semlegesíteni a korábban mindenhatónak vélt túlerőt is.⁸

Negyedszázados erózió

Talán lélektani okai vannak annak, hogy hajlamosak vagyunk a velünk történeteket és a közelmúltat a kivételesség jegyeivel felruházni. Donald J. Trump második elnöksége erre különösen alkalmas. Egyfelől a hagyományokon és konvenciókon mind külsőségekben, mind tartalmilag könnyedén átlépő elnök és egyben médiajelenség maga is törekszik arra, hogy uralmának minden percét emlékezetessé tegye. Sokszínű és sokszálú fellépésében mindenki talál valami érdekeset vagy fontosat, és lassan magánbeszélgetést sem egyszerű lefolytatni az amerikai elnök említése nélkül. Az egyértelmű

⁷ Az országméret jelentősége a nemzetközi szakirodalom klasszikus témái közé sorolható. A magyar szakirodalomban Kádár Béla (1971) úttörő munkája a maga idejében is nagy vitát váltott ki, különösen a kor uralkodó irányzata, az intézmények mindenhatóságára hivatkozó marxizmus és strukturalizmus részéről. Későbbi reflexiók (Bara & Csaba, 2000) azt emelték ki, hogy ez a megközelítés a globalizáció idején is releváns. Végül a 2008–2009-es globális pénzügyi válság, majd a 2020–2021-es világjárvány (Mátyás, 2022) ismét demonstrálta, hogy az országméret az alkalmazható gazdaságelméletek és gazdaságpolitikák szempontjából kiemelkedő fontosságú. Ez a szempont az Egyesült Államok sokoldalú szervezetekkel és megoldásokkal, köztük az ENSZ-szel és a NATO-val való szembefordulása után ismétlenül középpontba állította az országméret és az ebből adódó politikai akciórádiusz meghatározó szerepét mind az elemzés, mind a gyakorlat számára. Ez összhangban áll a nemzetközi kereskedelem irodalmában meghonosodott áralakító (*price maker*) és árelfogadó (*price taker*) fogalmakkal, amelyeket a piacelmélet és a vezetéstudomány is hivatkozás nélkül használ.

⁸ Ebben a megközelítésben a győzelem nem aszerint értékelődik, hogy ki tüzi ki a másik kormányzati épületére a zászlót, hanem hogy egy kisebb ország a kellemetlenkedési képessége (*nuisance capacity*) révén mennyire tudja a nagyobb felet megbénítani vagy fő céljaitól eltántorítani. A Hormuzi-szoros lezárása ennek szép példája.

és közvetlen médiakormányzás, a valós időben közvetített eseménysor/színjáték mértékében biztosan új, ha tartalmában nem is.

Érdemes emlékeztetnünk arra is, hogy már az első elnökségének idején is megfigyelhető volt Trumpnak *a nemzetközi intézmények és szabályok elleni módszeres fellépése*. A nemzetközi rendszer ütésállóságát sok tekintetben éppen az mutatta, hogy a világ legnagyobb hatalmától érkező támadásokat a sokoldalú együttműködés szervezetei túl tudták élni, ha nem is sértetlenül és jó állapotban (Heinkelmann-Wild, 2026).

Az egymást szélsebesen követő események forгатagában emlékeztessünk arra is, hogy az amerikai küldetés- és kivételességtudat, valamint az érdekérvényesítés öntörvényűsége legkésőbb az ifjabb Bush elnöksége és a terror elleni háború 2001. évi meghirdetése óta meghatározó irányzattá vált. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük az iraki beavatkozást, a líbiai diktátor kiiktatását, a szíriai polgárháború kirobbanását, az arab tavasz lényegében tétlen szemlélését és az orosz térfoglalás válasz nélkül hagyását is. Erre rakódott Trump első elnökségének idején a Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (*Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP*), valamint a Transz-csendes-óceáni Partnerségi Megállapodás (*Trans-Pacific Partnership Agreement, TPPA*) aláírásának megtagadása, a párizsi klímaegyezmény elhagyása, a különféle ENSZ-szervezetek finanszírozásának beszűkítése, a WTO működésének lényegi szabotálása.⁹ Mint egy republikánus elemző kiemeli, a második elnökség egyszerre épül az amerikai szerep alul- és túlértékelésére, a 19. század eleji erőpolitika modern kori túlajtására, a komplex rendszerekben meghatározó puha hatalmi tényezők, az úgynevezett szelíd erő (*soft power*) és az önként vállalt együttműködési hajlandóság elhanyagolására és a nem azonnal jelentkező, esetleg nem üzleti jellegű veszteségek figyelmen kívül hagyására (Schake, 2025).

Érdemes tehát kiemelnünk azt, hogy a sokoldalúságra és szabálykövetésre, vagyis a kis államok számára előnyös normatív-neoliberális világrend lebontására irányuló törekvés nem pusztán az elnök személyéhez és felfogásához köthető. *Valójában egy negyedszázados trend bontakozik ki, amelyet a más stílusú, háttérű és értékrendű demokrata kormányok sem fordítottak vissza*. Ez az irányzat, vagyis a hiperglobalizáció bírálata maga is jó negyedszázados (Krizsán & Zentai, 2003). A valóságban meglehetősen nagy lépésekkel végbement folyamat azonban nem a jobbító szándékú, a globális közjavakat is figyelembe vevő felvetések szerint alakult, amit az idézett tanulmánygyűjtemény valóban a világ minden sarkából érkezett szerzői szorgalmaztak, és számos nemzetközi kezdeményezés, például az ENSZ 2030-ig tartó Fenntartható Fejlesztési Céljai vagy a 2015. évi párizsi klímaegyezmény is megjelenített. Ellenkezőleg: *az amerikai, a kínai és az orosz gyakorlatban az egyoldalú önérték-érvényesítés stílusa vált tartalommal*. Az Egyesült Államoknál maradva: bizonyos rálátással a kormányzat színén (és ideológiáján) túlmutató

⁹ Az Egyesült Államok jó évtizede nem küld bírakat a WTO vitarendezési mechanizmusának rendszerébe, megbénítva ennek a hatékony eljárásnak a működőképességét. Bár már 66 nemzetközi szervezetről kivonult, a Trump-kormány csak a WTO finanszírozását szüntette be 2025 júliusában, de egyelőre nem lépett ki (mint ahogyan az ENSZ-ből sem, amelynek továbbra is fő finanszírozója maradt, jöllehet hatalmas befizetési hátralékokat halmozott föl).

közös vonások tűnnek erősebbnek, mint például a kereskedelmi protekcionizmus vagy az üzleti kérdések nemzetbiztonsági szempontokkal való kiegészítése, esetenként az előbbiek egyértelmű alárendelése.¹⁰

Egyoldalú lenne a kép, ha megfeledkeznénk azokról a további szereplőkről, akik részint ráerősítenek arra, részint pedig saját kezdeményezéseikkel is hozzájárulnak ahhoz, hogy a hidegháborút követően létrejövő egypólusú világrend és globalizált gazdaság eresztékei az e rendszert létrehozó – és nem utolsósorban ebből profitáló – amerikai hegemon lépésein túlmenően is meglazuljanak.

Az első helyen az elmúlt négy – de különösen az elmúlt két – évtizedben lendületesen fejlődő Kínai Népköztársaságról kell szólnunk. *A kínai elemzők az ország rendszerét nem ok nélkül szocialista piacgazdaságnak nevezik.* E kifejezés mindkét eleme egyformán fontos.

Egyfelől nincs szó arról – ahogyan néhány éve vélték –, hogy az állami tulajdon és az állami irányítás csak afféle szépségflastromként ragad a lényegében kapitalista gazdálkodási viszonyokra. A nem magánkézben lévő tulajdon változatos formavilága nem fedheti el a lényegét, nevezetesen azt, hogy sem a föld, sem – ágazatonként változó szintet meghaladóan – a termelőeszközök és persze a nagy bankok sem lehetnek magánkézben.

Másfelől a piacgazdaság legfőbb sajátossága bizonyára az, hogy ahol engedik, a tőkegyarapítás logikája maga alá rendeli az összes többi megfontolást. *Ez a fejlődés azonban szigorúan a kommunista párt által kézben tartva alakul,* egy valóban gradualista, lépésenként fontolva haladó és az irányíthatóságot központi erényként megőrző folyamatban (Chen & Zhao, 2025). Ez a gazdasági modell egy fölöttébb *hagyományos merkantilista stratégiát szolgál ki* immár fél évszázada. Ez a növekedési modell jelenleg a kifulladás jeleit mutatja. Egyrészt a korábban 49 százalékos felhalmozási ráta mostanra 41 százalékosra „mérséklődött”, ami még mindig a kétszerese a fejlett országok átlagos értékének. Másrészt viszont a növekedés piaci korlátokba ütközik. A 2021-ig minden beruházást „felvevő” infrastruktúra- és lakásépítés mellett a fogyasztás felfuttatására kevés az esély, hiszen a nyugdíj- és egészségbiztosítás kezdetleges, *az előregedés pedig előbb érte el Kínát, mint a jólét (különösen a falvakban).* Ekkor pedig nincs életszerű alternatívája a külpiacok további meghódításának, ami már ki is váltotta a fő kereskedelmi partnerországok védintézkedéseit (McMahon, 2026).

Az elmondottak okán kételkedéssel fogadjuk azt az elemzői álláspontot, amely szerint a kínai vezetés tudatában van a probléma jellegének, és a jóléti rendszer kibővítésével egy fogyasztásra épülő modellt készít elő (Lardy, 2025).¹¹ Az alaposabb statisztikai áttekintés inkább azt sugallja, hogy a növekedés motorjának továbbra is a hadiipart és a mesterséges intelligenciát, valamint az informatikai és távközlési szektort tekintik. Ez elméletileg koherens és védhető felfogás, ugyanakkor éppen a főntebb központi *bajként leírt – és a nemzetközi szervezetek által is kiemelt – piacproblémára*

¹⁰ A kereskedelmi és befektetési irodalomban egy sor új kifejezés vált divattá, mint például *friend-shoring, nearshoring, supply chain security*, amelyeknek nincs is jó magyar megfelelőjük. E folyamatokat elemzi Bayer (2025).

¹¹ A tanulmányban a kínai jóléti államot a törökhöz és a mexikóihoz hasonlítják – egyik ország sem erről híres, sőt az OECD leggyengébbjei közé tartoznak.

nem ad választ. Egy, a foglalkoztatást és a személyes fogyasztást hátrасoroló, technokratikus felzárkózási modell továbbélése rajzolódik ki (mint ahogyan Indiában is), ahol a növekedés üteme számára a kül- és belpiacok egyidejű összehúzóódása jelöli ki a nagyon is kézzelfogható határokat. A klasszikus növekedési elméletekben elmagyarázott okokból a fejlődés üteme sosem szabadon megválasztható, a politikai célszerűség szerint kalibrálható nemzetgazdasági változó.¹²

Az előadottakból következően nagy biztonsággal valószínűsíthető, hogy a kínai politika – különösen 2018 óta megfigyelhető – központosító fordulata, a hadiipari fejlesztések előtérbe kerülése (beleértve az interkontinentális rakétákat és a hiperszonikus repülőket), a Dél-kínai-tenger térségében erősödő feszültség, amelyet az egyre harciasabb hadgyakorlatok is szemléltetnek, együttesen egy klasszikusnak mondható fordulatot vázolnak fel. *A piaci és a politikai reformok – a naiv, bár nagyon is elterjedt modernizációs tézissel szemben – maguk is okai és tényezői a központosító visszarendezésnek*, ahogyan ezt nemrégiben Pei (2026) monografikus alaposággal kifejtette. Ennek a politikai kurzusokat túlélő sajátosságnak a jellemzői jelennek meg a kínai gazdaságpolitika leginkább újszerűnek mondható zöld fordulatában is (Szunomár, 2026), ahol a központosított, állam vezérelte folyamat maga is része a túlkapacitások és az ezektől nem független környezeti torzulások tartóssá válásának.¹³

Mi ebben az áttekintésben nem ismételjük meg az érveit, hanem csak a világ-gazdaságra gyakorolt hatás bemutatására szorítkozunk. Nevezetesen: *a rendszer a növekedés lassulása és az ennek nyomán kiéleződő érdekcsoporti konfliktusok okozta problémákat külső tényezővel próbálja ellensúlyozni.* Mivel a Hszi elnök nevéhez kötődő „új selyemút” stratégia (*Belt and Road Initiative, BRI*) végső fokon nem járt kézzelfogható eredménnyel 2013 és 2025 között (Bonino et al., 2025), a befolyásszerzés hagyományos módszerei erősödtek fel (*BRI-2*). Ezek közé tartoznak a Konfuciusz-intézetek, az ösztöndíjprogramok és a természetük szerint mindig kétértelmű kínai befektetések, amelyekről többnyire nehezen dönthető el, mennyiben tőkegyarapító magánérdekek, és mennyiben a pártállam geopolitikai megfontolásainak előmozdítói.

Doshi (2024) magyarul is közreadott elemzése meggyőzően igazolja azt, hogy a kínai nagyhatalom esetében a nemzetközi tanulmányokban *grand strategy*-nek hívott alapvető választásról van szó, ami messze túlmutat a napi sajtóban közkeletűvé vált botránykrónikák ügyein, a kémtörténetektől a kereskedelmi vitákig és védjegybitorlásokig terjedő szokásos ütközéseken. Ebben a kontextusban egyáltalán nem meglepő megfigyelés lehet az, hogy Kína immár negyedszázada *erőfeszítést sem tesz a WTO-ban lefektetett kereskedelmi elvek szerinti működésre, hanem látszólag megfelelő az előírásoknak, valójában módszeresen kijátssza őket.* Mi több, a világrendszer sokpólusúvá tételére és a renminbi világpenzzé tételére irányuló törekvések értelmet is nyernek. Például a SWIFT-től eltérő, de az országban jól működő párhuzamos elszámolórendszer vélhetőleg nem a legversenyképesebb megoldás, viszont jelentős

¹² A vonatkozó érveket és irodalmat máig jól olvashatóan összegzi Erdős Tibor (2006) könyve.

¹³ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a zöld fordulatnak ne lennének érezhető hatásai, a levegőtől a víz minőségéig, ahogyan az az idézett cikkből vagy helyszíni megfigyelésből is kitűnik.

szimbolikus tartalom hordozója. Ennek vonzerejét – különösen a feltörekvő piacok esetében – nehéz lenne túlbecsülni.

A Kínai Népköztársaság a sokoldalú nemzetközi intézmények és szabályok adta keretek fokozatos, de *érdemi megváltoztatását, nem pedig a hozzájuk való alkalmazkodást szorgalmazza*. Az ukrajnai háború kapcsán az orosz nyersanyagok folyamatos vásárlása és a hátsország biztosítása egyértelmű jelzést küldött a külvilágnak a tekintetben, hogy Peking a jelenlegi világrendet sem optimálisnak, sem befejezettnek nem tekinti. A Trump idején végbement fordulatot (a liberális értékek helyett a közvetlen üzleti érdekek követését) Kína joggal tekinti olyan esélynek, amely a maga alternatív világlátásának ad teret a korábbi egysíkú Amerika-központúság helyett a világ számos országa számára (Son, 2025).

A harmadik szereplő, amelyik voltaképpen sosem kért az egypólusú, neoliberális világrendből, *Putyin Oroszországa*. Bár ez a fordulat voltaképp kezdettől fogva látható és várható is volt (Bugajski, 2002), különösen a második csecsen háború 1999. végi véres lezárását követően, az orosz külpolitikai stílus változása és a vágyálmok együttesen egy reménybeli „békeövezet” kialakításának irányába vitték a döntéshozókat. Pedig legkésőbb 2008 augusztusában, az oszétiai háború és annektálás egyértelművé tette azt, hogy Oroszország, ahol teheti, a nyers erő révén is kikényszeríti saját elképzeléseit. Ez a folyamat a 2011. évi szíriai beavatkozással, majd a 2013. decemberi kijeji fordulatra válaszként megtett katonai lépésekkel voltaképpen az 1990-ben kialakult európai békerend felszámolásához vezetett. Oroszország az évtizedeken át tartó befagyott konfliktusokkal, az egykor befolyása alá tartozó államokkal szemben rejtőzködés nélkül megtett nagyhatalmi lépésekkel, valamint Európa egészében lelepleződött beavatkozási kísérletekkel jelezte:¹⁴ nem lehet semmibe venni szempontjait, akár jogosak azok, akár nem.

Végül negyediként *a nem kormányzati szervezeteket kell megemlíteni*. A nemzetközi tanulmányok hagyományos vonalában a nem állami szereplők háttérbe szorúlnak. Pedig ezek (különösen a fegyveres nemzetközi hálózatok, mint az ISIS vagy a Boko Haram) régóta a határokon átnyúló összecsapások tevékeny részeseivé léptek elő. Kézenfekvő, hogy ezek az erők – különösen a fejlődő világban – akár kormányokat is dönthettek és döntöttek is meg az elmúlt évtizedben. Emellett illegális kereskedelmet folytatnak (ideértve a kábítószer-, a fegyver- és az emberkereskedelmet is), és *tevékenységükkel felforgatják a formális szabályokon alapuló nemzetközi rendet*. Ezek a formációk sokfélék, és nem feltétlenül hozhatók közös nevezőre. Egy részük hagyományos kalóz, mint a jemeni hutik, más részük regionális hatalmi tényező, mint a katangai felkelők, ismét mások pedig ideológiai alapvetéseket követnek, mint a már említett nigériai Boko Haram és a nyugat-szaharai Polisario Front. És persze ki ne hallott volna a klasszikus zsoldosokról, akik például a Wagner-csoport vagy a Black Rock keretében döntenek meg kormányokat Maliban és Nigierben, vagy üzletelnek

¹⁴ A 2024. évi európai parlamenti választások előtt az osztrák, a német és a francia radikális erők képviselői sorozatosan buktak le a guruló rubeleken. Marine Le Pen támogatásának történetéről a hazai sajtó részletesen beszámolt (a visszafizetésről nem). A folyamat csúcspontjának tekinthető, amikor a román alkotmánybíróság megsemmisítette az elnökválasztás eredményét a szélsőjobb jelölt orosz kapcsolatai okán.

saját zsebre, főként Afrikában. Az Al-Kaida újdonsága épp az, hogy a világrendet egy elképzelt kalifátus érdekében felforgató erőket – a korszerű vezetéstudomány által pártolt decentralizált módon – hálózatok hálózatába szervezi. Mint a friss hírekből kitűnik, ez a hálózat tovább él, legalábbis Ázsiában és Afrikában.

A globális kihívásokról

Az eddigiekben előadottak ellentmondani látszanak a Dani Rodrik és szerzőtársai (2026) cikkéből korábban egyetértőleg idézett gondolatnak, amely szerint a lokális megoldások szükségessége a globális rendezéssel együtt és azt kiegészítően ígér jó eredményeket. A következőkben csak néhány olyan átfogó területet sorolunk föl, ahol a szakirodalom alapján *bizonyítottan tekintjük azt, hogy világméretű szabályozásra, sőt jó esetben kormányzásra*¹⁵ is szükség lenne. Ezek többnyire funkcionális területek, ahol a kihívás természete szerint globális válaszokra lenne szükség, miközben a politikában a széttöredezés irányzatai erősödnek. A teljesség igénye nélkül öt területet emelünk ki, ahol szakirodalmi közmegegyezésnek tekinthető, hogy csak a világméretű szabályozás lehet eredményes.¹⁶

1. Elsőként említhetjük a *környezeti fenntarthatóságot*. Miközben jelentős viták folynak mind a nehézségek mibenlétéről, mind a felmérésüket szolgáló modellek fel-tételezésektől függő voltáról, két ellentétes irányzat rajzolódik ki. Egyfelől az egymást követő klímakonferenciákon – a romló teljesítményeket észlelve – a korábban elzárkózó „fejlődő” országok is (mindenekelőtt Kína) elfogadtak olyan fejlesztési terveket, amelyek a karbonsemlegesség irányába mutatnak. Másfelől a fejlett országokban (mindenekelőtt az Egyesült Államokban) a kormánypolitika szintjére emelkedett az a Nobel-díjas William D. Nordhaus (2023) által részletesen bemutatott helyzet, amikor is a döntéshozatal *a tudományosan bizonyított tételek helyett – sőt sokszor ellenükben – vélekedések, érzelmek és közvetlen üzleti szempontok viszik el a kívánattal ellentétes irányba*. Könnyen belátható, hogy az Egyesült Államok és Kína tevőleges részvétele nélkül a kedvezőtlen folyamatoknak nem lehet határt szabni. A párizsi klímaegyezmény 2025. januári felmondásával a Trump-kormányzat már egyik legelső lépésével új szakaszt nyitott.¹⁷ Ezt a sokoldalú szervezetekkel kapcsolatos, általános jellegű visszahúzódnak nyilván elmélyíti. Gondolatmenetünk szempontjából elegendő arra a közismert tényre utalni, hogy a szennyezés vagy annak visszafordíthatatlan jellege nem tiszteli az állami szuverenitást.

¹⁵ A nemzetközi szakirodalom *governance* fogalmának értelmében használjuk ezt a kifejezést, amely lazább és több értelmű, mint a magyar kormányzás, amelyben az alá-fölé rendeltség a meghatározó.

¹⁶ Sokatmondó, hogy a szakterület legelismertebb tankönyve, Baylies és szerzőtársainak (2026) tizedik kiadásban megjelent kötete éppen azt emeli ki, hogy a nemzetközi tanulmányok minden egyes részterületét és így a diszciplína egészét is csak a globalizáció kontextusában lehet értelmezni.

¹⁷ Hiszen az Egyesült Államok a világ egyik legnagyobb szennyezője. Emellett Trump második elnöki ciklusának egyik központi eleme a klímaváltozás tagadása, az elődje által hozott pártoló intézkedések eltörlése, valamint a különféle fosszilis energiahordozók termelésének felkarolása (az elnök szavaival: *drill, baby, drill*).

2. Legalább ennyire kézenfekvő, hogy a tömeges és ellenőrizetlen/szabályozatlan migráció ama kérdések közé tartozik, amelyeket *lehetetlen pusztán egyes államok által bevezetett rendfenntartó intézkedésekkel kezelni*. A migráció világunk egyik legrégebbi társadalmi folyamata, és a modern korban is nagy szerepet játszott, különösen gazdasági szempontból. Mint a Nemzetközi Migrációs Ügynökség vezetőjének elemzéséből is kitűnik (Pope, 2026), a nemzetközi áramlás szinte elhanyagolható része az, amely Európába és Amerikába irányul. Jellemzőnek mondható, hogy a konfliktusok övezetében a menekültek a szomszédos államokba költöznek, és ott gyakran megélhetést is találnak (ez az áramlásnak több mint négyötöde). Ugyanakkor az sem kérdéses, hogy a politikai zűrzavar és a klímaváltozás mellett a fejlett országok jóléti szintje és az ott élők szabadsága is húzóerőként működik. A német, a francia vagy a svájci labdarúgó-válogatott – nem is beszélve a klubcsapatokról – külön fejtegetés nélkül is megjeleníti azt, hogy a migráció a mai világ egyik meghatározó kihívása. Úgy tűnik, kétoldalú rendben csak átmeneti és korlátozott eredmények születhetnek.

3. Annak idején az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrehozását is az a belátás motiválta, hogy *a világ viszonylagos békéje csak globális rendben garantálható*. Az ENSZ által megjelenített világrend nyolc évtized alatt ezt az alapcél (vagyis egy új világháború elkerülését) lényegében – bár messze nem súrlódásmentesen – el tudta érni, ami korszakos érték, ha sokszor nem is ekképpen gondolunk rá.¹⁸

A regionális konfliktusoknak a közvetlen ráhatás és a ráolvasás újra felfedezett kettősségével megkísérelt leküzdése még rövid távon is csak látszateredményekre vezetett. A Közel-Keleten, a Szubszaharai Afrikában és Ázsiában nem eszkalálódtak ugyan a feszültségek, de nehezen állíthatnánk, hogy a fenntartható békerendezés körvonalai már láthatók lennének.

Sok érdekes elemzés feszegeti az elmúlt évtizedekben átalakult szövetségi rendszerek hiányosságait, mégis nehéz lenne amellett érvelni, hogy a világpolitikai fragmentáció biztonságosabb és a gazdasági fejlődésnek kedvezőbb világrendet eredményezne. Ebből egyelőre az következik, hogy *a meglévő multilaterális intézmények felbomlasztása és újak létesítése helyett továbbra is ezen intézmények fokozatos és szerves reformja lehet célravezető*.¹⁹ Ugyanakkor egyértelmű jelek mutatják, hogy a gyakorlatban a kétoldalú egyezmények szerepe erősödik, és a sokoldalú érdekegyeztetés fórumai leértékelődnek (Halmai, 2025). Erről pedig mindannyian tudjuk, hogy egészében szuboptimális megoldás, csak sokan nem bánják, mert ők – geoökonómiainak is nevezett – szűkebb szempontok vagy egy sajátosan értelmezett biztonságpolitika elsődlegességét vallják. Kiterjedt vita tárgya az is, hogy ez a gyakorlat az Egyesült Államok mint világhatalom tényleges érdekeit képviseli-e, különösen hosszabb távon, vagy pedig csak az elnök körül csoportosuló erők, azokon

¹⁸ Az éppen napjainkban lejáráó START-egyezmény e rendszer jelképes és hatásos eszközének bizonyult. Trump elnök Béketanácsáról ugyanez nem állítható, még az eredetileg megcélzott Gáza ügyében sem.

¹⁹ Ezt a gondolatot szélesebb értelmezésben és a gazdasági szempontok hangsúlyozásával fejti ki Christiansen (2026).

belül is az elzárkózás párti MAGA-mozgalom (*Make America Great Again*) korlátozott világszemléletét jeleníti meg.²⁰

4. A *világkereskedelem* a jólét növelésének egyik legfontosabb hajtóereje volt és maradt a második világháborút követő évtizedekben, ahogyan ezt kiterjedt szakirodalom igazolja. A kereskedelmi liberalizáció fokozatosan a befektetések, a technológiai áramlások és a szervezetek globalizációját hozta magával, méghozzá nem pusztán konjunkturális, hanem strukturális meghatározottságként. Közismert, hogy a világkereskedelem szabadsága az elmúlt évtizedek fellendülésének, az ENSZ világszegénység leküzdését célzó erőfeszítéseinek egyik legfontosabb eszköze volt. Ugyanakkor a Kereskedelmi Világszervezet keretében folytatott tárgyalási fordulók rendre zátonyra futottak, a legutóbbi megállapodások három évtizede Marrakesben születtek.

Az élet ettől természetesen nem állt meg. Egyfelől új lendületet kaptak a különféle földrészekben és adottságok közepette működő, többnyire az EU-ban megismertnél kötetlenebb és kifelé fordulóbb megoldásokkal élő *regionális integrációs csoportosulások* (Nagy, 2025). Másfelől *szaporodnak a kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodások, amelyek megkötésében az Európai Unió megelőzte az Egyesült Államokat*. Az utóbbi esetében inkább a politikai célok egyezményes keretként születnek az efféle megállapodások, amelyek sok esetben az adminisztráció éppen aktuális kül- és biztonságpolitikai megfontolásait képezik le (messze nem csupán a Huawei-ügyre szűkíthetően). Végül fennmaradtak a korábbi időszakban kitárgyalt, a kereskedelmen túl a beruházásokra is kiterjedő nemzetközi egyezmények, a csendes-óceáni térség 11 tagállamát érintő Átfogó és Progresszív Megállapodás a Csendes-óceáni Partnerségről (*Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership, CPTPP*), amelyet 2018 februárjában már az Egyesült Államok nélkül írtak alá Santiago de Chilében, és amelyhez a brexit után az Egyesült Királyság is csatlakozott. Ez a megállapodás bizonyos értelemben gazdagabb a szokásos kereskedelmi egyezményeknél, ugyanakkor nem tartalmaz gazdaságpolitikai koordinációt is jelentő olyan elemeket, mint az Európai Unió alapszerződésai vagy az Egyesült Államok, Mexikó és Kanada között ugyanebben az évben megkötött – és jelenleg újratárgyalás alatt álló – Egyesült Államok–Mexikó–Kanada Megállapodás (*United States–Mexico–Canada Agreement, USMCA*).²¹ Másfelől empirikus elemzések szerint az amerikai kereskedelempolitika a gyakorlatban az eseti engedmények sorával a tényleges (effektív) vámvédelmet a meghirdetett szint harmadára vitte le.²²

E viszonylag kedvező fejlemények sem fedhetik el azt a tényt, hogy a világkereskedelem meghatározó pólusai, az EU, az Egyesült Államok és Kína a WTO 2026 áprilisában Yaoundéban tartott 14. – sikertelen – miniszteri konferenciájára készült anyagaikban immár elvi szinten is megkérdőjelezi a szabad világkereskedelem rendjét

²⁰ Vannak amerikai elemzők, akik ezt egyszerű elvtelenségnek minősítik (Lissner & Rapp-Hooper, 2026).

²¹ Az utóbbi ellenálló képességét tanúsítja az a záradék, hogy külön megállapodás híján az eredeti egyezmény még egy évtizeden át érvényben marad.

²² Sokatmondó apróság, hogy Mexikóból a paradicsom és a jalapeño paprika maximális, az autóalkatrész majdnem nulla vám mellett vihető be.

évtizedek óta megalapozó *legnagyobb kedvezmény elvét*,²³ amelyet egyszerűbben diszkriminációmentes elbánásnak is nevezhetünk. Nem kérdéses, hogy ezt az álláspontot minden esetben erős belföldi termelői érdekek motiválják. Ugyanakkor jól látható, hogy minél inkább teret adnak ezeknek az érdekeknek, annál nehezebb az elmúlt évtizedek gazdasági konvergenciáját eredményező szabályalapú kereskedelmet a gyakorlatban megőrizni. A *WTO és a vitarendezési mechanizmusának elsorvadása mindenekelőtt a kereskedelemtől függő kis, nyitott gazdaságok számára nagy veszélyek, sérülékenységek forrása*.²⁴

5. Az előadottakat úgy értelmezhetjük, hogy a jelenleg még a két fő illiberális hatalom, Kína és az Egyesült Államok vezetése által bizonyos következetességgel aláásott, de egyelőre még mindig működő *globális biztonsági, pénzügyi és kereskedelmi intézményrendszer, azaz a multilateralizmus megőrzése* a nemzetközi közösség érdeke (Winnefeld, 2026),²⁵ és különösen fontos *a sérülékeny kis országok számára*. Nyilvánvaló tévút tehát az a több országban és elemzői műhelyben megfogalmazott felvetés, hogy *a két nagyhatalommal kétoldalú alapon létrehozott egyezmények rendszere* vagy épp a csúcsszintű informális együttműködés *ezt a szétesést ellensúlyozni lenne képes*. Az erősödő kétoldalúságra és piacvédelemre a válasz vélhetőleg – a Dani Rodrik (2025) legutóbbi kötetében javasolt módon – a nagy hozzáadott értéket tartalmazó szolgáltatások nemzetgazdasági szerepének és részarányának erősítése lehet, ami foglalkoztatási és környezeti szempontból is előnyös lenne.²⁶

Egyedül továbbra sem megy

A fentebb vázlatosan összegzett fejlemények azt bizonyítják, hogy a globalizáció egyéni gazdasági érdekekre alapozott és jórészt a pénzügyi szférában megvalósuló *folyamata nem tudott az államközi intézményesülés, az egyértelmű kötőerejű szerződések szintjére emelkedni*. Ismeretes, hogy az Obama-kormányzat által – a WTO-tárgyalások kudarc nyomán – kidolgozott TPP- és TTIP-egyezmények a merkantilista alapállású Trump-kormányzat ellenállásán kisiklottak. Ezért nem is meglepő, hogy a globalizáció eredendően mikroalapozással, a vállalati megfontolásokat és versenyképességi szempontokat követően – és nem az EU-ból ismert, előre megtervezett módon – halad előre (Gopinath, 2023).

²³ Ezt kopernikuszi fordultnak kell tekintenünk, amelynek jelentőségéhez semmiképp sem mérhető a kibúvók hosszabb ideje megfigyelhető keresése.

²⁴ Mint Beattie (2026) részletesen kifejti, a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása elleni támadások nem a WTO valódi reformját, hatékonyabbá tételét célozzák, hanem az Egyesült Államok – jóhiszeműnek nem nevezhető – ideológiailag vezérelt és persze létező részérdekeket képviselő támadásának keretétől és igazolására szolgálnak.

²⁵ A szerző nyugállományú amerikai tengernagy.

²⁶ Érdeemes emlékeztetni arra, hogy ez nem feltétlen, hiszen például a mesterséges intelligenciához szükséges adatfeldolgozó bázisok többnyire erősen energiaigényesek. Aligha meglepő, hogy az ezekhez szükséges energetikai létesítmények ugyanolyan „népszerűek” a helyi lakosok körében, mint az atomerőművek.

Az sem meglepő – hiszen már Trump első elnökségének idején is világosan látható volt –, hogy a merkantilista ellencsapás egyfajta forradalmi folyamat, *a kedvezőtlenül érintett részérdekek, főképpen a kevésbé képzettek lázadása által motivált politika* (Stiglitz, 2017). A Trump második elnökségének kiszámíthatatlan, átpolitizált, mediatisztált folyamataiban a nemzetközi kereskedelem egyik meghatározó szakértője, Richard Baldwin (2026) az elnök által is emlegetett bosszúállás (*retribution*) logikájának megnyilvánulását látja, amelyben a relatív pozíciójukat fokozatosan, de tartósan elvesztő középrétegek érzésvilága még a statisztikailag kimutathatónál is nagyobb mértékben érvényesül.

Az elmondottakból az is következik, hogy a globalizáció eme újfajta, inkább részpiacok, semmint ideológiák vezérelte megerősödése nem feltétlenül jár együtt a piacgazdaság (és még kevésbé a parlamenti demokrácia) párhuzamos térnyerésével. Bár ezt az értelmezést már Fukuyama (1994) eredeti felvetése sem tartalmazta,²⁷ a meggyőződés mégis meglehetősen erős gyökeret vert a szakirodalomban, valamint a kommentátorok és üzletemberek körében is.

Az általunk összegzettekből az következik, hogy a világgazdaság meghatározó szereplői közül *egyikben sem várható a piaci koordináció elterjedése*. Az Egyesült Államokban egészen extrém formákat ölt az egyedi érdekek alapján, de „iparpolitika” címen történő beavatkozás.²⁸ Kína és a másfél évtizede háborúzó Oroszország esetében más-más összetevők vezetnek az állami irányítás erősödéséhez. Az Európai Unióban a védelmi ipar előtérbe helyezése és az infrastruktúra fejlesztésének igénye a 2028-tól induló többéves pénzügyi keretet várhatóan a szokásosnál is intervencionalistábbá teszi. A nagy tagállamok mindegyikében az állami gazdaságélénkítés és a kínai piaci veszély elleni védelem került előtérbe.

Ezek után joggal vetődik fel az a kérdés, hogy *helyes-e, ha a kis országok is mechanikusan másolják a nagyok gyakorlatát*. Vélhetőleg nem, hiszen kisebb piac, gyengébb alkuerő, kevésbé szilárd pénzügyi és logisztikai háttér mellett a nagyhatalmak esetében is kétséges megoldások bevetése aligha kecsegtet sikerrel. Dani Rodrik (2026) meggyőzően érvel amellett, hogy Európa a maga szociális piacgazdasági modelljével elméleti és gyakorlati szempontból is *életképes alternatívát tud felmutatni a világban terjedő illiberalizmus ellenében*, ha végre képes és hajlandó lesz végrehajtani az évek óta halogatott nagy ívű reformokat – értve ezeken mindenekelőtt a tőkepiaci unió kiépítését, valamint a döntéshozatal hatékonyabbá és egyszerűbbé tételét.

Bár ez a konkrét javaslat az Unión kívülről érkezett, a hasonló jellegű felvetések egyértelmű többségi nézetnek számítanak az EU-val foglalkozó sokrétű szakirodalom ama részében, amely nem a napi politika szócsöveként szolgál a költségvetési viták és a „Brüsszel” elleni küzdelem folyamatában. Az EU nagy léptékű reformja nem

²⁷ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a szerző 35 esztendő után visszatért a felvetésre és az azt követő vitára, méghozzá a megelőző évtized illiberalizmusára reflektálva (Fukuyama, 2023). Meglátása szerint egyfelől jogos a neoliberalizmus túlhajtásai elleni világméretű felindulás, ugyanakkor normatív értelemben továbbra sem ismerünk a parlamentáris demokrácia és a civilizált piacgazdaság kettősénél emberségesebb és jobb megoldást, ami az eredeti tézis volt.

²⁸ Ennek példája volt az Intel részleges állami kézbe vétele, a Detroitnál Kanadába vezető híd működési engedélyének felfüggesztése (WSJ, 2026. február 14.) és a Trump család üzleti ügyeinek előmozdítása hivatalos utakon. (J. Kushner közel-keleti ügyleteiről ír a *Le Monde* 2025. október 8-i és a *FAZ* 2026. február 16-i száma.)

a keleti és déli kibővülés összefüggésében vált megkerülhetetlenné, hanem *a működőképesség biztosítása érdekében, vagyis a belső érdekviszonyok megváltozása okán*. Azaz e reformok igénye nem a tervbe vett ukrán tagság kapcsán fogalmazódott meg: e feladatok attól teljesen függetlenül is napirendre kerülnek, legkésőbb a 2028–2034-es többéves pénzügyi keret vitájában.

Ez a felismerés voltaképp *a kisállami létből adódó korlátok belátását és a hozzájuk való hatékony alkalmazkodás körvonalazását jelenti*. Ha a térségben működő cégek értelemszerűen és hosszú ideje régiós egységként kezelik például a visegrádi államokat, a Baltikumot vagy a Benelux térséget, akkor semmiképp sem önfeladás az, ha ezt a megközelítést adottságnak tekintjük, és törekszünk a magunk javára fordítani. Ilyen lehet az egységes európai felsőoktatási tér lehetőségeinek kiaknázása, az uniós K + F-források megmozgatása, a tőkepiaci unió kiépítéséhez szükséges intézkedések, valamint a Draghi-jelentés ajánlotta dereguláció véghezvitele.

Az említett reformok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a térség országai és vállalatai a világméretű versenyképességben előrelépjenek, és a korábbinál vonzóbb befektetési célpontként kerüljenek a nagyobb és a kisebb befektetők képernyőjére. Nem kétséges, hogy ehhez az elmélyülő bank- és tőkepiaci unió,²⁹ az e területet és a szolgáltatásokat érintő deregulálás teremthetne kedvező, vállalkozásserkentő feltételeket,³⁰ nem pedig a nemzeti valutához történő ragaszkodás ígérte, a – sok tekintetben illuzórikus – előnyök és a nemzeti forrásokra történő támaszkodás további preferálása (bármilyen oka van is ennek az ódivatú pénzügyi nacionalizmusnak).³¹ *A világgazdasági dezintegrálódás fölerősítése, a három nagy központ gyakorlatának átvétele, az uniós szintű reformok szabotálása nem szolgálja a kis- és közepes EU-államok érdekét akkor sem, ha a látszat az ellenkezőjét sugallja.*

Hivatkozások

- Baldwin, R. (2026). *World war trade: Conflict containment and emerging world trade order*. CEPR Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/world-war-trade-conflict-containment-and-emergent-world-trading>
- Bara, Z., & Csaba, L. (Eds.). (2000). *Small economies' adjustment to global tendencies*. Aula Kiadó for EACES.
- Bayer, J. (2025). A deglobalizáció határai. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1927–1935. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.7>
- Baylis, J., Smith, S., & Owens, P. (Eds.). (2026). *The globalization of world politics* (10th edition). Oxford University Press.
- Beattie, A. (2026, March 23). How attacks on 'most favoured nation' weaken unfavoured WTO. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/1878b49a-ebda-40f4-82a4-2aa7c485691f?syn-25a6b1a6=1>

²⁹ Az Európai Bizottság újabb anyagaiban ezt „megtakarítási és beruházási unió” címen emlegetik, ami lényegében a korábbi tőkepiaci unió továbbfejlesztése.

³⁰ Ezt körvonalazta az Európai Bizottság „Egy Európa, egy piac” projektje, amely az olajvezeték és az ukrán hitel ügye okán háttérbe szorult (European Council, 2026).

³¹ Ezt a tanulmányunkon túlmutató kérdést taglalja Mérő és Piroska (2017).

- Békés, M. (2026). *Világrendszerváltás*. Kommentár Kiadó.
- Bonino, M., Carota, M., & Marri, S. A. (2025). *New Silk Road: The architecture of the Belt and Road Initiative*. Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783035626735>
- Bown, C. P., & Keynes, S. (2026). *How to win a trade war?* Simon & Schuster.
- Bugajski, J. (Ed.). (2002). *Towards an understanding of Russia*. Council on Foreign Relations. https://ciaotest.cc.columbia.edu/book/buj01/buj01_front.pdf
- Chen, K.-J., & Zhao, T. (2025). China's macroeconomic development: The role of gradualist reforms. *Journal of Economic Literature*, 63(4), 1331–1362. <https://doi.org/10.1257/jel.20251631>
- Christiansen, C. O. (2026). *Designing global economic equality: The making and unmaking of global egalitarian politics at the United Nations: An intellectual history*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780197811498.001.0001>
- Cooley, A., & Nexon, D. (2026). The age of kleptocracy: Geopolitical power, private gain. *Foreign Affairs*, 106(4-5). <https://www.foreignaffairs.com/united-states/age-kleptocracy-cooley-nexon>
- Csaba, L. (1994). *Az összeomlás forгатókönyvei*. Figyelő Kiadói Rt.
- Csaba, L. (2026). A globális illiberalizmus arculatai. In Szanyi, M., Szunomár, Á., & Török, Á. (szerk.), *Trendek és töréspontok* (VII. köt.). Akadémiai Kiadó. (Megjelenés alatt.)
- Dallago, B., & Casagrande, S. (Eds.). (2023). *Routledge handbook of comparative economic systems*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003144366>
- Doshi, R. (2024). *A hosszú játszma: Kína átfogó stratégiája az amerikai világrend leváltására*. Osiris Kiadó. (Eredeti kiadás: 2021.)
- Dworkin, A., Loss, R., & Puglieri, J. (2026, February 12). *After the rupture*. European Council on Foreign Relations, Policy Brief. <https://ecfr.eu/publication/after-the-rupture-middle-powers-and-the-construction-of-new-order/>
- Erdős, T. (2006). *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*. Akadémiai Kiadó.
- European Council. (2026). *One Europe, one market*. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2026/03/19/>
- Foster, J. (2026, April 24). War is the new normal. *The Battleground*.
- Fukuyama, F. (1994). *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Kiadó. (Eredeti kiadás: 1989.)
- Fukuyama, F. (2023). *Liberalism and its discontents*. Profile Books.
- Gopinath, C. (2023). *Globalization: A multi-dimensional system*. Edward Elgar.
- Gyórfy, D. (2025). A normák nélküli világrend. *Külgazdaság*, 69(1-2), 46–50. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.46>
- Halmai, P. (2025). Globalizáció vagy deglobalizáció? *Magyar Tudomány*, 186(10), 1898–1910. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.4>
- Heinkelmann-Wild, T. (2026). De-coding America First: Trump's contestation of international institutions and its consequences. *International Affairs*, 102(1), 43–62. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaf231>
- Kádár, B. (1971). *Kis országok a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kollmorgen, R., Merkel, W., & Wagener, H.-J. (Eds.). (2019). *The handbook of political, social and economic transformation*. Oxford University Press.
- Krizsán, A., & Zentai, V. (Eds.). (2003). *Reshaping globalization*. CEU Press.
- Lardy, N. (2025, December). *Does a weak safety net hold back private consumption in China?* Peterson Institute for International Economics, Policy Brief, No. 7. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5963695>
- Lissner, R., & Rapp-Hooper, M. (2026). The false promise of flexible realism. *Foreign Affairs*, 106(3). <https://www.foreignaffairs.com/iran/false-promise-flexible-realism>

- Mátyás, L. (Ed.). (2022). *Emerging market economies after the pandemic: Stuck in the middle income trap?* Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-93963-2>
- McMahon, D. (2026). Beijing's growth model is still broken. *Foreign Affairs*, 105(1). <https://www.foreignaffairs.com/china/beijings-growth-model-still-broken-dinny-mcmahon>
- Mérő, K., & Piroška, D. (2017). Bankunió és banknacionalizmus: A magyar eset kelet-közép-európai kontextusban. *Politikatudományi Szemle*, 26(1), 135–160. <https://real.mtak.hu/136132/1/mp.pdf>
- Nagy, S. Gy. (Ed.). (2025). *The economics of regional integration*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003506423>
- Nordhaus, W. D. (2023). *The people and the experts* (NBER Working Paper, No. 31217). National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/papers/w31217>
- Pei, M. (2026). *The broken China dream: How reform revived totalitarianism*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/jj.29871091>
- Pope, A. (2026, February 12). The myths and realities of global migration [Podcast]. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/podcasts/myths-and-realities-global-migration>
- Posen, A. (2025). The new economic geography. *Foreign Affairs*, 104(4). <https://www.foreignaffairs.com/united-states/new-economic-geography-posen>
- Prasad, E. (2026). *Doom loop: Why the world economic order is spiralling into disorder*. Basic Books. <https://thedoomloopbook.com/>
- Rodrik, D. (2025). *Shared prosperity for a fractured world*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691268330>
- Rodrik, D. (2026, February 10). The world needs Europe getting its act together—fast. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/world-needs-europe-as-alternative-model-to-us-and-china-by-dani-rodrik-2026-02>
- Rodrik, D., Hanson, G., & Sandhu, R. (2026, January 6). The global economic transformation will be local. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/global-economic-transformation-must-be-locally-led-by-gordon-hanson-et-al-2026-01>
- Schake, K. (2025). Dispensable nation: America in the post-American world. *Foreign Affairs*, 104(4). <https://www.foreignaffairs.com/united-states/dispensable-nation-schake>
- Sinha, J. (2026, March 31). Threatening global finance. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-attacks-on-fed-sec-ftc-independence-threaten-global-financial-system-by-jayant-sinha-2026-03>
- Son, D. (2025). China's strategic opportunity in the era of America First. *International Affairs*, 101(5), 1899–1912. <https://doi.org/10.1093/ia/iaaf140>
- Stiglitz, J. E. (2017). *Globalization and its discontents revisited: Anti-globalization in the era of Trump*. W. W. Norton.
- Szunomár, Á. (2026). The green leap forward? State capitalism, industrial policy and the limits of green transformation in China. *Post-Communist Economies*, 38 <https://doi.org/10.1080/14631377.2026.2678413>
- Winnefeld, J. A. S. (2026). The principal challenge: Arresting the decline of the global operating system. *Orbis Journal of World Affairs*, 69(1), 18–25. <https://orbisjournal.org/commentary/the-principle-challenge-arresting-the-decline-of-the-global-operating-system/>

SASS MAGDOLNA

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

A külkereskedelem, a külföldi közvetlentőke-befektetések és a globális értékláncok háromszöge a globalizáció „új” szakaszában

A tanulmány a külkereskedelem, a külföldi közvetlentőke-befektetések (*foreign direct investment, FDI*) és a globális értékláncok (*global value chain, GVC*) kapcsolatának a globalizáció új szakaszában történő átalakulását vizsgálja. A szakirodalom és a nemzetközi statisztikai adatok alapján amellett érvel, hogy a 2008–2009-es pénzügyi válságot követő időszakot nem a deglobalizáció, hanem a globalizáció működési logikájának átalakulása jellemzi. A tanulmány újszerű megközelítése, hogy a globalizáció új szakaszát a külkereskedelem, az FDI és a GVC-k egymással kölcsönhatásban álló rendszerének elemzésén keresztül értelmezi. Alapvető állítása, hogy e három terület nem vizsgálható egymástól elkülönítve, mivel azok egy egymást kölcsönösen alakító, egymással erősen összefüggő, integrált rendszert alkotnak. A technológiai változások, a geopolitikai rivalizálás és az állam megerősödő gazdaságszervező szerepe nyomán a korábbi, elsősorban hatékonyságmaximalizálásra és költségminimalizálásra épülő rendszer átalakult. A külkereskedelem, az FDI és a globális értékláncok továbbra is egymást erősítik, kapcsolatuk azonban új működési logika szerint szerveződik át, amelyben a gazdasági racionalitás mellett a gazdaságpolitikai és geopolitikai megfontolások is meghatározó szerepet játszanak. A tanulmány rámutat arra, hogy a 2024-ig rendelkezésre álló adatok alapján a világ gazdaságban nem a globalizáció visszafordulása, hanem annak szerkezeti átalakulása figyelhető meg, miközben a 2025 utáni folyamatok hosszabb távú értelmezése egyelőre nyitott kérdés.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F15, F21, F23, F60.

Kulcsszavak: globalizáció, külkereskedelem, külföldi közvetlentőke-befektetések (FDI), globális értékláncok (GVC), geoökonómia, iparpolitika.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul. Az előadás szövegének leírásához a mesterséges intelligenciát vette igénybe a szerző.

Sass Magdolna az ELTE KRTK Világgazdasági Intézet (MTA Kiváló Kutatóhely) igazgatója és a Szege-di Tudományegyetem tudományos főmunkatársa (e-mail: sass.magdolna@elte.krtk.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. június 19-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1036>

The triangle of trade, foreign direct investment, and global value chains in the “new” phase of globalisation

MAGDOLNA SASS

This paper examines the transformation of the relationship between international trade, foreign direct investment (FDI), and global value chains (GVCs) in the new phase of globalisation. Drawing on the relevant literature and international statistical evidence, it argues that the period following the 2008–2009 global financial crisis is characterised not by deglobalisation but by a transformation in the operating logic of globalisation. The paper’s main contribution is its integrated analytical framework, which interprets the new phase of globalization through the interaction of international trade, FDI, and GVCs. It argues that these three dimensions cannot be adequately understood in isolation, as they constitute an integrated system in which each continuously shapes the others, and which are mutually dependent on each other. Technological change, growing geopolitical rivalry, and the strengthened role of the state in economic governance have transformed the previous model, which was primarily driven by efficiency maximisation and cost minimisation. International trade, FDI, and GVCs continue to reinforce one another, but their interaction is increasingly governed by a new logic, in which economic rationality is complemented by economic policy and geopolitical considerations. The paper concludes that, based on the evidence available through 2024, recent developments should be interpreted as a structural transformation rather than a reversal of globalisation, while the longer-term implications of developments after 2025 remain an open question.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F15, F21, F23, F60.

Keywords: globalisation, international trade, foreign direct investment (FDI), global value chains (GVCs), geoeconomics, industrial policy.

Bevezetés

A globalizációra sokáig úgy tekintettünk, mint egy lineáris folyamatra, ahol az áruk, a szolgáltatások, a tőke, a technológiák és a tudás növekvő volumenű és arányú áramlása a részt vevő országok egyre mélyebb kölcsönös függőségéhez, ezzel együtt egyre gyorsabb gazdasági növekedéséhez és egyre magasabb jólétéhez, jó esetben fejlettségbeli konvergenciájához vezet. Az utóbbi évek történései ugyanakkor cáfolják az egyenes vonalú fejlődésre vonatkozó feltételezést. Különösen a globális pénzügyi válság óta mind egyenetlenebbé, megszakításokkal és a gazdasági mellett mindinkább politikai megfontolásokkal terheltté vált ez a folyamat (Dufrénot & Sato, 2026), és országonként eltérő mintákat követ (Baldwin, 2022b). A technológiai változások, a geopolitikai rivalizálás és az állam aktívabb gazdaság-szervező szerepe új működési logikát alakított ki. Ugyanakkor a globalizáció szintje érdemben nem változott, a globalizációs folyamat nem fordult vissza, inkább jelentős mértékben átalakult. Vagyis nem egy stabil rendszer pillanatnyi, külső sokkok okozta zavarairól van szó, hanem egy újfajta globalizációról, a globalizáció új szakaszáról, a világ gazdaság átalakulásáról.

Az átalakulási folyamat összetett és sokrétű. A jelenlegi világgazdasági átalakulásról szóló viták és elemzések jelentős része is az átalakulás egy-egy elemére, a deglobalizáció, a fragmentáció vagy a geopolitikai rivalizálás kérdéseire összpontosít. Ennek a cikknek sem célja a teljes folyamat feltérképezése, lehetséges kimeneteinek elemzése – ez bőven meghaladná a szerző kompetenciáit. Inkább az átalakulás egyetlen fontos szeletére koncentrálok: a külkereskedelem, a külföldi közvetlentőke-befektetések (*foreign direct investment, FDI*) és a globális értékláncok (*global value chain, GVC*) egymással nagymértékben összefüggő átalakulására. Hiszen a globalizáció új szakaszának egyik legfontosabb sajátossága éppen az, hogy e három terület nem egyenként változik meg, hanem a kapcsolatrendszerük alakul át, ami természetesen visszahat az egyes elemek fejlődésére is. A korábbi hatékonyságmaximalizálási és költségminimalizálási logikát egyre inkább a reziliencia, a biztonság, a stratégiai autonómia és a geopolitikai megfontolások egészítik ki vagy akár helyettesítik.

Miért fontos a három terület átalakulása? A globalizáció előző szakaszában, nagyjából a globális pénzügyi válságig, a három elem egymást erősítette. A multinacionális vállalatok szervezték a rendszert, és a globális értékláncok adták a keretet, a külkereskedelem és a külföldi közvetlentőke-befektetések (egyre növekvő része) közötti összekötő mechanizmust, és mindegyik elem erős dinamikát mutatott. A globalizáció új szakaszában először a pénzügyi válság, majd a pandémia okozta sokkok mutatták meg a rendszer sebezhetőségét és ennek jelentős társadalmi költségeit, előtérbe állítva azt, hogy nemzetállami szempontból kiemelten fontos ennek a sebezhetőségnek a mérséklése. Másfelől egyre inkább látszott, hogy a fejlett országokban egyes társadalmi csoportok a globalizáció és a technológiai változások vesztesei. Ezt a két, egymással összefüggő problémát nemzetállami keretekben, gazdaságpolitikai (főleg iparpolitikai és kereskedelempolitikai) eszközökkel igyekeztek a kormányzatok kezelni. Az új technológiák megjelenése, új világgazdasági szereplők felemelkedése, egyes területeken meghatározóvá válása és a technológiai verseny élesedése is fontos tényezők a globalizáció új szakaszában.

Miért érdemes a három területet (külkereskedelem, FDI és GVC-k) együtt vizsgálni? Egymástól elkülönített vizsgálatuk ma már nem elegendő, mivel nagyon nagy mértékben összefonódtak, együtt mozognak, hatnak egymásra. A kereskedelmi folyamatok változása befolyásolja a beruházási döntéseket, az FDI átalakulása módosítja az értékláncok földrajzi szerkezetét, az értékláncok létrehozása vagy átszervezése pedig visszahat mind a külkereskedelemre, mind a tőkeáramlásokra. A szakirodalom jelentős része a külkereskedelem, az FDI vagy a globális értékláncok átalakulását külön-külön elemzi. Kevesebb figyelem irányul arra, hogy ezek a folyamatok miként alakítják egymást, illetve hogyan változik a köztük lévő kapcsolat a globalizáció új szakaszában. A tanulmány ehhez a vitához kíván hozzájárulni azzal, hogy integrált keretben vizsgálja a három terület kölcsönhatásait.

A tanulmány módszerét tekintve a szakirodalom feldolgozására épít, és illusztráló céllal statisztikai elemzések eredményeit is használja, vagy a szakirodalomból, vagy a szerző saját kutatásaiból. Megbízható adataink 2024-ig vannak, igazából az addig terjedő időszakra tehetünk adatokkal alátámasztható kijelentéseket. Nem zárhatjuk ki, hogy Trump 2025-ös visszatérése akár egy teljesen új globalizációs fejezetet is nyithatott.

A tanulmány a következőképpen épül fel: az első fejezet az átalakulás legfontosabb tényezőit térképezi fel; a második a külkereskedelem, az FDI és a GVC-k összefonódó átalakulását mutatja be; az utolsó pedig egy rövid összegzést tartalmaz.

Miért változott meg a globalizáció működési logikája?

A globalizáció korábbi szakaszát olyan működési logika jellemezte, amely elsősorban a vállalati profitmaximalizálásra, a költséghatékonyságra és a gazdasági liberalizációra épült. A termelés nemzetközi feldarabolása, az *offshoring* és *outsourcing* stratégiák, valamint a komparatív előnyök globális kombinálása, az ezek révén elérhető költségmegtakarítás a globális értékláncok gyors elterjedéséhez vezetett (Baldwin, 2006), legalábbis azokban az ágazatokban, ahol az áruk, a szolgáltatások és a termelési tényezők szabad áramlása, illetve a technológiai feltételek ezt lehetővé tették. A globális értékláncok így a globalizáció egyik legfontosabb „mikro- és mezoszerkezeti” hordozóivá váltak: egyszerre eredményei, erősítői és működési mechanizmusai a globalizációnak. A globalizáció „logikája” tehát leginkább az értékláncok konkrét működésén keresztül válik láthatóvá (Mahutga, 2012).

A globális értékláncok elterjedését több, egymást erősítő tényező támogatta. A műszaki fejlődés – különösen az információs és kommunikációs technológiák fejlődése és a szállítási technológiák révén a kapcsolódó költségek csökkenése – lehetővé tette a termelési folyamatok földrajzi szétválasztását és nemzetközi koordinációját. Emellett az áruk, a szolgáltatások és a tőke áramlásának liberalizációja, valamint a vállalatok közötti erősödő verseny nyomása is hozzájárult ahhoz, hogy a multinacionális vállalatok globális termelési rendszereket alakítsanak ki. A vezető vállalatok (*lead firms*) egyre inkább több ország komparatív előnyeit kombinálva szervezték meg termelésüket, így optimalizálva költségeiket, és növelve versenyképességüket.

A globális értékláncok fejlődése jelentős hatást gyakorolt mind a külkereskedelemre, mind a közvetlentőke-áramlásokra, sőt a határokon átnyúló technológia-, humántőke- és munkaerő-áramlásokra is (Taglioni & Winkler, 2016). A nemzetközi termelés szétdarabolása a köztes termékek kereskedelmének gyors növekedését eredményezte (Baldwin, 2011; Yeats, 1998), miközben az FDI egyre gyakrabban kapcsolódott a termelési folyamatok földrajzi áthelyezéséhez, relokációjához. Az egyes termelési folyamatokat oda lehetett helyezni, ahol az ahhoz szükséges termelési tényezők (elsősorban relatíve olcsó, szakképzetlen, közepesen képzett és képzett munkaerő) bőségesen álltak rendelkezésre, és a megtermelt alkatrészeket, részegységeket, késztermékeket viszonylag olcsón lehetett szállítani (Gereffi & Fernandez-Stark, 2011). A hetvenes évektől kezdve egyes ágazatokban (például a ruházati iparban) már megjelentek a globális értékláncok, igazán dinamikus terjedésük azonban az 1990-es évektől, különösen a volt szocialista országok és Kína világgazdasági integrációját, majd Kína WTO-taggá válását (2001) követően gyorsult fel. A 2008–2009-es válságig tartó időszakot sokan a „hiperglobalizáció” korszakának tekintik, amikor a világkereskedelem és az FDI – részben a globális

értékláncok terjedéséhez kapcsolódóan – a GDP növekedését meghaladó ütemben bővült (Antràs, 2003).

A 2008–2009-es pénzügyi válság azonban fordulópontot jelentett. Ezt követően a világgazdaság átlépett a „*slowbalizáció*” szakaszába (The Economist, 2019). Ebben az időszakban a kereskedelem és a GDP aránya stabil maradt, a külföldi közvetlen-tőke-befektetések áramlása a globális pénzügyi válság előtti szinthez képest jelentősen visszaesett, a globális értékláncokba való integrálódás pedig stagnált.

A szakirodalom a világkereskedelem válság utáni lassulását egyaránt magyarázza ciklikus és strukturális tényezőkkel (Catalan Piera & Rueda Cantuche, 2016). A ciklikus okok között a gyenge globális kereslet, a beruházások visszaesése és a pénzügyi feltételek romlása szerepelnek, amelyek különösen erősen fékeztek a kereskedelem bővülését (Borin et al., 2018; Constantinescu et al., 2015). Strukturális oldalról a korábbi integrációs hajtóerők kifulladásra, Kína és Kelet-Közép-Európa világgazdasági integrációjának lezárulása, a protekcionizmus erősödése és a globális értékláncok terjedésének stagnálása játszott szerepet (Antràs & Chor, 2022; Borin et al., 2026). E folyamatok a termelési hálózatok fokozatos regionalizálódásához, a vállalatok kockázatterékenységeinek növekedéséhez, valamint a nem vámjellegű korlátozások és állami beavatkozások erősödéséhez vezettek (Cigna et al., 2022; Lund et al., 2019). Mindeközben a globális növekedés és kereskedelem motorjai egyre inkább a feltörekvő gazdaságok lettek, miközben a fejlett országokban mérsékeltabb maradt a külkereskedelem bővülése (Ollivaud & Schwellnuss, 2015; Śliwiński, 2025).

A pénzügyi válság, majd a koronavírus-járvány rávilágított a globális termelési és ellátási rendszerek sérülékenységére, különösen a stratégiai termékektől való függőségek esetében (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2025). A pandémia utáni ellátási zavarok, a félvezetőhiány és a logisztikai problémák tovább erősítették a reziliencia iránti igényt (Attinasi et al., 2021), amit Európában az orosz–ukrán háború is fokozott (Chupilkin et al., 2023). Ezzel párhuzamosan Kína növekvő gazdasági súlya és a geopolitikai bizonytalanságok erősödése hozzájárult ahhoz, hogy a korábban átmenetinek tekintett sokkok és függőségek tartós kihívásként jelenjenek meg (Borin et al., 2026; Dachs et al., 2025). Politikai oldalról a globalizációs folyamat és a technológiai fejlődés veszteségeinek hangja is erősödött.

Mindez a globalizáció működési logikájának átalakulásához vezetett. A korábbi költséghatékonysági és profitmaximalizáló szempontok mellé egyre inkább felzárkóztak a nemzetállami stratégiai érdekek, erősítve az iparpolitikák szerepét (Evenett et al., 2024; Juhász et al., 2023). A vállalati és gazdaságpolitikai döntésekben ma már egyre fontosabb helyet foglal el a reziliencia, az ellátásbiztonság, a stratégiai autonómia és a technológiai szuverenitás (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2025).

A 2008 utáni időszak ezért nem a globalizáció visszafordulását, hanem újraszerveződését hozta. A globalizáció új szakaszát három, egymással összefüggő tényező alakítja: a technológiai fejlődés, a geopolitikai rivalizálás erősödése és az államok aktívabb gazdaságsszervező szerepe. Ezek együttesen a korábbi hatékonyságközpontú logikát egyre inkább a reziliencia, a biztonság és a stratégiai autonómia szempontjaival egészítik ki.

Technológiai fordulat: a harmadik „szétválás”

A globalizáció működési logikájának átalakulásában a technológiai változások is fontos szerepet játszanak. Míg a korábbi globalizációs hullámokat elsősorban a szállítási és kommunikációs költségek csökkenése, valamint a termelési folyamatok nemzetközi feldarabolásának technológiai-technikai lehetősége jellemezte, a jelenlegi időszakot a digitalizáció, a mesterséges intelligencia, az adatáramlások és a digitális platformok térnyerése alakítja (Baldwin, 2016, 2022a; Pelle & Szanyi, 2025). Baldwin (2016) értelmezésében a globalizáció története egymást követő szétválási (*unbundling*) folyamatokként írható le. Az első szétválás során a szállítási költségek csökkenése lehetővé tette a termelés és a fogyasztás földrajzi elkülönülését. A második szétválás a technológiák fejlődésének eredményeként a termelési folyamatok nemzetközi fragmentációját és a globális értékláncok kialakulását hozta létre. Vagyis egy-egy termék esetében a termelési folyamatok egyes szakaszai (a termék előállításához szükséges különféle szolgáltatások, alkatrészek és részegységek előállítása, összeszerelés, kutatás-fejlesztés stb.) különböző földrajzi helyeken valósulhatnak meg. A harmadik szétválás korszakában nem csupán a termelési feladatok, hanem bizonyos szolgáltatások, tudásintenzív tevékenységek és szakértelem is földrajzilag elkülöníthetővé és digitálisan közvetíthetővé válik (Baldwin, 2022a, 2022b).

A digitális technológiák fejlődése jelentősen kiszélesítette a nemzetközi kereskedelemben bekerülő tevékenységek körét. Míg a korábbi globalizációs szakasz elsősorban a feldolgozóipari termelés nemzetközivé válására épült, napjainkban egyre több üzleti szolgáltatás, mérnöki, informatikai, pénzügyi vagy kreatív tevékenység válik távolról is végezhetővé. Az online platformok, a felhőalapú szolgáltatások és a távmunka elterjedése tovább erősíti ezt a folyamatot. A szolgáltatások nemzetközi kereskedelme ezért az elmúlt években gyorsabban bővült, mint az árukereskedelem, ami számos területen tovább mélyíti a globalizációt (Baldwin, 2022a; World Trade Organization, 2024).

A mesterséges intelligencia megjelenése újabb fordulópontot jelenthet. Az MI-alapú rendszerek nemcsak a termelékenységet növelik, hanem lehetővé teszik bizonyos tudásintenzív feladatok automatizálását és nemzetközi koordinációját is. Ez – más technológiákkal együtt – tovább csökkentheti a földrajzi távolság jelentőségét, ugyanakkor bizonyos tevékenységek esetében ösztönözheti a termelés visszatelepítését (*backshoring*) vagy regionális koncentrációját is. A technológiai fejlődés tehát kettős hatást gyakorol: egyes területeken tovább mélyíti a globalizációt, míg más esetekben csökkenti az alacsony bérköltségű országok hagyományos versenyelőnyeit, és akár elő is segítheti a visszatelepítési folyamatokat (Baldwin, 2022b).

A technológiai fordulat egyik legfontosabb következménye, hogy a globalizáció egyre kevésbé az áruk, és egyre inkább az adatok, a tudás és a szolgáltatások nemzetközi áramlására épül. Ennek eredményeként az „új” szakaszban a globalizáció intenzitása nem feltétlenül csökken, hanem inkább a formája változik meg.

A világgazdasági erőviszonyok áttrendeződése

A globalizáció új szakaszának másik meghatározó tényezője a világgazdasági erőviszonyok áttrendeződése. A globalizáció előző időszakában a fejlett gazdaságok (mindegyik a G7-országok) dominálták a világgazdaságot, miközben Kína és más feltörekvő országok egyre mélyebben integrálódtak a globális termelési hálózatokba (Antràs, 2020). Az elmúlt másfél évtizedben azonban Kína gazdasági súlya jelentősen megnőtt, miközben a G7-országok részesedése a globális kibocsátásból fokozatosan csökkent (a tulajdonlás csökkenése természetesen sokkal lassabb). Ez nem csupán gazdasági, hanem geopolitikai következményekkel is járt (Baldwin, 2025). A változás egyik legfontosabb következménye, hogy a globalizáció során kialakult kölcsönös függőségek egyre inkább geoökonómiai eszközzé váltak. Az Egyesült Államok és Kína közötti stratégiai rivalizálás következtében erősödött az a felfogás, hogy a gazdasági egymásrautaltság (például a technológiai, pénzügyi vagy nyersanyagfüggőség) politikai nyomásgyakorlásra is felhasználható (Clayton et al., 2024). Ez a szemlélet átalakítja a vállalati és kormányzati döntéshozatalt, és gyengíti a multilaterális rendszerbe vetett bizalmat. A geoökonómiai hatalom nem pusztán a GDP méretéből fakad, hanem abból is, hogy egy ország mennyire ellenőriz stratégiai fontosságú technológiákat, infrastruktúrákat vagy inputokat (Clayton et al., 2026). Ilyen „stratégiai szűk keresztmetszetnek” (*choke point*) tekinthető például az amerikai dollárközpontú pénzügyi rendszer vagy a kínai ritkaföldfém-tulajdonlás és -ellenőrzés. Minél nehezebben helyettesíthető egy ilyen erőforrás, annál nagyobb politikai befolyást biztosíthat az azt ellenőrző ország számára. Ezért a vállalatok és államok egyre inkább törekednek függőségeik csökkentésére, diverzifikációra és alternatív rendszerek kiépítésére. Egy fontos ellentmondás erősödik fel a fenti folyamatok révén: a specializáció növeli a hatékonyságot, de egyúttal növeli a sérülékenységet is. (Ennyiben „kódolva is volt” a globalizáció változása, amikor az egymást követő sokkok egyre inkább felszínre hozták ezt a paradoxont.) A függőségek mérséklésére irányuló törekvések (például a *reshoring*, a *nearshoring* vagy a *friendshoring*) ezért gyakran a termelési hálózatok regionalizálódásához és a világgazdaság részleges fragmentációjához vezetnek. A globalizáció tehát nem fordul vissza, hanem a gazdasági hatékonysági megfontolások mellé (esetenként azok helyébe) a stratégiai biztonsági megfontolások is felsorakoznak. Ezzel párhuzamosan a globalizáció társadalmi megítélése is változott. A fejlett gazdaságokban a jövedelemelosztási feszültségeket – különösen az alacsony és közepes képzettségű munkavállalók helyzetének romlását – gyakran kizárólag a globalizáció számlájára írták, noha ezekben a folyamatokban az automatizálás, az információs és kommunikációs technológiák terjedése és a pénzügyi válság utáni bizonytalanság is jelentős szerepet játszott (Acemoglu & Restrepo, 2020). Mindenesetre a globalizáció és a technológiai változások vesztesei is egyre inkább hangot adnak elégedetlenségüknek. A növekvő társadalmi és politikai nyomás hozzájárult a protekcionista intézkedések erősödéséhez és a stratégiai iparágak védelmére irányuló politikák terjedéséhez.

A fentebb felvázolt folyamatok a multilaterális rendszer válságát is magukkal hozták. A WTO jelenlegi szabályait egy olyan világgazdaságra szabták, ahol

a kereskedelem elsősorban gazdasági kérdés volt. Ahogy láttuk, ez ma már nem igaz. A geopolitika ugyanis megváltoztatja az ösztönzőket, az országok nemcsak a polgáraik jólétét, hanem a saját relatív hatalmukat is maximalizálnák. Ha a relatív hatalom is cél, akkor a nem kooperatív egyensúlyban magasabb vámok alakulnak ki, ami jól magyarázza az Egyesült Államok vámháborúját, az exportkorlátozásokat, a technológiai szankciókat és a kínai válaszokat (Mattoo et al., 2026). Ezért a WTO szabályrendszere egyre nehezebben működik, hiszen a két szabályozási alapelv, a viszonzosság és a hátrányos megkülönböztetés tilalma nem alkalmasak arra, hogy kezeljék a geopolitikai versengést. Mattoo és szerzőtársai (2026) szerint geopolitikai kivételek engedélyezésére lenne szükség, vagyis a WTO-nak lehetővé kellene tennie bizonyos célzott geopolitikai indíttatású, diszkriminatív kereskedelmi intézkedéseket, amennyiben azok nem okoznak jelentős károkat harmadik országoknak. Ha ez nem történik meg, az a WTO végét is jelentheti.

Az állam „visszatérése”

Az előző két tényezővel szorosan összefügg az állam szerepének erősödése: ha a technológia stratégiai jelentőségűvé válik, és a kölcsönös függőségek geopolitikai kockázatokat hordoznak, akkor az államok szükségképpen ismét igen aktív szereplőkké válnak a gazdaság szervezésében. Természetesen fontos megjegyezni, hogy az államok-kormányzatok soha nem vonultak vissza a gazdaság szervezéséből (Bulfone, 2023; Szalavetz, 2015), a globalizáció új szakaszában azonban szerepük újból nagyon hangsúlyossá válik. Míg a globalizáció előző időszakát elsősorban a multinacionális vállalatok által szervezett globális termelési hálózatok, a liberalizáció és a költséghatékonyra épülő vállalati döntések jellemezték, napjainkban egyre inkább az államok alakítják a nemzetközi gazdasági folyamatokat. A vállalati profitmaximalizálás motívuma mellett egyre inkább megjelennek a nemzetbiztonsági, technológiai, ellátásbiztonsági, klímavédelmi, politikai és geopolitikai szempontok.

A 2008–2009-es pénzügyi válságot, majd a világjárványt követően világszerte megerősödtek az iparpolitikai beavatkozások, amelyek célja már nemcsak a versenyképesség javítása, hanem a reziliencia, az ellátásbiztonság és a stratégiai autonómia növelése is lett (Juhász et al., 2023; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2025). Kína jelentős mértékben állami iparpolitikán alapuló gazdasági sikerei és világ gazdasági hatalomszerzése is erősítette az iparpolitika visszatérését (Bair et al., 2021). A fejlett országokban viszont egyre többen érzik magukat a globalizáció veszteséinek. Ez a politikai nyomás is hozzájárult az iparpolitika térnyeréséhez. Az Egyesült Államokban a CHIPS and Science Act és az Inflation Reduction Act, az Európai Unióban a stratégiai autonómiára és a kritikus technológiák támogatására irányuló kezdeményezések, Kínában pedig az államilag vezérelt technológia- és iparfejlesztési programok jól mutatják ezt a fordulatot. A hangsúly egyre inkább a stratégiai ágazatok támogatására helyeződik: az alkalmazott eszközök elsősorban a félvezetők, az elektromos járművek, a kritikus nyersanyagok és a zöld technológiák területét célozzák (Global value chain development report, 2025). Az iparpolitika így ismét

a gazdaságpolitika egyik központi eszközévé vált, amit megerősít megváltozott intézményi kezelése is. Az eseti, projektalapú beavatkozások felől elmozdulás történt a több területen átívelő, tartós politikai koordináció felé, és a kormányok által alkalmazott eszközök köre sokkal szélesebb: a közvetlen szubvencióktól a közbeszerzéseken és a kutatás-fejlesztési támogatásokon át a szén-dioxid-kibocsátással kapcsolatos különféle ösztönzőkig terjednek (Baquie et al., 2025). A stratégiai autonómia, a technológiai szuverenitás, a gazdasági biztonság, a klímaválság kezelése vagy a *friendshoring* olyan célokat fogalmaznak meg, amelyek túlmutatnak a hagyományos hatékonysági szempontokon. Az iparpolitika előtérbe kerülése egyfajta ördögi kört is beindít: ha más országok iparpolitikai intézkedésekkel torzítják a nemzetközi versenyt, akkor annak korrekciója újabb hazai iparpolitikai intézkedéseket indukálhat. Ezt a folyamatot tovább erősítik a globális értékláncokon keresztül kialakuló kölcsönös függőségek és az ezekből fakadó, országok közötti áttérjedési hatások.

Az állami aktivizmus erősödése azonban nem egyértelműen támogatja a nemzetközi integrációt. Egyes intézkedések a kereskedelem és a befektetések diverzifikációját, valamint az ellátási láncok ellenállóbbá tételét szolgálják, mások viszont kifejezetten protekcionista jellegűek, relativizálva a WTO szerepét. Evenett és szerzőtársai (2024) becslése szerint az új kereskedelem- és beruházáspolitikai beavatkozások mintegy 70 százaléka diszkriminatív intézkedésnek tekinthető, idesorolva az importhelyettesítést ösztönző támogatásokat, az exportkorlátozásokat és a hazai termelést előnyben részesítő szabályozásokat. Ezek jelentősen befolyásolják a kereskedelmi és befektetési áramlásokat, valamint hozzájárulnak a globális gazdaság fragmentációjához (Baldwin, 2025; Evenett et al., 2024).

Az iparpolitika újbóli előretörése ugyanakkor új globális aszimmetriákat is létrehozhat (International Monetary Fund, 2026). A nagy gazdaságok jelentős költségvetési forrásokat képesek mozgósítani stratégiai iparágak támogatására, míg a kisebb és szegényebb országok mozgástere jóval korlátozottabb. Így a támogatási verseny, a technológiai versenyfutás és a gazdasági blokkosodás akár tovább növelheti a nemzetközi egyenlőtlenségeket. Az IMF (2026) elemzése szerint az iparpolitikai intézkedések önmagukban csak korlátozottan képesek kezelni a globális egyensúlytalanságokat, ugyanakkor jelentős hatást gyakorolhatnak a kereskedelmi és beruházási áramlásokra.

Az állam visszatérésének politikai háttérében a globalizáció társadalmi legitimációjának gyengülése is szerepet játszik. A fejlett gazdaságokban a növekvő jövedelmi egyenlőtlenségeket, az ipari munkahelyek visszaszorulását és a regionális különbségek növekedését gyakran a globalizáció következményeként értelmezték, ami erősítette a protekcionista és befelé forduló politikai törekvéseket (Borin et al., 2026; United Nations Conference on Trade and Development, 2012). Ennek eredményeként a gazdaságpolitika fókuszja egyre inkább a nemzeti versenyképesség, a stratégiai iparágak támogatása és a gazdasági biztonság felé tolódott el.

Összességében a globalizáció korábbi szakaszát főleg a vállalatok szervezték, míg a jelenlegi korszakot egyre inkább az államok formálják. A globalizáció új szakaszában a hatékonyság és gazdaságosság szempontjai mellé felzárkóztak a biztonság, a reziliencia és a nemzeti érdekek. Ez nemcsak nemzetgazdasági szinten, hanem a vállalatok szintjén is igaz.

A külkereskedelem, az FDI és a globális értékláncok háromszögének átalakulása

A változás nem hagyja érintetlenül a világgazdaság legfontosabb áramlásait sem. Ezen belül az általunk vizsgált három tényező erősen összefüggő rendszere is érintett: a technológiai változások, a világgazdasági erőviszonyok átrendeződése és az állami szerepvállalás erősödése miatt kapcsolatuk átalakul.

A globalizáció korábbi szakaszának háromszöge

A globalizáció korábbi szakaszában a multinacionális vállalatok – a technológiai fejlődés, valamint a kereskedelem és a tőkeáramlás liberalizálása kínálta lehetőségek kihasználása révén – egyes ágazatokban globális értékláncokat hoztak létre, amikor több, különböző országban levő helyszín komparatív előnyeit kombinálva csökkentették költségeiket, javították versenyképességüket. A globális értékláncok kialakulása nagymértékben a külföldi közvetlentőke-befektetésekhez kapcsolódik (*offshoring*), és jelentős nemzetközi kereskedelmet generál a termelési lánc különböző országokban működő szereplői között mind a köztes termékek, mind a végtermékek határon átnyúló többszöri mozgása révén. Így a három vizsgált elem egymást erősítette: a globális értékláncok térnyerése több FDI-t és több külkereskedelmet eredményezett, az erősödő verseny még több globális értéklánc létrejöttét segítette elő, és így tovább. Ezt a folyamatot törte meg és kezdte átalakítani először a globális pénzügyi válság, majd a későbbi változások.

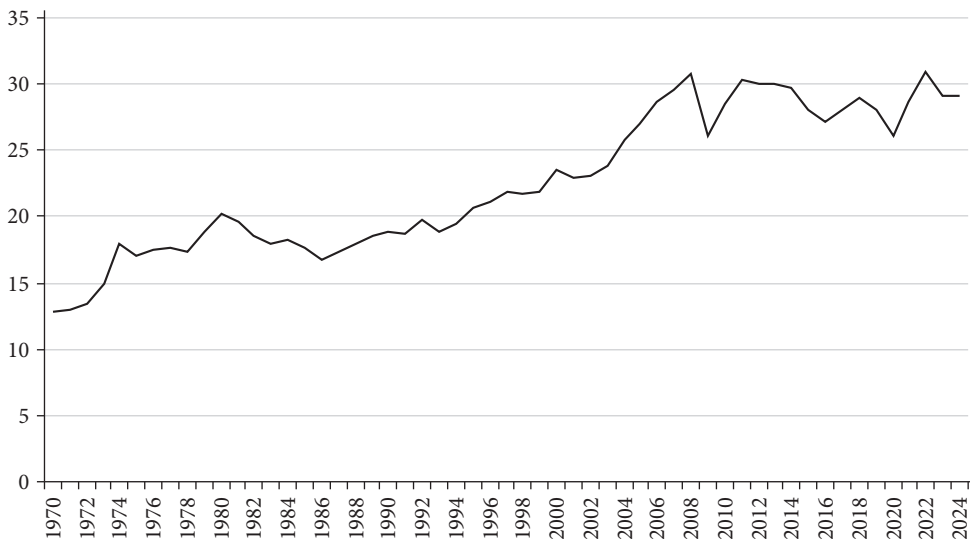
Az egyes elemek külön-külön történő elemzése – részben éppen jelentős összefonódásuk miatt – nem adhat teljes képet. Fontos, hogy a rendelkezésre álló hagyományos mutatók sem képesek teljes mértékben megragadni a folyamatokat. A külkereskedelem adatai – éppen a globális értékláncok térnyerése vagy a régóta jelen levő reexport miatt – jelentős halmozódást tartalmaznak. Ugyanakkor a hagyományos értelemben vett export és a globális értékláncokhoz köthető kivitel trendjei nagyjából együtt mozognak (Fertő et al., 2024). A külföldi közvetlentőke-befektetések adatai eleve pontatlanok, mivel sok egyéb tőkeáramlást is egyre inkább ide kell könyvelni (Antalóczy & Sass, 2014). Az úgynevezett közvetítő országok megjelenése és egyre jelentősebb aktivitása miatt itt is vannak többször elszámolt tételek, amelyek miatt egy 2017-re vonatkozó becslés szerint abban az évben a világ FDI-állománya valójában csaknem 30 százalékkal kisebb volt (Damgaard et al., 2019). Sajnos más évekre nincs ilyen becslés, így nem ismerjük ennek az elemnek a dinamikáját. Nincs részletes adatsorunk arra nézve, hogy a külkereskedelem és az FDI mekkora része kapcsolódik a globális értékláncokhoz, és ez a kapcsolat időben hogyan alakul. A globális értékláncokra vonatkozó becslések segíthetnek a külkereskedelmi adatok tisztításában, és ezáltal pontosabb képünk lehet arról, hogy egy-egy ország tulajdonképpen hogyan vesz részt a nemzetközi kereskedelemben. Ugyanakkor Borin és szerzőtársai (2025) szerint a globális értékláncok jelentősége is nagyobb annál, mint amit az új mérőszámok, például a hozzáadottérték-alapú kereskedelmi statisztika (*trade in value-added, TiVA*) mutat.

A globalizáció új szakasza: külkereskedelem

A külkereskedelemben a változások egyelőre csak részben láthatók. Bár a világkereskedelem volumene továbbra is növekszik, növekedési üteme lassabbá vált (1. ábra), GDP-arányosan inkább stagnálás jellemző. Ugyanakkor a trend inkább a „slowbalizáció” irányába mutat, mint a deglobalizáció felé (Śliwiński, 2025). Az export és a GDP növekedése közötti szoros pozitív kapcsolat lazult (Global value chain development report, 2025). Szerkezeti átalakulások is megfigyelhetők. Jelentős regionális eltérések alakultak ki, és egyes relációkban szűkült a forgalom az Egyesült Államok, Kína és az Európai Unió között (1. táblázat).

1. ábra

Az áruk és szolgáltatások exportjának értéke a világ GDP-jéhez viszonyítva, 1970–2024 (százalék)

Forrás: Világbank (<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>).

A világexport növekedése annak ellenére lassult, hogy bizonyos relációkban, például az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelem áttérését megvalósító, úgynevezett konnektor vagy közvetítő gazdaságoknak, így Mexikónak és Vietnammak (Alfaro & Chor, 2023; Gopinath et al., 2025) vagy az Oroszországgal szemben bevezetett szankciók megkerülését segítő közép-ázsiai gazdaságoknak (Global value chain development report, 2025) jelentősen nőtt a külkereskedelme. Így a kereskedelmi kapcsolatok új földrajzi mintázatok szerint szerveződnek át, részben a geopolitikai feszültségekhez való alkalmazkodás eredményeként (Bonadio et al., 2026; Jakubik & Ruta, 2023).

Egy másik fontos változás, hogy a szolgáltatások külkereskedelme, különösen a digitálisan szállítható szolgáltatásoké, gyorsabban nőtt az utóbbi évtizedben, mint az áruké vagy a nemdigitális szolgáltatásoké (2. ábra).

1. táblázat

Változások a kétoldalú külkereskedelmi forgalmakban, 2015–2023

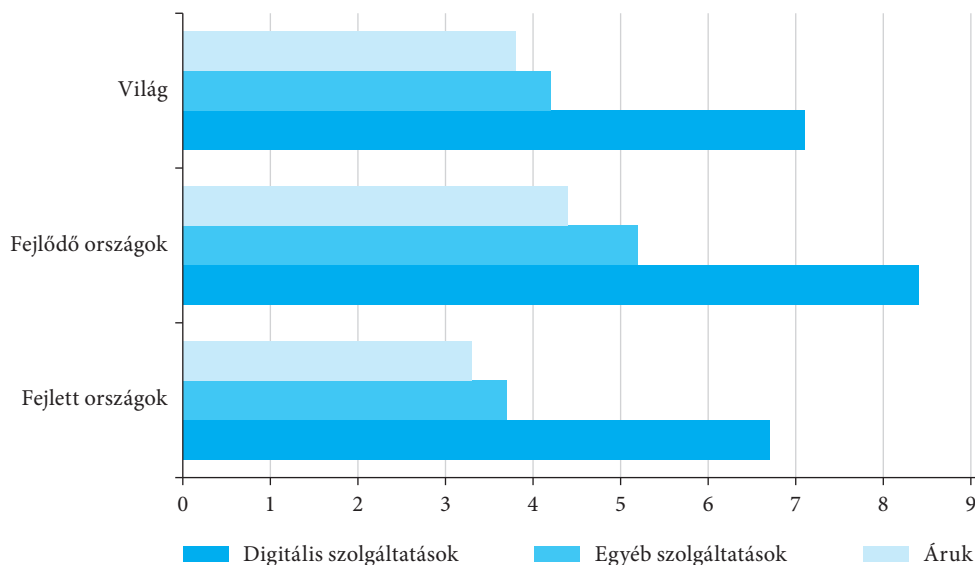
Exportőr/Importőr	Egyesült Államok	Kína	Európai Unió	A világ többi része
Egyesült Államok		−0,275	0,262	0,015
Kína	−0,401		0,237	0,137
Európai Unió	0,050	−0,066		−0,014
A világ többi része	0,012	0,047	0,035	
Változás az import/GDP mutatóban	−0,070	0,005	0,128	0,076

Megjegyzés: a táblázat a forrásgazdaságból a célgazdaságba irányuló GDP-arányos import 2015 és 2023 közötti százalékos változását mutatja be.

Forrás: Bonadio et al., 2026, 3. o.

2. ábra

Az export éves átlagos növekedése, 2015–2024 (százalék)

Forrás: az UNCTAD adatai alapján (<https://unctad.org/news/10-trends-shaping-global-trade-2026#:~:text=Slower%20growth%2C%20rising%20protectionism%20and%20structural%20shifts%20in,to%20exceed%20%2435%20trillion%20for%20the%20first%20time>).

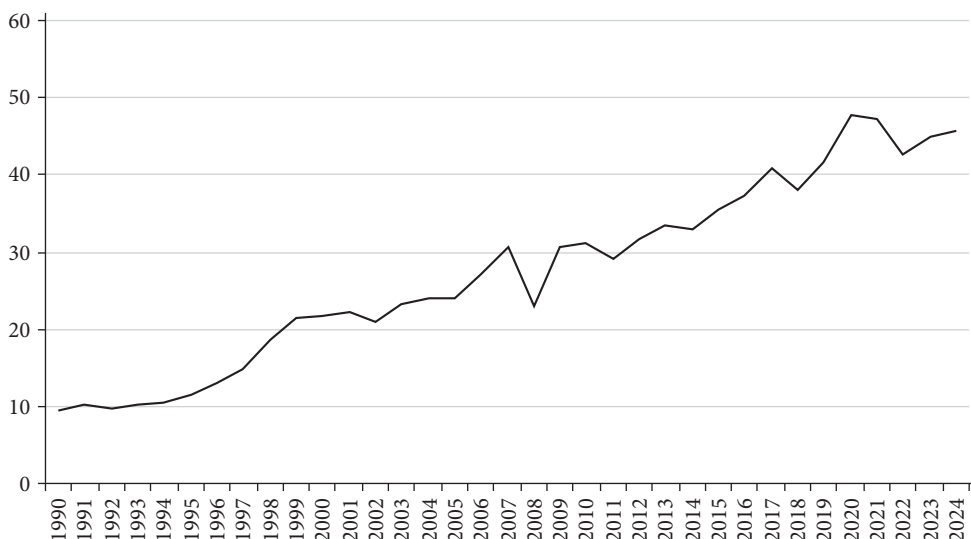
A globalizáció új szakasza: a külföldi közvetlentőke-befektetések

Bár az FDI-áramlások nominálisan továbbra is jelentősek, GDP-arányosan mérséklődő tendencia figyelhető meg (3. ábra), különösen a fejlett gazdaságokban. A globalizáció korábbi szakaszában meghatározó volt a vállalati FDI-motivációk közül a piackeresés és a hatékonyságkeresés; mindkettő célja egyértelműen a közép- és

hosszabb távú profitmaximalizálás volt. A globalizáció új szakaszában egyre gyakrabban találkozunk másfajta motivációkkal. A pénzügyi válság után megjelent, sőt dominánssá vált egyes feltörekvő országok fejlett országokba irányuló közvetlentőke-befektetéseiben a stratégiai előny keresése. Ezek esetében még dominálnak a gazdasági érdekek (technológiához, brandhez, tudáshoz való hozzájutás), de már megjelennek stratégiai szempontok is.¹ Később a vámfalakat „átugró” (a protekcionista intézkedéseket megkerülve az addigi exportpiacon közvetlentőke-befektetést végrehajtó, és így a helybeli értékesítésre helyben termelő, *tariff jumping*), a rezilienciakereső, a geopolitikai² és a „baráti”³ motivációk válnak egyre fontosabbá. Az FDI ezekben az esetekben nem szükségszerűen – csak – gazdaságilag motivált, hanem a geopolitikai alkalmazkodás eszköze is lehet.

3. ábra

A külföldi közvetlentőke-befektetések állományának a világ GDP-jéhez viszonyított aránya, 1990–2024 (százalék)

Forrás: saját szerkesztés az UNCTADStat adatai alapján.

Az állami iparpolitikák és a geopolitikai szempontok egyre közvetlenebbül alakítják az FDI földrajzi mintázatait. Az Egyesült Államokban a Biden-, majd a Trump-kormányzat már említett programjai, az Európai Unióban pedig az akkumulátoripar és más stratégiai technológiák támogatását célzó programok ösztönzik a beruházások

¹ Ezt figyelhetjük meg például az Európában megvalósított kínai közvetlentőke-befektetések esetében (Blomkvist & Drogendijk, 2016).

² Ilyenek például azok a kínai befektetések, amelyek az Egyesült Államokkal „barátiabb” viszonyban lévő országokba (Mexikóba vagy Vietnámba) irányulnak, hogy megkerüljék a Kínában gyártott termékekre kivetett amerikai protekcionista intézkedéseket.

³ Ezekben az esetekben az FDI-célpontok közül – a tőkeexportőr ország kormányzatának hatására vagy anélkül – a politikailag baráti országot választja a befektető.

újraelosztását és a termelési kapacitások régióbeli kiépítését. Különösen szembevetve ez Magyarország esetében az elektromosjármű-iparban, ahol a kínai vállalatok európai beruházásai – a költségelőnyök kihasználása mellett – egyszerre tették lehetővé a piac közelségének kihasználását, a vámkockázatok mérséklését és a geopolitikai bizonytalanságokhoz való alkalmazkodást (Éltető et al., 2024; Györffy, 2023). Egyre fontosabbak a „baráti” tőkebefektetések, amelyek esetében a hatékonysági megfontolások mellett politikaiak is szerepet játszanak a befektetési helyszín kiválasztásánál. Világosan látszik ez a zöldmezős beruházásoknál (Aiyar et al., 2024) és a teljes FDI-áramlásnál is (Tan, 2024). Az is jól érzékelhető, hogy a geopolitikai kockázatok egyre inkább elrettentik a külföldi beruházókat (Bussy & Zheng, 2023).

A globális értékláncok újraszerveződése

A globális értékláncok átalakulása nem önálló folyamat, hanem a külkereskedelem és a közvetlentőke-beruházások átalakulásának közvetítő mechanizmusa. A GVC-k regionalizálódás, digitalizálódás és diverzifikálás révén alkalmazkodnak a globalizáció új szakaszának feltételrendszeréhez (Global value chain development report, 2025).

Az egyes országok globális értékláncokban való részvétele átlagosan enyhén csökken vagy stagnál az utóbbi években (Global value chain development report, 2025). A globális értékláncokhoz kapcsolódó külkereskedelem továbbra is jelentős, bár aránya 2024-re 46 százalékra csökkent a 2022-es 48 százalékos csúcsról. Az OECD legfrissebb TiVA-adatai szerint Európában magas szinten stabilizálódott, Ázsiában és Észak-Amerikában pedig megerősödött a regionális kapcsolatok intenzitása a globális értékláncokban (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2026).

Ugyanakkor jól látható a globális értékláncok földrajzi újraszervezése. Ennek egyik megnyilvánulása az „átcsatornázás”, vagyis a kereskedelmi kapcsolatok baráti közvetítő országokon keresztüli átrendeződése (IMF, 2024), amely különösen a Kínából az Egyesült Államokba irányuló export esetében figyelhető meg (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2026). Ezzel párhuzamosan több ország – mindenekelőtt Kína – egyes ágazatokban az országon belüli értékláncok kiépítésére törekszik a reziliencia és az ellátásbiztonság erősítése érdekében. A vámokat megkerülő (*tariff jumping*) közvetlentőke-befektetések nyomán növekvő helyi termelés szintén mérsékli a globális értékláncokhoz kapcsolódó nemzetközi kereskedelmet. Emellett megfigyelhetők a *nearshoring* és a *reshoring* jelei, miközben erősödik a regionális szerveződés is (Aguilar et al., 2024; Global value chain development report, 2025). Logisztikai adatok szerint a multinacionális vállalatok egyre nagyobb része alkalmaz Kína + 1, sőt Kína + 2 stratégiát.⁴

Mindezzel összhangban valószínűsíthető, hogy a globális értékláncokhoz kapcsolódó FDI dinamikája is mérséklődött. Korábbi becslések szerint a világ FDI-állományának mintegy 50–70 százaléka kötődött a globális értékláncokhoz

⁴ <https://blogs.tradlinx.com/what-is-reglobalization-the-rise-of-regional-supply-chains-under-trump/>

(UNCTAD, 2013), az utóbbi években azonban éppen azokban az ágazatokban csökkent a közvetlentőke-befektetések volumene, amelyek korábban a GVC-k bővülésének fő hajtóerejét jelentették (UNCTAD, 2026). Kína szerepe szintén átalakulóban van: jelentősen visszaesett a Kínába irányuló FDI (Yusuf, 2024), miközben az ország nettó FDI-importőrből nettó exportőrré vált. Ennek egyik fontos mozgatórugója a vámokat megkerülő (*tariff jumping*), globális értékláncokhoz kapcsolódó külföldi beruházások növekedése. Mindez arra utal, hogy a globális értékláncok nem leépülnek, hanem újrászerveződnek. Szerepük továbbra is meghatározó, ugyanakkor földrajzi szerkezetük és működési logikájuk fokozatosan átalakul, mindenekelőtt a regionalizálódás, és kisebbbész a GVC-k adott ország határain belülre helyezése irányában.

A globális értékláncok funkcionális átalakulásának is láthatók a jelei. A pandémiáig az árukhoz kapcsolódó globális értékláncokban való részvétel dominált, azóta a szolgáltatásokat nyújtó globális értékláncokban, különösen a digitális szolgáltatásokban való részvétel a jelentősebb (Global value chain development report, 2025, 8. o.), amelynek egy része a feldolgozóipari exporthoz kötődik. Ma már a feldolgozóipari kivitel hozzáadottérték-tartalmának több mint egyharmadát szolgáltatások teszik ki, aláhúzza a tervezés, a logisztika és a digitális funkciók központi szerepét a versenyképességben (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2026). A globális értékláncokban eddig kevésbé részt vevő országok, például India, a Fülöp-szigetek és számos afrikai gazdaság megerősítette pozícióját az üzleti folyamatok és a digitális szolgáltatások exportjában (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2026). A harmadik „szétválasztás” (*unbundling*) hatása egyértelmű a globális értékláncokban, amit erősít az, hogy a kereskedelempolitika protekcionista eszközei az árukra koncentrálnak (Global value chain development report, 2025).

Ezek a változások együttesen tükrözik a piaci erők hatását egyfelől, másfelől a kockázatok diverzifikálására és új befektetések vonzására irányuló tudatos politikai döntéseket. Ez utóbbi kapcsán valószínűsíthető, hogy az állam mind jelentősebb szerepet játszik a globális értékláncok szervezésében. Ahogy fentebb láttuk, a protekcionista intézkedések, a közvetlentőke-befektetések szoros figyelemmel kísérése (*monitoring*), az iparpolitikai eszközök alkalmazása azt eredményezi, hogy – a globalizáció előző szakaszától eltérően – már nem maguk a vállalatok, hanem az államok és a cégek együtt szervezik a globális értékláncokat.

Még egy fontos megjegyzés: ez az átalakulás, újrászervezés valószínűleg igen költséges folyamat. A rövidebb és kevésbé optimalizált ellátási láncok csökkenthetik a specializációból és a méretgazdaságosságból származó nyereségeket, miközben növelhetik a termelési költségeket (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2025). A *friendshoring* költsége jelentős lehet, egyes gazdaságokban a GDP 5 százalékát is elérheti (Javorcik et al., 2024). A *reshoring* vállalati költsége, különösen a kisebb cégek számára, szintén számottevő (D'Ambrosio & Lavoratori, 2025). Több elemzés szerint is jelentős árnövekedésekkel kell számolnunk az érintett termékek és szolgáltatások esetében. Ez különösen érzékenyen érintheti a kis, nyitott gazdaságokat, amelyek fejlődése nagymértékben épült a nemzetközi kereskedelemre és a tőkebeáramlásra. Ugyanakkor a regionális integráció enyhítheti ezeket a hatásokat, mert a blokkokon belüli kereskedelmi költségek csökkentek (Gourinchas & Gopinath, 2024).

A háromszög új logikája

A külkereskedelem, a közvetlentőke-beruházások és a globális értékláncok közötti kapcsolat továbbra is a világgazdaság egyik meghatározó szervezőelve marad, de a globalizáció új szakaszában működésük logikája jelentősen átalakul. A globalizáció előző időszakában e három folyamatot elsősorban a multinacionális vállalatok vezényelték, amelyek a költségminimalizálás és a hatékonyságnövelés érdekében egyre globálisabb termelési hálózatokat építettek ki. Az FDI főként az *offshoring* eszközeként szolgált, a kereskedelmi kapcsolatok szerkezetét elsősorban a komparatív előnyök, valamint a költség- és profitszempontok alakították, míg a globális értékláncok földrajzi kiterjedése folyamatosan bővült, egyre több országot kapcsolva be.

Az elmúlt évek válságai, a geopolitikai feszültségek erősödése, a technológia fejlődése, a politikai folyamatok és az iparpolitika visszatérése azonban új globalizációs működési logikát hozott létre. A három folyamat közötti kapcsolat nem szakadt meg, hanem részben új célok, motivációk és szempontok szerint szerveződik újra. Az újraszerveződés folyamata jelenleg is zajlik, iránya nem teljesen egyértelmű. A vállalatok továbbra is törekednek a hatékonyságra, ugyanakkor döntéseikben egyre nagyobb súlyt kap a reziliencia, az ellátásbiztonság, a technológiai szuverenitás és a geopolitikai kockázatok kezelése. Ennek következtében az FDI egyre gyakrabban a *friendshoring*, *nearshoring* vagy *reshoring* stratégiák eszközévé válik a korábbi *offshoringgal* szemben, a kereskedelmi kapcsolatokban a költségszempontok mellett erősödnek a geopolitikai megfontolások, míg a globális értékláncok bizonyos területeken regionálisabbá, helyszínválasztásukban szelektívebbé, nemcsak gazdasági, hanem politikai és biztonsági megfontolásokat is figyelembe vevővé válnak.

Mindez arra utal, hogy a világgazdaság nem a globalizáció végét, hanem annak egy új szakaszát éli. A külkereskedelem, a közvetlentőke-beruházások és a globális értékláncok továbbra is egymást erősítő, kölcsönösen összekapcsolódó folyamatok, illetve elemek maradnak, de az általuk alkotott „háromszög” működését már nem kizárólag a gazdasági racionalitás, a költségminimalizálás és a profitérdekek, hanem egyre inkább a gazdaságpolitikai, politikai és geopolitikai szempontok is alakítják. A korábbi hatékonyság-központú modell mellett így fokozatosan megjelent egy rezilienciára, politikai szempontokra és stratégiai autonómiára épülő globalizációs logika, amely várhatóan a következő évek világgazdasági folyamatait is meghatározza, bár sok a kérdés ebben a tekintetben.

Vagyis az eddigi tapasztalatok alapján az általunk vizsgált háromszög nem gyengül, hanem átalakul: a hatékonyság logikája mellé felzárkózik a biztonság, a reziliencia, a politika és a geopolitika szempontja. Ez a változás alapvetően befolyásolja a vállalati stratégiákat, az állami gazdaságpolitikákat és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jövőbeli szerkezetét.

Összefoglalás helyett

Legfontosabb következtetésünk, hogy – legalábbis a globális pénzügyi válságtól a 2024-ig terjedő időszakban – nem deglobalizációról, hanem a globalizáció átalakulásáról beszélhetünk. A globalizáció új szakaszában a külkereskedelem, a külföldi közvetlentőke-befektetések és a globális értékláncok továbbra is a világgazdaság alapvető fontosságú elemei, a globalizáció új szakaszának megértéséhez azonban nem elegendő a három elem egymástól elkülönített vizsgálata; az elemzés alapegysége egyre inkább az összefüggő háromszögük.

Fontos hangsúlyozni, hogy a globalizáció átalakulási folyamata most is tart, még nem tudjuk pontosan, milyen irányba megy, meddig tart, mi lesz a végső kimenete, milyen (akár nem gazdasági) mérföldkövei lesznek, kik lesznek a nyertesei és a vesztesei. Adataink alig vannak 2025–2026-ról. Trump fellépése akár teljesen más irányt is adhat(ott) a fejleményeknek, a globalizáció teljesen új szakaszát is megnyithatja, és esetleges bukása sem járna a „rég” globalizációhoz való visszatéréssel. De egy biztos: fel kell készülnünk erre a változásra, fel kell térképeznünk annak lehetséges hatásait, és alkalmazkodnunk kell hozzá.

Hivatkozások

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2020). Robots and jobs: Evidence from US labor markets. *Journal of Political Economy*, 128(6). <https://doi.org/10.1086/705716>
- Aguilar, A., Caballero, J., Frost, J., & Parada, A. (2024). Evidence of nearshoring in the Americas. *BIS Bulletin* (No. 94). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/bisbull94.pdf>
- Aiyar, S., Presbitero, A. F., & Ruta, M. (Eds.) (2023). *Goeconomic fragmentation: The economic risks from a fractured world economy*. CEPR Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/geoeconomic-fragmentation-economic-risks-fractured-world-economy>
- Alfaro, L., & Chor, D. (2023). *Global supply chains: The looming “great reallocation”* (NBER Working Paper, No. 31661). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w31661>
- Antalóczy, K., & Sass, M. (2014). Tükör által homályosan: A külföldi közvetlentőke-befektetések statisztikai adatainak tartalmáról. *Külgazdaság*, 58(7-8), 30–57. https://kulgazdasag.eu/api/uploads/3_antaloczy_99a42d17c5.pdf
- Antràs, P. (2003). Firms, contracts, and trade structure. *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1375–1418. <https://doi.org/10.1162/003355303322552829>
- Antràs, P. (2020). *De-globalisation? Global value chains in the post-COVID-19 age* (NBER Working Paper, No. 28115). <https://doi.org/10.3386/w28115>
- Attinasi, M. G., Balatti, M., Mancini, M., & Metelli, L. (2021). Supply chain disruptions and the effects on the global economy. *ECB Economic Bulletin*, 8, 51–57. <https://ideas.repec.org/a/ecb/ecbbox/202200081.html>
- Bair, J., Mahutga, M., Werner, M., & Campling, L. (2021). Capitalist crisis in the age of global value chains. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 53(6), 1253–1272. <https://doi.org/10.1177/0308518X211006718>

- Baldwin, R. E. (2006). *Globalisation: The great unbundling(s)*. Economic Council of Finland. https://repository.graduateinstitute.ch/record/295612/files/Baldwin_06-09-20.pdf
- Baldwin, R. (2011). *Trade and industrialisation after globalisation's second unbundling: How building and joining a supply chain are different and how it matters* (NBER Working Paper, No. 17716). <https://doi.org/10.3386/w17716>
- Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv24w655w>
- Baldwin, R. (2019). *The globotics upheaval: Globalization, robotics, and the future of work*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.32422/mv.1695>
- Baldwin, R. (2022a). *Globotics and macroeconomics: Globalisation and automation of the service sector* (NBER Working Paper, No. 30317). <https://doi.org/10.3386/w30317>
- Baldwin, R. (2022b, August 31). The peak globalisation myth. Part 1. *VoxEU*. <https://cepr.org/voxeu/columns/peak-globalisation-myth-part-1>
- Baldwin, R., & Freeman, R. (2022). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. *Annual Review of Economics*, 14, 153–180. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-051420-113737>
- Baldwin, R., & Ruta, M. (2025). Introduction: Globalisation in flux. In R. Baldwin & M. Ruta (Eds.), *The state of globalisation*. CEPR Press. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/state-globalisation>
- Baquiné, S., Huang, Y., Jaumotte, F., Kim, J., Parente, R. M., & Pienknagura, S. (2025). *Industrial policies: Handle with care* (IMF Staff Discussion Note, No. 2025/002). <https://doi.org/10.5089/9798229000642.006>
- Blomkvist, K., & Drogendijk, R. (2016). Chinese outward foreign direct investments in Europe. *European Journal of International Management*, 10(3), 343–358. <https://doi.org/10.1504/EJIM.2016.076242>
- Bonadio, B., Huo, Z., Kang, E., Levchenko, A. A., Pandalai-Nayar, N., Toma, H., & Topalova, P. (2025). Playing with blocs: Quantifying decoupling. *Journal of International Economics*, 104204. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2025.104204>
- Bonadio, B., Huo, Z., Kang, E., Levchenko, A. A., Pandalai-Nayar, N., Toma, H., & Topalova, P. (2026). *Decoupling without de-globalisation: The new geography of trade blocs* (SUERF Policy Brief, No. 1369). https://www.suerf.org/wp-content/uploads/2026/01/SUERF-Policy-Brief-1369_Bonadio-Huo-Kang-Levchenko-Pandalai-Nayar-Toma.pdf
- Borin, A., Mancini, M., & Taglioni, D. (2025). Economic consequences of trade and global value chain integration: A measurement perspective. *The World Bank Economic Review*. <https://doi.org/10.1093/wber/lhaf017>
- Bulfone, F. (2023). Industrial policy and comparative political economy: A literature review and research agenda. *Competition & Change*, 27(1), 22–43. <https://doi.org/10.1177/10245294221076225>
- Catalan Piera, A., & Rueda Cantuche, J. M. (2026). *The increasing role of services in the EU's integration into global value chains (GVC)*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/7439991>
- Chupilkin, M., et al. (2023). *The Eurasian roundabout: Trade flows into Russia through the Caucasus and Central Asia* (EBRD Working Papers, No. 276). <https://doi.org/10.2139/ssrn.4368618>
- Clayton, C., Maggiori, M., & Schreger, J. (2026, June). Understanding geoeconomics in a volatile world. *Finance & Development*. <https://www.imf.org/-/media/files/publications/fandd/article/2026/06/maggiori.pdf>

- Dachs, B., Stehrer, R., & Wolfmayr, A. (2025). Global value chains, technology sovereignty and the role of China in international knowledge diffusion. *Journal of Industrial and Business Economics*, 52, 753–773. <https://doi.org/10.1007/s40812-025-00362-3>
- D'Ambrosio, A., & Lavoratori, K. (2025). Reshoring to survive? The other side of de-globalization. *Journal of Industrial and Business Economics*, 52, 867–889. <https://doi.org/10.1007/s40812-025-00342-7>
- Damgaard, J., Elkjaer, T., & Johannesen, N. (2019). *What is real and what is not in the global FDI network?* (IMF Working Paper, No. WP/19/274). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781513521527.001>
- Dufrénot, G., & Sato, K. (2026). Challenges in the globalisation process: A new emerging world. *Review of World Economics*, 162, 351–354. <https://doi.org/10.1007/s10290-026-00652-5>
- European Central Bank. (2016). *Understanding the weakness in global trade: What is the new normal?* (ECB Occasional Paper, No. 178). <https://doi.org/10.2866/285803>
- Evenett, S., Jakubik, A., Martín, F., & Ruta, M. (2024). *The return of industrial policy in data* (IMF Working Paper, No. WP/24/1). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400260964.001>
- Fertő, I., Kheyirkhabarli, M., & Sass, M. (2024). Gravity models with TiVA data: Do they bring new results? *Applied Economics Letters*, 31(8), 702–705. <https://doi.org/10.1080/13504851.2022.2145010>
- Gereffi, G., & Fernandez-Stark, K. (2011). *Global value chain analysis: A primer*. Center on Globalization, Governance & Competitiveness, Duke University. <https://hdl.handle.net/10161/12488>
- Global value chain development report. (2025). *Global value chain development report 2025: Rewiring GVCs in a changing global economy*. UIBE, Asian Development Bank, IDE-JETRO, World Economic Forum, & World Trade Organization. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/gvcreport2025_e.htm
- Gopinath, G., Gourinchas, P.-O., Presbitero, A. F., & Topalova, P. (2025). Changing global linkages: A new Cold War? *Journal of International Economics*, 153, 104042. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2024.104042>
- Győrffy, D. (2023). Iparpolitika és akkumulátorgyártás Magyarországon és Svédországbán. *Közgazdasági Szemle*, 70(3), 245–273. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.3.245>
- International Monetary Fund. (2024). *People's Republic of China* (IMF Country Report, No. 24/258). <https://doi.org/10.5089/9798400284281.002>
- International Monetary Fund. (2026). *Understanding global imbalances*. IMF Policy Paper. <https://doi.org/10.5089/9781484335956.007>
- Jakubik, A., & Ruta, M. (2023). *Trading with friends in uncertain times* (IMF Working Paper, No. WP/23/124). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400244698.001>
- Javorcik, B., Kitzmueller, L., Schweiger, H., & Yildirim, M. A. (2024). Economic costs of friend-shoring. *World Economy*, 47, 2871–2908. <https://doi.org/10.1111/twec.13555>
- Juhász, R., Lane, N., & Rodrik, D. (2023). *The new economics of industrial policy* (NBER Working Paper, No. 31538). <https://doi.org/10.3386/w31538>
- Mahutga, M. C. (2012). When do value chains go global? A theory of the spatialization of global value chains. *Global Networks*, 12(1), 1–21. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2011.00322.x>
- Mattoo, A., Ruta, M., & Staiger, R. W. (2026). Trade cooperation in an age of geopolitics. *IMF Finance & Development Magazine*. <https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/2026/06/trade-cooperation-in-an-age-of-geopolitics-aaditya-mattoo>

- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *Economic security in a changing world: New approaches to economic challenges*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/economic-security-in-a-changing-world_78f3b129/4eac89c7-en.pdf
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2026). *Global value chain repositioning: Insights from the 2023–24 TiVA nowcasting exercise*. OECD. https://www.oecd.org/en/publications/global-value-chain-repositioning_8c97068d-en.html
- Pelle, A., & Szanyi, M. (2025). A platformgazdaság működése és szabályozása. *Külgazdaság*, 69(9-10), 58–85. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.9-10.58>
- Śliwiński, P. P. (2025). Rethinking globalisation: Changing globalisation leaders as a signal of the reglobalisation process. *Przegląd Europejski – European Studies Quarterly*, 2, 147–164. <https://doi.org/10.31338/1641-2478pe.2.25.8>
- Szalavetz, A. (2015). Post-crisis approaches to state intervention: New developmentalism or industrial policy as usual? *Competition & Change*, 19(1), 70–83. <https://doi.org/10.1177/1024529414563009>
- Taglioni, D., & Winkler, D. (2016). *Making global value chains work for development*. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0157-0>
- The Economist. (2019, January 24). *Slowbalisation: The future of global commerce*. <https://www.economist.com/weeklyedition/2019-01-26>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2013). *World investment report*. UNCTAD. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2013_en.pdf
- United Nations Conference on Trade and Development. (2026). *International trade: Data insights*. <https://unctadstat.unctad.org/insights/theme/96>
- World Trade Organization. (2024). *World trade report 2024*. WTO. <https://doi.org/10.30875/9789287076717>
- Yeats, A. J. (1998). *Just how big is global production sharing?* (Policy Research Working Paper, No. 1871). World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-1871>
- Yusuf, S. (2024). *The case for globalization and robust global value chains grows stronger* (CGD Working Paper No. 680). Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/case-globalization-and-robust-global-value-chains-grows-stronger>

TOMKA BÉLA

MTA
200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

A deglobalizáció mítosza: a nemzetközi összekapcsoltság változó formái a 20–21. században

A tanulmány a deglobalizáció fogalmának történeti és empirikus érvényességét vizsgálja a 20–21. század azon két időszakában, amelyekre a szakirodalom és a közbeszéd a leggyakrabban hivatkozik deglobalizációs periódusként: a két világháború közötti időszakban és a 2008 utáni években. Kiindulópontja, hogy a deglobalizáció fogalma csak akkor használható meggyőzően, ha nem pusztán egyes áramlások lassulása vagy átrendeződése, hanem a globalizáció egészének visszaesése mutatható ki. A tanulmány ezért a globalizációt nem kizárólag gazdasági folyamatként értelmezi, hanem a határokon átnyúló kapcsolatok bővüléseként, a kölcsönös függések erősödéseként és a globális tudat terjedéseként. Az elemzés arra jut, hogy a két világháború közötti korszakban gazdasági értelemben valóban megfigyelhető volt deglobalizáció, ugyanakkor a kulturális és politikai dimenziókban a világméretű összekapcsoltság bővült, s emellett a kölcsönös függés és a globális tudat is erősödött. A 2008 utáni időszakban pedig a gazdasági globalizáció terén is legfeljebb lassulás, stagnálás és szelektív átrendeződés érzékelhető, miközben a kulturális globalizáció nagy ütemben haladt előre; emellett a globális interdependencia és annak társadalmi tudatosulása is világméretben erősödött. A tanulmány következtetése szerint a deglobalizáció átfogó történeti kategóriaként félrevezető lehet: a 20–21. század vizsgált időszakaiiban pontosabb a globalizáció átrendeződéséről és konfliktusos újraszerveződéséről beszélni.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F60, F02, N70, N40.

Kulcsszavak: globalizáció, deglobalizáció, a két világháború közötti időszak, 2008 utáni korszak, globális interdependencia, kulturális globalizáció.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Tomka Béla DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE Jelenkortörténeti Tanszék (e-mail: tomka@hist.u-szeged.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. június 9-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1056>

The myth of deglobalisation: Changing forms of international interconnectedness in the 20th and 21st centuries

BÉLA TOMKA

The study examines the historical and empirical validity of the concept of deglobalisation in the two periods of the twentieth and twenty-first centuries most frequently referred to in the literature and public discourse as phases of deglobalisation: the interwar period and the years after 2008. Its point of departure is that the concept of deglobalisation can be used convincingly only if it refers not merely to the slowdown or reconfiguration of certain flows, but to a demonstrable decline in globalisation as a whole. The study therefore understands globalisation not exclusively as an economic process, but as the expansion of cross-border relations, the intensification of interdependencies, and the spread of global consciousness. The analysis concludes that, in the interwar period, deglobalisation could indeed be observed in economic terms; at the same time, however, worldwide interconnectedness expanded in the cultural and political dimensions, while the global interdependence of societies and global consciousness also intensified. In the period after 2008, moreover, economic globalisation shows, at most, signs of slowdown, stagnation, and selective reconfiguration, while cultural globalisation has advanced at a rapid pace; in addition, global interdependence and its social awareness have also increased worldwide. The study concludes that deglobalisation may be misleading as a comprehensive historical category: for the periods of the twentieth and twenty-first centuries examined here, it is more accurate to speak of the reconfiguration and conflict-ridden reorganisation of globalisation. *Journal of Economic Literature* (JEL) codes: F60, F02, N70, N40.

Keywords: globalisation, deglobalisation, interwar period, post-2008 era, global interdependence, cultural globalisation.

Bevezetés

A globalizáció lassulása és esetleges visszafordulása az utóbbi két évtizedben a tudományos és közéleti viták egyik visszatérő témájává vált (van Bergeijk, 2025a; Halmai, 2025). A 2008–2009-es pénzügyi válság megrendítette a globalizáció dinamikájába vetett bizalmat, a brexit a szuverenitás és a nemzeti kontroll kérdését állította előtérbe, az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelmi és technológiai rivalizálás a gazdasági összekapcsoltság geopolitikai és biztonságpolitikai kockázataira irányította a figyelmet, a koronavírus-járvány pedig nyilvánvalóvá tette az ellátási láncok sérülékenységét. Oroszország Ukrajna elleni háborúja tovább erősítette a nemzetbiztonsági, energiaellátási és iparpolitikai szempontokat, és a világkereskedelem zavarai sokak szemében a globalizáció végének bizonyítékaként jelentek meg. E fejlemények hozzájárultak ahhoz, hogy széles körben elterjedt a deglobalizáció fogalma (Goldberg & Reed, 2023).

A deglobalizáció fogalmának használata azonban önmagában nem bizonyítja, hogy empirikus értelemben is visszafordult volna a globalizáció. A deglobalizáció ugyanis sokféle értelmet nyer a vele kapcsolatos vitákban (Altman et al., 2024). A különböző jelentések gyakran összekeverednek, ezért nem világos, pontosan milyen folyamatokra utal a fogalom. Különösen fontos elkülöníteni egymástól

a globalizáció ütemének lassulását, szerkezetének részleges átrendeződését, földrajzi vagy politikai fragmentációját, valamint a globalizáció szintjének tényleges, tartós és többdimenziós visszaesését. A tanulmány kiinduló állítása ezért az, hogy a deglobalizáció fogalma csak akkor használható meggyőzően, ha világosan megmutatható: nem pusztán egyes áramlások lassulnak vagy rendeződnek át, hanem átfogóan csökken a globalizáció szintje.

A fogalmi tisztázás érdekében a tanulmány elsőként áttekinti a globalizáció és a deglobalizáció szakirodalmi meghatározásait, majd javasol egy definíciót. Ezt követően azt a két időszakot vizsgálja, amelyekre a szakirodalom és a közbeszéd a leggyakrabban hivatkozik deglobalizációs periódusként: a két világháború közötti korszakot és a 2008 utáni éveket. A fő cél annak tanulmányozása, hogy indokolt-e a deglobalizáció fogalmának használata az ekkor zajlott gazdasági és más folyamatok leírására. A vizsgálat logikája ezért kétlépcsős: először fogalmilag szűkíti a „deglobalizáció” lehetséges jelentéseit, majd az így pontosított állítást két történeti esettanulmány alapján teszteli. A zárófejezet a két esettanulmány alapján összegzi, hogy a deglobalizáció fogalma mikor és milyen értelemben alkalmazható megalapozottan.

A deglobalizáció fogalma és kutatása

Mint minden új jelenség kibontakozásakor, úgy a deglobalizáció esetében is sokféle definíció él egymás mellett a szakirodalomban. A következőkben ezek bemutatása mellett kísérletet teszünk egy háromdimenziós meghatározás kidolgozására.

A deglobalizáció jelentései

A 2010-es évek végére a deglobalizáció önálló kutatási témává vált a nemzetközi gazdaságtanban és a nemzetközi üzleti tanulmányokban. Eközben azonban a fogalom használata bizonytalan és többértelmű maradt. Egyes szerzők politikai és intézményi folyamatként beszélnek róla, például a protekcionizmus, a szankciók, az exportkorlátozások, a beruházás-ellenőrzési mechanizmusok, az iparpolitika visszatérése vagy a stratégiai autonómia erősödése kapcsán (Babić et al., 2024). Mások diskurzusként értelmezik: olyan politikai diagnózisként, amely a globalizáció társadalmi következményei által kiváltott elégedetlenséget, félelmeket és ellenreakciókat fejezi ki. Megint mások empirikus értelemben használják: ilyenkor a nemzetközi kereskedelem, a tőkeáramlások, a külföldi közvetlentőke-befektetés (*Foreign Direct Investment, FDI*), a migráció vagy a globális értékláncok mérhető visszaesését értik rajta (Ashbee, 2024; Witt, 2019). Ebből kiindulva Altman, Bastian és Fattedad a deglobalizáció öt jelentésének megkülönböztetését javasolják. Ezek: a közvélemény és a szakértők preferenciái, a közpolitikai fordulatok, a vállalati tervek, a jövőre vonatkozó előrejelzések, valamint a nemzetközi aktivitás tényleges mintázatai (Altman et al., 2024).

A szakirodalom fontos tanulsága ezért az, hogy el kell különíteni egymástól a globalizációval szembeni retorikai megnyilvánulásokat és politikai véleményeket,

a szakpolitikai intézkedéseket, valamint a nemzetközi kapcsolatok tényleges alakulását. A protekcionista politika, a *nearshoring*, a *reshoring*, a *friendshoring* vagy a *de-risking* stratégiái kétségtelenül módosíthatják a globalizáció feltételeit, de önmagukban nem bizonyítják a globalizáció átfogó visszafordulását (Baldwin & Freeman, 2022). Szigorúbb értelemben deglobalizációról akkor beszélhetünk, ha nem pusztán a globalizációval szembeni retorika vagy egyes szakpolitikai eszközök erősödnek meg, hanem ténylegesen csökken a globalitás szintje: vagyis mérséklődik a világ társadalmi közötti integráció kiterjedtsége.

Gazdasági fókusz és annak korlátai

A deglobalizációra vonatkozó kutatások további jellemzője, hogy amikor annak tényleges folyamatait vizsgálják, akkor a szerzők rendszerint szűkített módon, gazdasági folyamatként értelmezik, és elsősorban az áruk, a tőke és a munkaerő mozgására koncentrálnak (Goldberg & Reed, 2023; Witt, 2019). Ezek kétségkívül kulcsfontosságú területek, de különösen a 21. századi gazdasági globalizáció ennél szélesebb jelenség: idetartozik az adatok és a digitális szolgáltatások határokon átnyúló áramlása, a platformgazdaság, a pénzügyi infrastruktúrák összekapcsoltsága, a tudásintenzív szolgáltatások nemzetköziesedése, valamint az információs és kommunikációs hálózatok terjedése is (International Telecommunication Union, 2025; Manyika et al., 2016). A deglobalizációs irodalom ezeket a tevékenységeket sok esetben figyelmen kívül hagyja, ezzel azonban éppen a jelenkori globalizáció legdinamikusabb területeit szorítja háttérbe.

Jellemző, hogy a deglobalizáció koncepciójának bírálata is többnyire gazdasági fókuszú maradt. A kritikusok arra mutatnak rá, hogy a 2008 utáni gazdasági folyamatok nem a globalizáció általános visszafordulását, hanem inkább lassulást, újraszerveződést vagy szelektív átrendeződést mutatnak. A *slowbalisation* fogalma éppen ezt a köztes helyzetet ragadja meg: a globalizáció lendülete mérséklődik, de a világ gazdasági összekapcsoltsága nem csökken, hanem lassabb ütemben alakul tovább. További fogalmak is születtek a globalizáció átalakulásának megragadására: a reglobalizáció az új formákban való újjászerveződést, a fragmentált/szelektív globalizáció a részleges erősödést és korlátozást, a regionalizált globalizáció a régiókon belüli mélyülést, a multipoláris globalizáció pedig a többcentrumú szerkezetet jelöli (Luo, 2022).

Többdimenziós definíció és a kutatási kérdés

Az e fogalmakat alkalmazó munkák azonban nem adják fel a deglobalizációval foglalkozó irodalomra jellemző szűk, a gazdasági kapcsolatokra fókuszáló megközelítést, s így kevésbé írják le a globalizáció összetett jelenségét. A globalizáció ugyanis nem pusztán a gazdaságra terjed ki, és nem csupán a kapcsolatok bővülését foglalja magában; ezt a deglobalizáció vizsgálatakor is szükségszerű figyelembe venni. Egy átfogóbb definíciónak legalább három, egymással összefüggő eleme van (Tomka, 2023).

A globalizáció először is az országhatárokon átnyúló kapcsolatok bővülése és földrajzi kiszélesedése, továbbá a szupraterritoriális kapcsolatok terjedése, különösen a gazdaság, a technológiák, a kultúra, a politika, a környezetvédelem és a civil társadalmak terén (Scholte, 2005). Jelenti továbbá az interdependencia erősödését a világ különböző társadalmi között: az egyik térségben végbemenő gazdasági, politikai, társadalmi vagy környezeti változások más régiók mozgásterét is befolyásolják (Keohane & Nye, 1989). A harmadik elem e folyamatok társadalmi tudatosulása, vagyis a globális tudat kialakulásának előrehaladása: a társadalmak és azokon belül az egyének, a politikai és más szereplők egyre inkább a világ egészét tekintik cselekvéseik és problémáik releváns keretének (Beck, 2000; Robertson, 1992).

Deglobalizációról ennek megfelelően átfogó értelemben csak akkor beszélhetünk, ha nem csupán a különféle kapcsolatok színvonala esik vissza, hanem a globalitás szintje a további két említett terület (a kölcsönös függések és a globális tudat) figyelembevételével összességében csökken. A globalizáció különböző területeinek dinamikája ugyanis általában eltér. Előfordulhat például, hogy háború vagy más válság következtében a kereskedelmi és tőkekapcsolatok növekedése leáll, miközben a világméretű interdependencia tapasztalata erősödik, mert a krízis következményei éppen az egymásrautaltságot teszik láthatóbbá. Ugyanígy háborúk, járványok, pénzügyi válságok vagy természeti katasztrófák idején egyes áramlások megszakadhatnak, de a globális összefüggések társadalmi érzékelése intenzívebbé is válhat, vagyis a globális tudat erősödik.

Tagadhatatlan, hogy a globalizáció három fő összetevője közül a kapcsolatok mérhető a legközvetlenebbül, például kereskedelmi, beruházási, migrációs, kommunikációs vagy digitális áramlási mutatók segítségével. Ezek számbavételére több összetett index is rendelkezésre áll (Gygli et al., 2019). A kölcsönös függések és különösen a globális tudat változásai ugyanakkor csak közvetettebben ragadhatók meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e dimenziókat figyelmen kívül lehetne hagyni. Ha a deglobalizációt átfogó történeti folyamatként kívánjuk értelmezni, akkor számolni kell azokkal a kevésbé könnyen számszerűsíthető változásokkal is, amelyek a globális összekapcsoltság társadalmi tapasztalatát és egyben politikai jelentőségét alakítják.

A szakirodalom tanulságai és a fogalmi megfontolások alapján a tanulmány központi kérdése a következő: a globalizáció többdimenziós szerkezetét figyelembe véve végbement-e a 20–21. század egyes időszakaiban átfogó deglobalizáció, vagy pontosabb a globalizáció átalakulásáról beszélni?

A tanulmány két időszakra összpontosít. A két világháború közötti korszak a 19. század végi és 20. század eleji globalizációs hullám látványos megszakadásának klaszszikus példájaként szerepel a szakirodalomban. A 2008 utáni időszak különösen fontos, mert a deglobalizáció fogalma ekkor vált a közbeszéd és a szakirodalom fontos értelmezési keretévé. A két eset tanulmányozása megmutatja, hogy a globalizáció kihívásaira adott politikai, gazdasági és társadalmi reakciók milyen mértékben vezettek tényleges visszaforduláshoz, illetve mennyiben eredményezték a globalizáció új formáinak kialakulását. Mivel a deglobalizáció csak hosszabb időtávon ítéltető meg, nem pedig egyes mutatók rövid távú változása alapján, a történeti perspektíva módszertanilag is nélkülözhetetlen (van Bergeijk, 2025b; O'Rourke & Williamson, 1999).

A két világháború közötti időszak

A két világháború közötti időszak tanulmányozása lehetőséget ad annak megállapítására, hogy a 19. század végi nagy globalizációs hullám eredményei milyen mértékben bizonyultak tartósnak, illetve mennyiben szorultak vissza. A következőkben a globalizáció három fő dimenzióját párhuzamosan elemezzük annak eldöntésére, hogy mennyiben indokolt a deglobalizáció fogalmának használata erre a korszakra vonatkozóan.

Gazdasági deglobalizáció

Gazdasági értelemben a két világháború között valóban a deglobalizáció jeleit látjuk (James, 2018; O'Rourke & Williamson, 2014). Az első világháború súlyosan megzavarta a nemzetközi szállítást, kereskedelmet és pénzügyi kapcsolatokat. A globális export az első világháború kitörése után mintegy 25 százalékkal esett vissza, és csak 1924 körül érte el ismét a háború előtti szintet. A késő 1920-as évek átmeneti növekedése után a nagy gazdasági világválság újabb törést hozott: 1933-ra a világkereskedelem volumene mintegy 30 százalékkal maradt el az 1929-es szinttől (Federico & Tena-Junguito, 2019; United Nations Statistical Office, 1962).

A kereskedelem visszaesésével párhuzamosan a pénzügyi globalizáció is válságba került. Az aranystandard, amely a 19. század végi és 20. század eleji nemzetközi pénzügyi integráció egyik alapintézménye volt, az első világháború alatt megrendült, majd a nagy gazdasági világválság idején végleg elvesztette stabilizáló szerepét. Nagy-Britannia 1931-ben, az Egyesült Államok 1933-ban, Franciaország és több más európai ország pedig ezt követően hagyta el az aranystandardot. A válság alatti valutaproblémák, fizetési zavarok és az államközi adósságok rendezésének nehézségei a korábbi nemzetközi pénzügyi rend működőképességének megrendülését jelezték (Eichengreen, 1992; Tomka, 2025).

A munkaerő mobilitása is jelentősen visszaesett. Az első világháború alatt számos európai állam bevezette vagy jelentősen szigorította az útlevél- és vízumkötelezettséget, s ezeket az intézkedéseket a háború után sem vonták vissza teljesen. A transzatlanti migráció, amely 1913-ban 2,1 milliós csúcst ért el, a háború alatt gyakorlatilag leállt, majd annak végével csak részben állt helyre. A nagy gazdasági világválság pedig világszerte tovább szűkítette a munkaerőpiacot és ezzel a mobilitási lehetőségeket is (McKeown, 2004).

Mindezek alapján a két világháború közötti időszakra vonatkozóan indokolt a gazdasági deglobalizáció fogalmának használata. A kereskedelmi nyitottság mérséklődött, a pénzügyi integráció mértéke csökkent, a migráció globálisan visszaesett, miközben nőttek a vámok, szaporodtak a kvóták, a devizakorlátozások, valamint terjedt az állami beavatkozás. Ezek a folyamatok együttesen egy korábbi, magasabb szintű gazdasági integráció részleges visszafordulására utalnak. Ez azonban egyelőre csak a globalizáció egyik dimenziójára vonatkozó megállapítás; a teljesebb értelmezéshez a kulturális, politikai és társadalmi folyamatokat is figyelembe kell venni.

Kulturális, társadalmi és politikai globalizáció

A gazdasági globalizáció zavaraiával párhuzamosan a kulturális globalizáció erősödött a két világháború közötti időszakban. A modern tömegkultúra termékei egyre gyorsabban lépték át az országhatárokat, és a kulturális transzferek új formákat öltöttek. A nemzetközi filmforgalmazás, a hanglemezipar, az olimpiai mozgalom és a sportesemények, a képes folyóiratok és divatlapok, a hírügynökségek (Reuters, AP, Havas), a világiállítások (például Chicago, 1933; Párizs, 1937) mind segítették az új kulturális minták szélesebb körű átvételét (Palmer, 2020). Jelentősen hozzájárult ehhez a folyamathoz a technológiai fejlődés is, különösen a rádió diffúziója és a hangosfilm megjelenése az 1920-as évek végén, ami új, korábban nem tapasztalt mértékű kulturális elérést tett lehetővé.

A kulturális globalizációban különösen fontos szerepet játszott az amerikanizáció. Hollywood nagy tömegben exportált filmjei, a jazz, valamint az amerikai eredetű táncok és divatirányzatok terjedése ennek a folyamatnak a látványos elemei voltak (Miskell, 2016). Az amerikanizáció fogadtatása általában kedvező volt Európában és azon túl. Létezett Amerika-ellenesség, de az amerikai kulturális és szórakoztatóipari formák gyakran nem a helyi kultúra közvetlen versenytársaiként, hanem annak egzotikus, egyben dinamikus kiegészítőiként jelentek meg. Sokan a kulturális megújulás, a technikai fejlődés és a modern életforma hordozóit látták bennük (de Grazia, 1989).

A politikai globalizáció szempontjából a két világháború közötti időszak ellentmondásos képet mutat. Egyfelől a korszakban megerősödött a nacionalizmus, a protekcionizmus és az állami szuverenitás hangsúlyozása. Másfelől számos folyamat a politikai globalizáció irányába mutatott. Mindenekelőtt a két világháború nemcsak a globalizáció megszakadásaként, hanem annak sajátos, erőszakos formájaként is értelmezhető. Az első világháború – nevének megfelelően – az első valóban globális háború volt: nem csupán európai államok konfliktusa, hanem birodalmak, gyarmatok, tengeri útvonalak, nyersanyagforrások, katonai szövetségek és hadigazdaságok világméretű összekapcsolódása. A harcok több kontinensen zajlottak, a gyarmati katonák és munkások milliói lendültek mozgásba, a hadviselő államok pedig távoli térségek erőforrásait is bevonták a konfliktusba. A háború így nem egyszerűen megszakította a 19. század végén indult globalizációs hullámot, hanem annak infrastruktúráit, birodalmi kapcsolatait és kommunikációs hálózatait is felhasználta.

Figyelemre méltó az is, hogy a politikai ideológiák – még azok is, amelyek a nemzeti elzárkózás jegyében léptek fel – gyakran határokon átnyúló módon terjedtek: a kiépülő globális tömegkommunikációs és kulturális kapcsolatok az ideológiák és a politikai intézmények diffúzióját is gyorsították. Az első világháború következményeire adott válaszként új nemzetközi intézmények, normák és együttműködési mechanizmusok jöttek létre. Mint Harold James megjegyzi: „ritkán tapasztalható akkora lelkesedés az internacionalizmus és a nemzetközi intézmények iránt, mint az 1920-as években” (James, 2001). A Népszövetség, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (*International Labour Organization, ILO*), az Állandó Nemzetközi Bíróság, a Nansen-útlevel rendszere, az emberkereskedelem és a kábítószer-kereskedelem elleni nemzetközi egyezmények, valamint a Briand–Kellogg-paktum a nemzetközi együttműködés korábban nem

látott kereteit hozták létre, jelezve, hogy a háború utáni rend nem pusztán a nemzeti bezárkózás irányába mozdult (Lechner & Boli, 2005).

A második világháború ezeket a tendenciákat még inkább felerősítette. A háború globális hatása nemcsak a hadszínterek kiterjedésében mutatkozott meg, hanem az emberek, információk, intézmények és politikai elképzelések mozgásában is. Még nagyobb hadseregek és még több hadifogoly mozgott kontinenseken át; kényszer-munkások, deportáltak, menekültek és kitelepítettek tömegei tapasztalták meg közvetlenül a háború világméretű következményeit. A rádió, a filmhíradó, a sajtó és a propaganda révén a háború eseményei korábban nem látott gyorsasággal váltak nemzetközileg követhetővé (Khan, 2015).

A politikai globalizáció említett tendenciái nem egyszerűen a nemzeti szuverenitás meghaladását jelentették, hanem inkább a szuverenitás és a nemzetközi szabályozás közötti új feszültségek kialakulásával jártak. A Népszövetség például pénzügyi stabilizációs programokat szervezett, de ezek gyakran együtt jártak külső ellenőrzéssel, megszorításokkal és a nemzeti döntéshozatal korlátozásának érzésével. Ez táplálta a nacionalista és antiglobalista reakciókat is. A politikai globalizáció e korszakában tehát a szuverenitás és a nemzetközi szabályozás új, konfliktusos formában kapcsolódott össze.

Interdependencia és globális tudat

A két világháború korszaka különösen jól demonstrálja, hogy a világméretű interdependencia és a globális tudat nem feltétlenül gyengül akkor, amikor a globális kapcsolatok (vagy egyes kapcsolatok) intenzitása visszaesik. Mint láttuk, a globális háborúk maguk is hatalmas népességmozgást, pénzügyi összefonódást és erőforrás-áramlást hoztak létre. Az első világháború után az élelmiszer- és nyersanyaghiány, az infláció, az adósságok, a jóvátételek, a menekültek helyzete, a járványok és az élelmiszer-ellátás problémái olyan kérdésekké váltak, amelyeket nem lehetett kizárólag nemzeti keretek között kezelni: nyilvánvalóvá tették, hogy az egyes társadalmak sorsa szorosan összekapcsolódik. Hasonló hatással járt a nagy gazdasági világválság, majd pedig a második világháború (Rosenberg, 2012; Sluga, 2013).

Ezek a tapasztalatok a globális tudat erősödéséhez is hozzájárultak. A korszak szereplői (politikuskok, közgazdászok, nemzetközi szervezetek, vállalatok, társadalmi mozgalmak és hétköznapi emberek) egyre inkább világméretű összefüggésekben értelmezték saját problémáikat. A globalizáció irodalmában Roland Robertson ezt a folyamatot a „világ mint egész” tudatának erősödéseként ragadja meg (Robertson, 1992). Emellett a *world culture theory* szerzői – többek között Frank Lechner – arra mutatnak rá, hogy az interdependencia és a globális tudat már jóval a 20. század második felének integrációs hullámai előtt formálódni kezdett, és a 19–20. századi háborúk, válságok és kommunikációs forradalmak különösen felgyorsították ezt a folyamatot (Lechner, 2009).

Empirikus tanulmányok kimutatták, hogy a társadalmak korábban elszigetelt rétegeinek világképe és térérzékelése is alapvetően átalakult a világháborúk nyomán. Az európai parasztság horizontján is az első világháború idején jelentek meg

intenzíven távoli kontinensek, amikor a falusi lakosság gondolkodásának írásos nyomaiban feltűnt a távíró, a repülés és a tengeralattjáró: vagyis érzékelhetővé váltak a globális kapcsolattartás eszközei és a világméretű háború új technikai-térbeli tapasztalatai (Koloh, 2024).

A globális tudat erősödése ugyanakkor nem hozott egységes vagy harmonikus világgépet. A világgazdasági válság, a protekcionista válaszok és a politikai radikalizálódás hatására a „világ mint egész” gyakran a versengő blokkok, birodalmak és civilizációk konfliktusaként jelent meg. A globális horizont tehát egyszerre kínált univerzális hivatkozási pontot (például a „világgazdaság”, az „európai civilizáció” vagy az „emberiség” fogalmaiban) és szolgált a megosztottság, a fenyegetés és a zéró összegű verseny keretével. Már a 20. század első felében szaporodtak a világra vonatkozó rivális normatív víziók és „világrend”-koncepciók is (Rosenberg, 2012).

Mindez arra utal, hogy a korszakot nehéz egyszerű „deglobalizációs” periódusként leírni, ha a globalizációt az interdependencia és a globális tudat dimenzióiban is vizsgáljuk. Miközben a gazdasági nyitottság, a kereskedelmi és pénzügyi integráció mutatói jelentősen visszaestek, a kulturális kapcsolatok fokozódtak, továbbá érezhetően erősödött az egymásrautaltság tapasztalata és a globális referenciakeretek használata. A kapcsolatok részleges megszakadása, a blokkok kialakulása és az antiglobalista diskurzusok így egyszerre voltak reakciói és bizonyítékai annak, hogy a társadalmi szereplők a világot mindinkább összefüggő térként érzékelték. A két világháború közötti időszak ezért inkább a globalizáció dimenzióinak szétfejlődését, semmint a globalizáció átfogó visszafordulását példázza.

A 2008 utáni időszak

A 2008–2009-es pénzügyi válság után a globalizációról szóló viták új szakaszba léptek. A korábbi évtizedeket gyakran a hiperglobalizáció időszakaként jellemezték, és a nemzetközi gazdasági integrációt sokan önmagát erősítő folyamatnak tekintették. A pénzügyi válság után azonban ez az elképzelés megrendült, és a deglobalizáció fontos értelmezési keretté vált (James, 2018). Ebben az esetben is azt vizsgáljuk, a globalizáció különböző területeit bevonva, hogy valóban zajlott-e deglobalizáció ebben a periódusban.

Gazdasági globalizáció

A gazdasági globalizáció alakulását leggyakrabban a világexportnak a világ GDP-jéhez viszonyított arányával jellemzik. Ez értelemszerűen azt mutatja, hogy a világban előállított jövedelemhez képest mekkora a nemzetközi kereskedelem súlya. Ha gazdasági deglobalizáció zajlik, ennek az aránynak tartósan csökkennie kell (Federico & Tena-Junguito, 2017).

2008 után valóban bekövetkezett egy törés a világgazdaságban: a globális pénzügyi válság után a nemzetközi kereskedelem már nem nőtt olyan gyorsan, mint az

1990-es években és a 2000-es évek elején. A válság utáni első években a 30 százaléknál magasabb csúcspontot ért el a mutató, majd kisebb hullámzásokkal lényegében ezen a szinten stagnált. A világ áru- és szolgáltatás-exportja a globális GDP százalékában 2021-ben és 2022-ben visszapattant, és 2022-ben megközelítette a 2008-as rekordmagas szintet. Vagyis a nemzetgazdaságok kereskedelmi szempontból majdnem annyira összekapcsoltak maradtak, mint 2008 előtt (Altman et al., 2024; DHL, 2024).

A kereskedelem/GDP-arány változásának értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a mutatót jelentősen befolyásolja például az egyes ágazatok árainak eltérő dinamikája, valamint az országok növekedési üteme közötti eltérés. Szintén hatást gyakorol a szolgáltatások növekvő súlya: a szolgáltatások kevésbé kereskedelemintenzívek, mint az áruk, ezért arányuk növekedése a globális GDP-ben önmagában is fékezheti a kereskedelem/GDP-arány növekedését (Baldwin et al., 2024; World Trade Organization, 2023).

A tőkeáramlások esetében bonyolultabb a kép, mert azok többféleképpen mérhetők, és a mutatók értékei erősen ingadoznak. A deglobalizáció mellett érvelők gyakran azzal támasztják alá állításukat, hogy az FDI-áramlás/GFCF mutató (vagyis a külföldi közvetlentőke-befektetések áramlása a bruttó állóeszköz-felhalmozáshoz képest) értéke alacsonyabb, mint a korábbi csúcsponton volt. Ilyen módon mérve, a globális FDI-áramlás valóban az ezredforduló körül érte el csúcspontját, vagyis a 2008 utáni időszakban elmaradt ettől. Ez az egyik legerősebb érv amellett, hogy gazdasági deglobalizációról beszéljünk (UNCTAD, 2024).

Mindazonáltal ebből nem lehet automatikusan arra következtetni, hogy a multinacionális vállalatok általánosan visszavonultak volna a nemzetközi piacokról. Először, az FDI-áramlás mutatója nagyon volatilis: egy-egy nagy felvásárlási hullám, vállalati átszervezés vagy pénzügyi tranzakció erősen megmozgathatja az adatokat. Például Luxemburgot kiszűrve 2022-ben az FDI-intenzitás nem csökkent, hanem növekedett. Ez arra utal, hogy a nyers FDI-áramlási adatok részben pénzügyi és számviteli tényezők miatt torzulhatnak. Másodszor, az FDI-áramlás nem méri teljeskörűen a multinacionális vállalatok nemzetközi jelenlétét. Nem fedi le a cégek külföldi tevékenységének minden formáját: ezek közé tartoznak például a szerződéses kapcsolatok, a licencek forgalma, a helyi tőke bevonása vagy a külföldi leányvállalatok működése (Casella et al., 2023).

A tőkeáramlásra vonatkozó több alternatív jelzőszám kevésbé támasztja alá a deglobalizáció létezését 2008 után. Az FDI-állomány GDP-hez vagy tőkepiaci kapitalizációhoz viszonyított aránya a 2008 utáni gyengébb FDI-áramlási időszakokban is tovább nőtt vagy magas szinten maradt. A bejelentett zöldmezős beruházások értéke 2023-ban a GDP-hez viszonyítva több mint egy évtizedes csúcsra jutott. A nemzetközi egyesülések és felvásárlások aránya az összes M&A-ügylethez képest szintén viszonylag stabil maradt. További mutatók is a multinacionális cégek intenzív aktivitásának fennmaradását jelzik. Ilyen például a külföldi leányvállalatok kibocsátásának aránya a világtermelésben, a külföldi leányvállalatok foglalkoztatása, illetve a külföldi szellemi tulajdon használatáért fizetett díjak GDP-hez viszonyított aránya (Cross-Border M&A Guide, 2024; UNCTAD, 2024).

A regionalizációra sincs egyértelmű bizonyíték. Geopolitikai fragmentáció ment végbe 2016 után, de főleg szelektíven, nem a globális gazdasági rendszer szintjén. A legerősebb bizonyíték erre az Egyesült Államok és Kína kapcsolatainak részleges gyengülése: az e két ország közötti áramlások szintje több területen csökkent (például csökkent az Egyesült Államok és Kína egymástól származó importjának aránya, és visszaesett a tudományos együttműködés). Ez nem jelenti azt, hogy a világ-gazdaság egésze két blokkra szakadt volna; a geopolitikailag vezérelt elmozdulások főként a konfliktusok középpontjában álló országokat érintik. Összességében azonban nem látszik tartós elmozdulás a globális üzleti kapcsolatoktól a regionális kapcsolatok felé. Az egyes régiókon belüli árukereskedelem aránya a koronavírus-járvány kezdete óta többféle régióbesorolás szerint is csökkent. Az árukereskedelem átlagos távolsága sem rövidült tartósan: 2023-ban az adatsor az addig második legmagasabb értékén állt (Freund et al., 2023).

Információs és digitális globalizáció

Az információs és digitális kapcsolatok a globalizáció olyan területeként értelmezhetők, amely szorosan kapcsolódik a gazdasági, kulturális és politikai globalizációhoz is. Bevonásuk azért is fontos, mert a deglobalizációs irodalom gyakran alulértékeli ezt a dimenziót, jöllehet a 21. században a globális összekapcsoltság egyre inkább digitális és információs infrastruktúrákon keresztül szerveződik. Idetartoznak a határokon átnyúló adatáramlást lehetővé tevő tenger alatti kábelhálózatok, műholdas rendszerek, digitális platformok, felhőszolgáltatások, a mesterséges intelligencia infrastruktúrái és más online kommunikációs hálózatok is (Manyika et al., 2014; UNCTAD, 2021).

A digitális globalizáció nem pusztán a korábbi globalizációs folyamatok kiegészítése, hanem részben azok szerkezeti átalakulása. A fizikai termékek, dokumentumok, szolgáltatások és kommunikációs formák egy része dematerializálódik: digitális tartalommal, szoftverré, online szolgáltatássá, platformalapú tranzakcióvá vagy adatáramlássá válik. Ez egyben azt jelenti, hogy a hagyományos kereskedelmi mutatók változása nem feltétlenül az összekapcsoltság általános csökkenését jelzi, hanem azt is mutathatja, hogy a globalizáció más formákba helyeződik át (Baldwin, 2016).

Harold James már 2018-ban figyelmeztetett arra, hogy a fizikai kereskedelem lassulása a dematerializáció jele lehet (James, 2018). A határokon átnyúló internetes adatforgalom nagyon gyorsan bővült: 2005 és 2012 között például a nemzetközi internetforgalom tizennyolcszorosára nőtt, és a digitális adatáramlások gazdasági értéke is jelentőssé vált (Manyika et al., 2014). Az internetforgalom ezt követően is látványosan bővült. A koronavírus-járvány különösen élesen mutatta meg a digitális összekapcsoltság jelentőségét. A lezárások idején a távmunka, az online oktatás, a videokonferencia-rendszerek, az e-kereskedelem, a digitális fizetés, a felhőalapú vállalati szolgáltatások és az online közigazgatási megoldások gyorsan terjedtek. A digitális kapcsolatok nemcsak közvetlenül (például online szolgáltatások, e-kereskedelem vagy digitális tartalom formájában) jelentek meg, hanem közvetetten is: a logisztika,

a termelésirányítás, a kutatás-fejlesztés, a pénzügyi tranzakciók és a globális értékláncok koordinációja is egyre inkább adat- és platformfüggővé vált (International Telecommunication Union, 2024).

A digitálisan nyújtható szolgáltatások növekedése különösen jól jelezte az átalakulást. A WTO adatai szerint a digitálisan nyújtott szolgáltatások globális exportja 2023-ban elérte a 4,25 billió dollárt, ami a világ áru- és szolgáltatásexportjának 13,8 százalékát adta (World Trade Organization, 2024). A digitálisan nyújtott szolgáltatások exportja a 2020-as években gyorsabban növekedett, mint a hagyományos árukereskedelem, vagyis a gazdasági globalizáció egyre nagyobb része digitális csatornákon keresztül valósult meg (World Trade Organization, 2025).

Ugyanakkor a digitális globalizáció nem értelmezhető egyszerűen határok nélküli, akadálytalan összekapcsolódásként. A digitális térben egyszerre figyelhető meg globalizáció és fragmentáció: a felhasználók, vállalatok és intézmények sok tekintetben globális hálózatokhoz kapcsolódnak, miközben az államok egyre inkább törekednek az adatok, platformok, hálózatok és technológiai ellátási láncok ellenőrzésére. Ezt a folyamatot gyakran digitális szuverenitásként, adatlokalizációként, „splinternet”-ként vagy technológiai blokkosodásként írják le (Mayer & Nock, 2025).

Összességében tehát a fizikai kereskedelem lassulása, a geopolitikai feszültségek és a gazdasági regionalizáció mellett a digitális hálózatok egyre magasabb szintű globális összekapcsoltságot hoznak létre. Ezzel együtt az összekapcsoltság egyre kevésbé semleges vagy politikamentes: a digitális infrastruktúrák a gazdasági verseny, az állami szuverenitás, a biztonságpolitika és a társadalmi befolyásolás központi terepévé váltak.

Kulturális, társadalmi és politikai globalizáció

A kulturális és társadalmi globalizáció 2008 után a legtöbb területen tovább zajlott, sőt erősödött, miközben szerkezete jelentősen átalakult, és jóval konfliktusosabb feltételek között folytatódott. A korábbi évtizedekben sok elemzés az amerikanizációt tekintette a kulturális globalizáció fő formájának (Ritzer, 1993). A 21. században azonban a kulturális áramlások a korábbinál több irányt követtek (Nederveen Pieterse, 2015). Az amerikai film, zene, digitális platformok és fogyasztási minták továbbra is meghatározók maradtak, de mellettük más eredetű kulturális termékek is bekerültek a globális cserébe, így különösen a dél-koreai és a japán tartalmak nemzetközi terjedése volt látványos (Jin, 2016). Ez a folyamat a kulturális globalizáció erősödését, egyszersmind annak földrajzi és mediális átrendeződését jelzi: a kulturális befolyás kevésbé írható le egyetlen centrum kisugárzásaként, miközben a globális láthatóság továbbra is erősen koncentrált platformokon keresztül szerveződik.

A kulturális globalizációt a 2010-es és 2020-as években erősen alakította az egyre intenzívebb digitális környezet. A streamingszolgáltatások, a közösségi médiafelületek, a videómegosztók, az online játékplatformok és a globális rajongói közösségek gyorsabbá és részben kevésbé hierarchikussá, ugyanakkor erősen platformfüggővé tették a kulturális tartalmak terjedését. A kulturális globalizáció ma már nemcsak filmek, zenék vagy divattrendek átvételét jelenti, hanem mémek, influenszerkultúrák, online

nyelvhasználati minták, életstílusok, fogyasztási szokások és politikai-kulturális viták gyors nemzetközi áramlását is. A digitális közvetítéssel zajló kulturális diffúzió ezért egyrészt bővíti a részvétel lehetőségeit, másrészt új függőségeket hoz létre, hiszen a láthatóságot egyre inkább az algoritmusok, a platformok szabályai, a domináns nyelvek és az online figyelemért folyó verseny határozza meg. Ebből következően a kulturális globalizáció 2008 után nem egyszerűen intenzívebb lett, hanem másképpen működik: kevésbé lineáris, gyorsabb, adatvezéreltebb, ugyanakkor erősebben koncentrált és szabályozási vitákkal terheltébb lett (Nieborg & Poell, 2018).

A társadalmi globalizáció szintén bővült és új formákat öltött. A nemzetközi kommunikáció, az oktatási kapcsolatok, a diaszpórák, a civil hálózatok, a globális munkaerőpiacok és az online közösségek révén a társadalmak közötti kapcsolatok sűrűbbé váltak. A videohívások, a közösségi média, az online oktatás, a távmunka és a digitális pénzküldési rendszerek lehetővé tették, hogy a családi, baráti, szakmai és politikai kapcsolatok országhatárokon átvívelően is mindennaposá váljanak (Gygli et al., 2019).

A mobilitás területén vegyesebb a kép. A koronavírus-járvány idején a turizmus, a nemzetközi utazás és a migráció bizonyos formái átmenetileg jelentősen visszaestek. A járvány után viszont a mobilitás több formája helyreállt, miközben a migrációt és a határátlépések szabályozását továbbra is erősen alakítják a politikai konfliktusok, a munkaerőpiaci igények, a demográfiai folyamatok és a humanitárius válságok. A turizmus, a nemzetközi tanulmányi mobilitás, a vendégmunka, a digitális nomádság és a transznacionális családi kapcsolatok mind azt mutatják, hogy a társadalmi globalizáció nem állt le, hanem változó intenzitással és új csatornákon keresztül folytatódott. Emellett a társadalmi globalizáció egyik legfontosabb sajátossága éppen az lett, hogy egyre kevésbé azonosítható kizárólag a fizikai mobilitással. A személyek mozgása továbbra is fontos, de a transznacionális kapcsolattartás, a munkavégzés, a tanulás, a politikai mozgósítás és a közösségépítés egy része digitális csatornákra tevődött át. A határok politikai ellenőrzésének erősödése ezért nem azonos a társadalmi kapcsolatok leépülésével: inkább arra utal, hogy a mobilitás szelektívebbé, hierarchikusabbá és erősebben szabályozottá vált (Castles et al., 2020).

A politikai globalizáció alakulása szintén árnyalja a deglobalizációs értelmezést. A 2008 utáni korszakban a nemzetközi szervezetek és rezsimok működését egyre több konfliktus, legitimitási vita és hatékonysági probléma kísérte, de ez nem jelentette a globális politikai kapcsolatok egyszerű leépülését. Az ENSZ-rendszer, a WTO, a WHO, az IMF, a Világbank, a G20, az OECD, az Európai Unió, valamint a klíma-, egészségügyi, pénzügyi és technológiai szabályozási fórumok továbbra is a globális kormányzás alapvető színterei maradtak. A szervezeti tagság, a szakpolitikai napirendek és szabályozási területek sok esetben bővültek, miközben a döntéshozatal gyakran konfliktusosabbá és nehezebbé vált. Ez azt mutatja, hogy a politikai globalizáció nem eltűnt, hanem vitatottabb, töredezetten és nagyobb geopolitikai nyomás alatt működő formát öltött (Barnett et al., 2021).

A politikai globalizációt ezért nem célszerű pusztán a nemzetközi együttműködés sikerességével azonosítani. A nemzetközi szervezetek gyengülő hatékonysága, a nagyhatalmi vétók, a kereskedelmi viták rendezésének nehézségei vagy a klímapolitikai ütközések valóban a multilaterális rend problémáit jelzik. Ugyanakkor

éppen ezek a viták mutatják, hogy a politikai döntések egyre több területen globális következményekkel járnak, és a szabályozási kérdések egyre kevésbé maradnak nemzeti keretek között. A pénzügyi stabilitás, a globális adózás, a járványkezelés, a migráció, a klímaváltozás, az adatvédelem, a mesterséges intelligencia, a kibebiztonság és a kritikus nyersanyagok ügye mind olyan területek, ahol az államok mozgásteret nemzetközi normákhoz, intézményekhez, piaci hálózatokhoz és geopolitikai erőviszonyokhoz kötődik.

A 2008 utáni időszakban a politikai deglobalizációról szóló viták középpontjába a geopolitikai fragmentáció került. Az Egyesült Államok és Kína technológiai rivalizálása, az exportkorlátozások, a szankciók, az energiafüggőség és a kritikus nyersanyagok körüli konfliktusok egyaránt azt jelezték, hogy a gazdasági kapcsolatokat mindinkább befolyásolják a biztonságpolitikai megfontolások (Goldberg & Reed, 2023). Az orosz–ukrán háború után ez a tendencia tovább erősödött. A „nem baráti” országoktól való függés csökkentése, a stratégiai technológiák védelme és az ellátási láncok geopolitikai kockázatainak kezelése új gazdaságpolitikai nyelvet hozott létre. Ez azonban többnyire nem teljes leválást, vagyis *decouplingot* jelent, hanem inkább *de-riskinget*: a sérülékenységek csökkentését, alternatív beszállítók keresését és a kritikus területek biztosítását anélkül, hogy minden gazdasági kapcsolat megszűnne (Cerdeiro et al., 2024).

A geopolitikai fragmentáció tehát valódi jelenség, de hatása szelektív. Empirikus vizsgálatát az is nehezíti, hogy a „baráti” és a „nem baráti” országok köre nem határozható meg egyértelműen; a kutatások ezért eltérő mutatókat (például ENSZ-szavazásokat, katonai szövetségeket vagy stratégiai konfliktusokat) használnak a geopolitikai távolság mérésére. F. Montaruli vizsgálata alapján a geopolitikai távolság különösen a tőkeáramlások esetében lehet jelentős, de a kereskedelmi, pénzügyi, technológiai, kulturális és társadalmi kapcsolatok eltérő mértékben reagálnak a politikai feszültségekre (Montaruli, 2025).

Mindez közel sem a globalizáció végét, hanem a politikai hatások erősödését jelzi. A gazdasági hatékonyság mellett nagyobb szerepet kap a biztonság, a stratégiai autonómia, a technológiai szuverenitás és a függőségek kezelése. Miközben tehát egyes gazdasági és geopolitikai kapcsolatok töredezettebbé válnak, a digitális kultúra, a transznacionális közösségek, az oktatási és munkaerőpiaci mobilitás, valamint az online kommunikáció sok területen tovább mélyítik a társadalmak közötti kapcsolatokat. Ez nem általános visszafordulásra, hanem a globalizáció szerkezeti és politikai átalakulására utal.

Interdependencia és globális tudat

A 2008 utáni időszak egyik legfontosabb sajátossága, hogy a különféle globális kockázatok érzékelése, politikai tematizálása és társadalmi tudatosulása világszerte jelentősen erősödött. A pénzügyi válság, a világjárvány, a klímaváltozás, az orosz–ukrán háború, az energiaellátási zavarok, a mesterséges intelligencia kockázata és az ellátási láncok sérülékenysége olyan problémák, amelyeket nem lehet kizárólag nemzeti keretek között értelmezni és kezelni (World Economic Forum, 2025).

A klímaváltozás különösen jól szemlélteti ezt, hiszen folyamatosan rámutat a globális interdependenciára. A kibocsátások, az éghajlati következmények és az alkalmazkodási képességek térben elválnak egymástól: a problémák okai és hatásai nem esnek egybe az államhatárokkal (Giddens, 2009). A koronavírus-járvány hasonló hatással járt. A vírus gyors terjedése jelentős mértékben a globális mobilitás következménye volt, de a vakcinák gyors fejlesztése, gyártása és elosztása szintén globális tudományos, gazdasági és intézményi hálózatokra épült (World Health Organization, 2021). A járvány ugyanakkor látványosan feltárta a nemzetközi ellátási láncok és egészségügyi rendszerek sérülékenységét is. A maszkok, gyógyszerek, orvostechikai eszközök és oltóanyagok körüli verseny azt mutatta, hogy a globális kölcsönös függőség válsághelyzetben könnyen politikai konfliktusokhoz és szuverenitási vitákhoz vezethet.

A mesterséges intelligencia, a kiberbiztonság és a digitális infrastruktúrák szintén olyan területek, ahol a globális összekapcsoltság és a nemzeti szabályozási törekvések egymással párhuzamosan vannak jelen. A digitális platformok, az adatáramlások, a felhőszolgáltatások és a félvezetőipari ellátási láncok működése nemzetközi rendszerekbe ágyazódik, miközben az államok egyre inkább igyekeznek ellenőrizni az adatbiztonságot, az algoritmikus döntéshozatalt, a kritikus infrastruktúrákat és a stratégiai technológiákhoz való hozzáférést. Ez a kettősség jól mutatja, hogy a globalizáció nem visszaszorul, hanem új biztonsági, szabályozási és geopolitikai jelentésekkel telítődik (Farrell & Newman, 2019).

Empirikus kutatások szintén arra utalnak, hogy a globális kockázatok érzékelése és a kölcsönös függőség tudata nem gyengült, hanem több tekintetben erősödött. A Pew Research Center 2022-es, 19 országban 24 525 fő megkérdezésével készült vizsgálata szerint a válaszadók 75 százaléka tekintette a globális klímaváltozást az országát fenyegető súlyos veszélynek (Poushter et al., 2022). Egy másik, 125 országra és csaknem 130 000 válaszadóra kiterjedő kutatás szerint a világ népességének mintegy 89 százaléka erőteljesebb klímaváltozás elleni politikai fellépést vár, 69 százaléka pedig kész lenne jövedelme 1 százalékát klímavédelmi célokra fordítani (Andre et al., 2024). Ezek az adatok arra utalnak, hogy a globális problémák nem pusztán elméleti diskurzusokban vagy az elit körében jelennek meg, hanem széles társadalmi csoportok érzékelik őket.

Ugyanakkor ezek a kutatások arra is rámutatnak, hogy a globális tudat nem feltétlenül jár együtt a globalizáció pozitív megítélésével: a világméretű összekapcsoltság egyre gyakrabban a kitettség, a bizonytalanság és a kontrollvesztés tapasztalásával kapcsolódik össze. Ezért célszerű különbséget tenni a globális összefüggések tudatosulása és a globalizáció normatív támogatása között: az előbbi erősödhet akkor is, ha az utóbbi gyengül.

A globális tudat alakulása szempontjából tehát a 2008 utáni korszak semmiképpen nem nevezhető deglobalizációs időszaknak. A globalizációval kapcsolatos optimista narratívák valóban meggyengültek, a globális összekapcsoltságot sokan nemcsak lehetőségként, hanem kockázatként is értelmezik, de a világméretű összefüggések érzékelése erősödött. Ez a megfigyelés közvetlen párhuzamot mutat a két világháború közötti korszakkal: a válságok és konfliktusok akkor is erősítették – nem pedig gyengítették – a globális interdependencia-tudatot.

Következtetések

A tanulmány kiinduló kérdése az volt, hogy a 20–21. század egyes periódusai valóban deglobalizációt, vagyis a globalizáció visszafordulását eredményezték-e, vagy inkább annak szerkezeti átalakulásáról van szó. Mindkét esettanulmány ugyanazt a következtetést támasztja alá: a deglobalizáció fogalma csak erősen korlátozott értelemben alkalmazható. Megalapozott módon csak akkor használható, ha világosan megjelöljük, mely kapcsolatok, térségek, időszakok és mutatók esetében beszélünk a globalizáció visszafordulásáról. Átfogó történeti kategóriaként azonban félrevezető lehet, mert a globalizáció egészét néhány gazdasági mutatóval azonosíthatóként írja le. A kereskedelem, a pénzügyi áramlások vagy a globális értékláncok alakulása kétségkívül fontos, de ezek nem merítik ki a globalizáció jelenségét. A globalizáció ennél szélesebb folyamat: magában foglalja a politikai intézményesülést, a kulturális és társadalmi kapcsolatok bővülését, az információs és digitális hálózatok sűrűsödését, valamint a világ-méretű interdependencia és a globális tudat erősödését is.

A két esettanulmány összehasonlítása révén az is látható, hogy a két korszak eltérő globalizációs pályát mutat. A két világháború közötti korszak gazdasági szempontból a globalizáció hanyatlásának példája: a kereskedelmi nyitottság mérséklődött, a nemzetközi pénzügyi rend megrendült, a migrációs mozgások korlátozottabbá váltak, és a protekcionizmus számos formája megerősödött. Ha a globalizációt kizárólag a piacok és áramlások integrációjaként értelmezzük, akkor erre az időszakra indokolt a gazdasági deglobalizáció kifejezést alkalmazni. A korszak egészét azonban ez a megállapítás nem írja le kielégítően. A tömegkultúra, a film, a rádió, a sport, a hírközlés és a politikai ideológiák határokon átívelő terjedése éppen ekkor kapott új lendületet. A nemzetközi szervezetek tagságának bővülése és a globális jogi normák terjedése szintén arra utal, hogy a háborús és gazdasági krízisek nem csupán rombolták a korábbi kapcsolatrendszereket, hanem új együttműködési formákat is kikényszerítettek.

A 2008 utáni korszak ezzel szemben nem mutat tartós gazdasági deglobalizációt sem. A pénzügyi válság, a kereskedelmi feszültségek, a brexit, az Egyesült Államok és Kína közötti rivalizálás, a világjárvány és az orosz–ukrán háború valóban megingatták a globalizáció korábbi optimista értelmezéseit. A hiperglobalizáció szakasza lezárult, a gazdasági kapcsolatok egyes területein lassulás, szelektív szétkapcsolódás vagy geopolitikai újrendeződés figyelhető meg. Ebből azonban nem következik, hogy a világ a globalizáció utáni korszakba lépett volna. A kereskedelem és a tőkeáramlások bizonyos mutatói vegyes képet mutatnak, de a digitális szolgáltatások, az adatáramlások, a platformok, a felhőalapú infrastruktúrák és az online kommunikáció jelentősége tovább nőtt a globális kapcsolatokban. A globalizáció tehát nem gyengült, hanem részben más csatornába helyeződött át.

A deglobalizációs értelmezések egyik fő korlátja, hogy gyakran nem tesznek különbséget a globalizáció lassulása, részleges visszarendeződése, politikai fragmentációja és átfogó csökkenése között. Pedig ezek eltérő jelenségek. A *slowbalization* a dinamika mérséklődését jelöli, nem a kapcsolatok leépülését. A fragmentált vagy szelektív globalizáció arra utal, hogy a kapcsolatok nem egyenletesen alakulnak: egyes országpárok, ágazatok vagy technológiák esetében nőhet a távolság, miközben más területeken az összekapcsoltság fennmarad vagy tovább mélyül. A reglobalizáció fogalma pedig arra

hívja fel a figyelmet, hogy a szereplők gyakran nem kilépnek a nemzetközi rendszerekből, hanem új útvonalakon, új intézményi feltételek között és új partnerekkel szervezik újjá kapcsolataikat. Ezek a fogalmak pontosabban ragadják meg a jelenkori folyamatokat, mint a globalizáció általános visszafordulását sugalló deglobalizáció.

A tanulmány egyik legfontosabb következtetése, hogy a válságok sokszor nem elfedik, hanem láthatóbbá teszik a kölcsönös függéseket. A világháborúk, a nagy gazdasági világválság, a 2008 utáni pénzügyi zavarok, a járvány, a klímaváltozás, az energiaellátás problémái, a kritikus nyersanyagok és a mesterséges intelligencia körüli viták mind azt mutatják, hogy a társadalmak mozgástere egyre kevésbé értelmezhető kizárólag nemzeti keretek között. A globális összekapcsoltság nem feltétlenül békés, harmonikus vagy minden szereplő számára előnyös, hanem gyakran éppen konfliktusok, kitettség és sérülékenységek formájában válik érzékelhetővé.

Ezzel összefüggésben a globális tudat alakulásának dinamikája sem támasztja alá a deglobalizáció létezését egyik vizsgált periódusban sem. A globalizáció támogatottsága vagy optimista megítélése gyengülhet, miközben a világméretű összefüggések érzékelése erősödik. A mai társadalmakban a globális horizont nemcsak a nyitottság, a fejlődés és az együttműködés képzeiteihez kapcsolódik, hanem a kockázat, a bizonytalanság és a függőség tapasztalatához is.

A következő években várhatóan azzal kell számolni, hogy a globalizáció különböző formái eltérő pályákon mozognak majd. A fizikai javak áramlását és a különféle infrastruktúrák használatát erősebben befolyásolhatják biztonságpolitikai, iparpolitikai és ellátásbiztonsági megfontolások. Az emberek mobilitása továbbra is politikailag vitatott maradhat, ugyanakkor a demográfiai, oktatási és munkaerőpiaci igények fenntartják a mobilitás iránti igényt. A dematerializált kapcsolatok (adatok, digitális szolgáltatások, szoftverek, képek, hangok, pénzügyi információk és algoritmusok) szerepe ezzel szemben várhatóan tovább növekszik, még akkor is, ha a folyamatot szabályozási viták, kiberbiztonsági félelmek övezik, és geopolitikai versengés kíséri.

Összességében a deglobalizáció mítosza abból ered, hogy a globalizációt gyakran túlságosan szűken értelmezik. Ha azonban a globalizációt többdimenziós történeti folyamatként vizsgáljuk, akkor nem egy általános visszafordulás, hanem hullámvás, átrendeződés és konfliktusos újraszerveződés rajzolódik ki a 20. és a 21. század során. A gazdasági globalizáció egyes elemei valóban lassulhatnak vagy visszaeshetnek, de ezzel párhuzamosan más dimenziókban új kapcsolatok, új függőségek és új globális tudatformák jönnek létre. A jelenkori világrend ezért nem posztglobalizációs korszak, hanem a globalizáció új szakasza: kevésbé optimista, kevésbé homogén, politikailag érzékenyebb, digitálisan intenzívebb, és a sérülékenység, a biztonság és az ellenőrzés szempontjai a korábbiaknál nagyobb szerepet kapnak a róla folytatott vitákban.

Hivatkozások

Altman, S. A., Bastian, C. R., & Fattedad, D. (2024). Challenging the deglobalization narrative: Global flows have remained resilient through successive shocks. *Journal of International Business Policy*, 7(4), 416–439. <https://doi.org/10.1057/s42214-024-00197-0>

- Andre, P., Boneva, T., Chopra, F., & Falk, A. (2024). Globally representative evidence on the actual and perceived support for climate action. *Nature Climate Change*, 14, 253–259. <https://doi.org/10.1038/s41558-024-01925-3>
- Ashbee, E. (2024). *Deglobalization*. Agenda. <https://doi.org/10.1017/9781788217323>
- Babić, M., De Graaff, N., & Linsi, L. (2024). The geoeconomic turn in international trade, investment, and technology. *Politics and Governance*, 12, 1–11. <https://doi.org/10.17645/pag.9031>
- Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv24w655w>
- Baldwin, R., & Freeman, R. (2022). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. *Annual Review of Economics*, 14, 153–180. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-051420-113737>
- Baldwin, R., Freeman, R., & Theodorakopoulos, A. (2024). Deconstructing deglobalization: The future of trade is in intermediate services. *Asian Economic Policy Review*, 19(1), 18–37. <https://doi.org/10.1111/aepr.12440>
- Barnett, M. N., Pevehouse, J. C. W., & Raustiala, K. (2021). Introduction: The modes of global governance. In M. N. Barnett, J. C. W. Pevehouse, & K. Raustiala (Eds.), *Global governance in a world of change* (pp. 1–16). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108915199.001>
- Beck, U. (2000). *What is globalization?* Polity Press. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-10868239-7ab7d03f1b.pdf>
- Casella, B., Borgia, M., & Wacker, K. (2023). *Measuring multinational production with foreign direct investment statistics: Recent trends, challenges, and developments* (IMF Working Paper, No. 113). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400243530.001>
- Castles, S., De Haas, H., & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Red Globe Press.
- Cerdeiro, D. A., Kamali, P., Kothari, S., & Muir, D. (2024). *The price of de-risking: Reshoring, friend-shoring, and quality downgrading* (IMF Working Paper, No. WP/24/122). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400269646.001>
- Cross-border M&A guide. (2024). Wachtell, Lipton, Rosen & Katz. <https://www.wlrk.com/wp-content/uploads/2025/01/Cross-Border-MA-Guide-2024-final-002.pdf>
- De Grazia, V. (1989). Mass culture and sovereignty: The American challenge to European cinemas, 1920–1960. *The Journal of Modern History*, 61(1), 53–87. <https://doi.org/10.1086/468191>
- DHL. (2024). *DHL global connectedness report 2024*. <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/delivered/documents/pdf/dhl-global-connectedness-report-2024-complete.pdf>
- Eichengreen, B. (1992). *Golden fetters: The gold standard and the Great Depression, 1919–1939*. Oxford University Press. <https://ideas.repec.org/b/nbr/nberbk/eich92-1.html>
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79. https://doi.org/10.1162/isec_a_00351
- Federico, G., & Tena-Junguito, A. (2017). A tale of two globalizations: Gains from trade and openness, 1800–2010. *Review of World Economics*, 153(3), 601–626. <https://doi.org/10.1017/S0212610918000216>
- Federico, G., & Tena-Junguito, A. (2019). World trade, 1800–1938: A new synthesis. *Revista de Historia Económica/Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 37(1), 9–41. <https://doi.org/10.1017/S0212610918000216>

- Freund, C., Mattoo, A., Mulabdic, A., & Ruta, M. (2023). *Is US trade policy reshaping global supply chains?* (Policy Research Working Paper, No. 10593.) World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-10593>
- Giddens, A. (2009). *The politics of climate change*. Polity Press. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3772203-6fc77dc324.pdf>
- Goldberg, P. K., & Reed, T. (2023). *Is the global economy deglobalizing? And if so, why? And what is next?* (NBER Working Paper, No. 31115.) National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w31115>
- Gygli, S., Haelg, F., & Sturm, J.-E. (2019). The KOF globalisation index – Revisited. *The Review of International Organizations*, 14(3), 543–574. <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>
- Halmay, P. (2025). Globalizáció vagy deglobalizáció? *Magyar Tudomány*, 186(10), 1898–1910. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.4>
- International Telecommunication Union. (2024). *Measuring digital development: Facts and figures 2024*. https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/wp-content/uploads/sites/5/2024/11/2402588_1e_Measuring-digital-development-Facts-and-Figures-2024_v4.pdf
- International Telecommunication Union. (2025). *Global connectivity report 2025*. <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/global-connectivity-report-2025/>
- James, H. (2001). *The end of globalization: Lessons from the Great Depression*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674039087>
- James, H. (2018). Deglobalization: The rise of disembedded unilateralism. *Annual Review of Financial Economics*, 10, 219–237. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022625>
- Jin, D. Y. (2016). *New Korean wave: Transnational cultural power in the age of social media*. University of Illinois Press. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252039973.001.0001>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1989). *Power and interdependence* (2nd ed.). HarperCollins.
- Khan, Y. (2015). Wars of displacement: Exile and uprooting in the 1940s. In M. Geyer & A. Tooze (Eds.), *The Cambridge history of the Second World War* (Vol. 3, pp. 277–297). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CHO9781139626859.013>
- Koloh, G. (2024). A paraszt terei. A térérzékelés változása a 19–20. századi Magyarországon. *Századok*, 158(1), 43–67. https://www.academia.edu/121590581/A_paraszt_terei_A_t%C3%A9r%C3%A9rz%C3%A9kel%C3%A9s_v%C3%A1ltoz%C3%A1sa_a_19_20_sz%C3%A1zadi_Magyarorsz%C3%A1gon
- Lechner, F. J., & Boli, J. (2005). *World culture: Origins and consequences*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470775868>
- Lechner, F. J. (2009). *Globalization: The making of world society*. John Wiley & Sons.
- Luo, Y. (2022). New connectivity in the fragmented world. *Journal of International Business Studies*, 53(5), 962–980. <https://doi.org/10.1057/s41267-022-00530-w>
- Manyika, J., Bughin, J., Lund, S., Nottebohm, O., Poulter, D., Jauch, S., & Ramaswamy, S. (2014). *Global flows in a digital age: How trade, finance, people, and data connect the world economy*. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/Globalization/Global%20flows%20in%20a%20digital%20age/MGI%20Global%20flows%20in%20a%20digial%20age%20Executive%20summary.ashx>
- Manyika, J., Lund, S., Bughin, J., Woetzel, L., Stamenov, K., & Dhingra, D. (2016). *Digital globalization: The new era of global flows*. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/capabilities/tech-and-ai/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows>
- Mayer, M., & Nock, P. J. (2025). Digital fragmentations, technological sovereignty and new perspectives on the global digital political economy. *Global Political Economy*, 4(1), 2–13. <https://doi.org/10.1332/26352257Y2024D000000029>

- McKeown, A. (2004). Global migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–189. <https://doi.org/10.1353/jwh.2004.0026>
- Miskell, P. (2016). International films and international markets: The globalisation of Hollywood entertainment, c. 1921–1951. *Media History*, 22(2), 174–200. <https://doi.org/10.1080/13688804.2016.1141044>
- Montaruli, F. (2025). *Global trade, capital flows and deglobalization: A literature review* (OeNB Occasional Paper, No. 15). Oesterreichische Nationalbank.
- Nederveen Pieterse, J. (2015). *Globalization and culture: Global mélange*. Rowman & Littlefield.
- Nieborg, D. B., & Poell, T. (2018). The platformization of cultural production: Theorizing the contingent cultural commodity. *New Media & Society*, 20(11), 4275–4292. <https://doi.org/10.1177/1461444818769694>
- O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (1999). *Globalization and history*. MIT Press.
- O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (2014). Introduction: The spread of and resistance to global capitalism. In L. Neal & J. G. Williamson (Eds.), *The Cambridge history of capitalism: The spread of capitalism from 1848 to the present* (pp. 1–21). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CHO9781139095105.001>
- Palmer, M. B. (2020). *International news agencies: A history*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-31178-0>
- Poushter, J., Fagan, M., & Gubbala, S. (2022). *Climate change remains top global threat across 19-country survey*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2022/08/31/climate-change-remains-top-global-threat-across-19-country-survey/>
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of society*. Pine Forge Press. <https://www.jstor.org/stable/23118182>
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and global culture*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446280447>
- Rosenberg, E. S. (2012). Transnational currents in a shrinking world. In E. S. Rosenberg (Ed.), *A world connecting, 1870–1945* (pp. 815–996). Harvard University Press. <https://doi.org/10.1353/tech.2013.0154>
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A critical introduction*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-21207-7>
- Sluga, G. (2013). *Internationalism in the age of nationalism*. University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812207781>
- Tomka, B. (2023). *Globalizáció: Jelentések és definíció* (HistGlob Working Paper, No. 10). MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport. <https://globtort.bibl.u-szeged.hu/wp-content/uploads/2023/06/histglobwp10.pdf>
- Tomka, B. (2025). Hungary: Social and political consequences of the Great Depression. In K. Richter, J. Nithammer, & A. Mandru (Eds.), *The Great Depression in Eastern Europe* (pp. 233–269). CEU Press. <https://doi.org/10.1515/9789633868959-011>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2021). *Digital economy report 2021: Cross-border data flows and development*. <https://unctad.org/page/digital-economy-report-2021>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2024). *World investment report 2024: Investment facilitation and digital government*. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>
- United Nations Statistical Office. (1962). *International trade statistics 1900–1960*. United Nations. <https://studylib.net/doc/18275577/historical-data-1900-1960---united-nations-statistics-div...>

- Van Bergeijk, P. A. G. (2025a). Deglobalization: Three scenarios. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 18(1), 157–166. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsae037>
- Van Bergeijk, P. A. G. (2025b). Deglobalization and resilience: A historical perspective. *Critical Sociology*, 51(4-5), 849–865. <https://doi.org/10.1177/08969205241246915>
- Witt, M. A. (2019). De-globalization: Theories, predictions, and opportunities for international business research. *Journal of International Business Studies*, 50(7), 1053–1077. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00219-7>
- World Economic Forum. (2025). *The global risks report 2025*. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>
- World Health Organization. (2021). *COVID-19 strategic preparedness and response review*. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-WHE-2021.02>
- World Trade Organization. (2023). *World trade report 2023*. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr23_e/wtr23_e.pdf
- World Trade Organization. (2024). *Global trade outlook and statistics: April 2024*. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_outlook24_e.htm
- World Trade Organization. (2025). *Global trade outlook and statistics: April 2025*. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_outlook25_e.htm

MATUS JÁNOS

MTA
200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Globalizáció és a nemzetközi rendszer

A tanulmány a globalizáció és a nemzetközi rendszer történeti és elméleti összefüggéseit vizsgálja. Kiindulópontja, hogy a regionális rendszerek közötti kapcsolatok fokozatos kiterjedésével olyan globális nemzetközi rendszer alakult ki, amelyben a szuverén államok politikai, gazdasági és biztonsági interakciói egyre gyakoribbá váltak. A tanulmány áttekinti a politikai realizmus és a liberalizmus, valamint a neorealizmus és a neoliberális institucionalizmus főbb tételeit, különös tekintettel a hatalmi egyensúly, az anarchia, a kölcsönös függőség, a nemzetközi intézmények és a biztonság kérdéseire. Bemutatja az „angol iskola” nemzetközi rendszerről, nemzetközi társadalomról és világtársadalomról alkotott megközelítését, valamint a demokrácia, a kölcsönös gazdasági függőség és a nemzetközi intézmények béketeremtő szerepét. A tanulmány végül négy foratókönyvet vázol fel a világrend lehetséges jövőjéről: 1. a liberális nemzetközi rend megerősödését, 2. egy új bipoláris rendszer kialakulását, 3. egy multiplex világ létrejöttét és 4. egy polaritás nélküli korszakot. A szerző következtetése szerint a globalizáció és a liberális nemzetközi rend egymást erősítik, ezért a globalizáció visszafordulása a konfliktusok és a nemzetközi rendszer instabilitásának kockázatát is növelheti. Az elemzés hangsúlyozza az államok egymással való együttműködésre irányuló képességének, valamint a nemzetközi intézményeknek a globális nemzetközi rendszer fejlődését alakító fontos szerepét.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F01, F02, F50, F53, F60.

Kulcsszavak: globalizáció, nemzetközi rendszer, politikai realizmus, liberalizmus, nemzetközi intézmények, kölcsönös függőség, világrend.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia 200 éves jubileuma alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Globalisation and the international system

JÁNOS MATUS

The study examines the historical and theoretical relationship between globalisation and the international system. It starts from the premise that the gradual expansion of links among regional systems has produced a global international system in which the political, economic and security interactions of sovereign states have become increasingly dense. The study reviews the principal arguments of political realism and liberalism, as well as neorealism and neoliberal institutionalism, with particular attention to the balance of power, anarchy, interdependence, international institutions and security. It also presents the so-called English School's concepts of the international system, international society and world society, and considers the contribution of democracy, economic interdependence and international institutions to peace. The study then outlines four possible scenarios for the future of the international order: 1. a strengthened liberal international order, 2. a new bipolar system, 3. a multiplex world and 4. an era without polarity. It concludes that globalisation and the liberal international order are reinforcing each other. Consequently, a reversal of globalisation may increase the risks of international conflict and instability. The analysis therefore highlights the importance of states' interaction capacities and of international institutions in shaping the evolution of the global international system.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F01, F02, F50, F53, F60.

Keywords: globalisation, international system, political realism, liberalism, international institutions, interdependence, world order.

Az európai regionális rendszer

Európa mint regionális rendszer különleges szerepet töltött be a globális nemzetközi rendszer politikai és katonai dimenziójának formálásában. A 15. század végétől Európában alakult ki a modern állam, amely a leghatékonyabban tudta kombinálni a kormány hatalmát a gazdaság szereplőinek működésével. Jellegzetes az a hatás, amelyet a háborúk gyakoroltak Európa államaira és a közöttük lévő kapcsolatokra. Jack Levy amerikai történész az 1495 és 1975 közötti időszakban 119 háborút azonosított, amelyekben egyik vagy mindkét oldalon részt vett az adott kor nagyhatalma. A legtöbb háború a 16. században zajlott, amelyek egyik főszereplője a terjeszkedő Ottomán Birodalom volt (Levy, 1975, 88–95. o.). A háborúk sikeres megvívásához elengedhetetlen feltétel volt a hatékony állami bürokrácia és a hadsereg megszervezése, valamint a háborúk költségeit fedező adók beszedése. A háborúk formálták a középkor birodalmait, hercegségeit és városállamait egységes területtel és állandó határokkal rendelkező modern nemzetállamokká. A folyamatot találóan jellemzi Charles Tilly amerikai szociológus gyakran idézett kijelentése: „Háború hozta létre az államot, az állam kezdeményezte a háborút.”¹ A fizikai interakciós képességek (mint például a tengeri hajózás) tették alkalmassá Európa több államát a földrajzi határok kiterjesztésére, új kontinensek felfedezésére és a gyarmati

¹ „War made the state, the state made war.” (Tilly, 1975, 42. o.)

rendszer kiépítésére. Európa államai kezdeményező szerepet vállaltak a társadalmi interakciós képességek – mint a kétoldalú, majd később a multilaterális diplomácia – létrehozásában (Zerbe, n. d.-b).

A stratégia és katonai képességek területén három állam: Anglia, Franciaország és később Németország emelkedett ki a modern államok sorából. Anglia vezető szerepre tett szert mind a tengeri kereskedelem, mind a tengeri hadviselés területén. A 16. századtól a kontinenssel kapcsolatos stratégiája a hatalmi egyensúly fenntartására, bármely nagyhatalom hegemoniájának megakadályozására irányult. Franciaország feladta az Angliával való tengeri rivalizálást, és szárazföldi háborúkat vívott szomszédaival. A 18. század második felében bevezette a kötelező katonai szolgálatot, jelentős újításokat honosított meg a katonai kiképzésben, és létrehozta a kor leghatékonyabb tüzérségét. A haderő modernizálása hozzájárult Napóleon kezdeti katonai sikereihez. A széttagolt Németországban Poroszország vezető szerepe fokozatosan megerősödött. A hadsereg szervezésében hosszú időre meghatározó újítást vezetett be a vezérkar intézményének létrehozásával. Az új katonai szervezet feladata lett, hogy – különböző feltételezett ellenségekkel szemben több lehetséges forgatókönyvre készülve – már békeidőben megtervezze a háborút. Az első alkalom, amely bizonyította az újítás hatékonyságát, az 1871-es francia–porosz háború volt, amely lehetővé tette a német tartományok egyesítését, az első német birodalom létrejöttét (Maltby et al., 1994, 151–277. o.).

A modern európai állam kialakulásával párhuzamosan jelentek meg és hatottak a gondolkodásra olyan fontos eszmei áramlatok, mint a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás. Ezek az eszmék számos gondolkodót inspiráltak arra, hogy reflektáljanak az egyén, az állam és az államok alkotta nemzetközi rendszer komplex kapcsolatára. Machiavelli, Hobbes, Grotius és Kant gondolatai jelentős hatást gyakoroltak a nemzetközi kapcsolatok modern elméletének két irányzatára, a politikai realizmusra és a liberalizmusra.

A politikai realizmus

Niccolò Machiavelli (1469–1527) a Firenzei Köztársaság diplomatája, majd a Medici család katonai és diplomáciai tanácsadója volt. Az itáliai városállamok közötti háborút állandó veszélynek tekintette, ezért azt javasolta az uralkodónak, hogy gondoskodjon a fegyveres erők megfelelő kiképzéséről és harckészültségéről. Fontosnak tartotta, hogy maga az uralkodó is birtokában legyen a harcművészetnek. Adott tanácsokat az uralkodó alattvalókhöz való viszonyával kapcsolatban is: arra figyelmeztetett, hogy nem minden alattvaló tisztességes, ezért az uralkodónak tudnia kell alkalmazni az erő és ravaszság kombinációját. Aki a róka ravaszságát utánozza, kombinálva azt az oroszlán erejével, mindig sikerrel jár. Machiavelli szerint az emberek nagyon egyszerűek, csak a mindennapi szükségleteik vezérlik őket, ezért aki be akarja csapni őket, könnyen talál önkéntes alanyokat. Példaként idézte VI. Sándor pápát, aki jól ismerte az emberi természetet, ezért kiemelkedően sikeres volt a manipuláció gyakorlásában (Machiavelli, 1999, 30–34. o.).

Thomas Hobbes (1588–1679) angol filozófus nézeteit olyan drámai események határozták meg, mint az angol polgárháború és a spanyol Armada inváziós kísérlete Anglia ellen. *Leviathan* című könyvében olyan társadalmi és politikai rend modelljét fogalmazta meg, amely a nép és az uralkodó vagy kormány közötti társadalmi szerződésen alapul. Hobbes szerint a hatalom forrása nem természetfeletti erő, hanem a nép. A törvények és szabályok nélkül létező társadalmat „természeti állapotnak” nevezte, ahol az emberi természetben gyökerező versengés, a dicsőségvágy és a mindennapi szükségletek kielégítésének igénye ellenséggé változtatja az embereket. Ilyen körülmények között állandósul az erőszaktól és a haláltól való félelem, így „az emberek élete magányos, szegényes, kegyetlen és rövid”.² Mindenki harca mindenki ellen megszünteti a biztonságot. Az államok uralkodói féltékenyen figyelik egymást, kémkednek egymás ellen, és fegyvereiket készen tartják a háborúra. A mindenki háborúja mindenki ellen helyzetben nincs lehetőség a mérlegelésre a jó és a rossz, az igazságos és az igazságtalan között. Ahol nincs felső hatalom és jog, ott az igazságtalanság és a cselszövés válik erőnné. Hobbes ezt a helyzetet anarchiának nevezte (Hobbes, 1999, 35–38. o.), ami a politikai realizmus egyik alaptételévé vált.

A második világháború után kialakult klasszikus politikai realizmus a világháborúból levont következtetések mellett felhasználta Machiavelli és Hobbes számos elméleti megállapítását.

Hans Morgenthau (1904–1980), német származású amerikai politikatudós a klasszikus politikai realizmus alaptételeinek és diplomáciai szabályainak megfogalmazásával járult hozzá a nemzetközi kapcsolatok elméletének továbbfejlesztéséhez. A *Politics among nations* című könyvében foglalta össze a politikai realizmus hat alaptételét:

1. A politikai realizmus szerint a politikát, mint a társadalmat általában, az emberi természetben gyökerező objektív törvények irányítják. Ezeknek a törvényeknek a működése ellenáll az emberi preferenciáknak, velük szembeállni csak a kudarc kockázatával lehet.

2. A nemzetközi politika megértésének kulcsa a hatalmi képességek kontextusában meghatározott érdek. A hatalomtól függő érdek meghatározás mint intellektuális szervezőerő lehetővé teszi a politika lényegének megértését.

3. A politikai realizmus kulcskonceptiója, a hatalom kontextusában meghatározott érdek univerzálisan érvényes. Már az ókori görögök is felismerték, hogy az érdekek azonossága a legbiztosabb kapocs államok és egyének között. Ezt az elvet a modern Európa is átvette.

4. A politikai realizmus tudatában van a politikai cselekvés morális jelentőségének és annak a ténynek, hogy elkerülhetetlenül feszültség keletkezik a morális parancs és a politikai siker követelménye között. Úgy véli azonban, hogy az univerzális morális elvek nem alkalmazhatók az államok akcióira. Az államok viselkedésének morális megítélését végső soron a politikai következmények határozzák meg.

5. A politikai realizmus elutasítja bármely nemzet törekvését arra, hogy saját morális felfogását univerzális morális törvényként kezelje. A hatalom

² „...the life of man, solitary, poor, nasty, brutish, and short.” (Hobbes, 2024, 192. o.)

kontextusában meghatározott érdek lehetővé teszi a morális túlzások elkerülését az államok kapcsolataiban.

6. A politikai realizmus a politikai szféra autonómiáját tételezi, vagyis azt, hogy a politikának sajátos, más társadalmi szférák logikájától eltérő törvényszerűségei vannak. Központi fogalma a hatalom összefüggésében értelmezett nemzeti érdek. (Morgenthau, 1999, 43–48. o.)

A politikai realizmus számára a diplomácia a nemzeti érdekek érvényesítésének és a közöttük fennálló konfliktusok kezelésének fontos eszköze. Morgenthau a kompromisszum lehetőségének öt feltételét fogalmazza meg:

1. A valódi előny érdekében célszerű lemondani a látszólagos, de ténylegesen csekély értékű jogokról.

2. Nem célszerű olyan helyzetbe kerülni, ahonnan tekintélyvesztés nélkül nem lehet visszavonulni, és előrelépés csak komoly kockázatok vállalásával lehetséges.

3. Nem célszerű megengedni, hogy egy gyenge szövetséges hozzon döntéseket az erősebb állam helyett.

4. A fegyveres erők a külpolitika eszközei, nem pedig annak meghatározói.

5. A kormány a közvélemény vezetője, nem pedig annak kiszolgálója. (Morgenthau, 1967, 545–548. o.)

A Morgenthau nevével fémjelzett klasszikus politikai realizmus a második világháború utáni helyzetet tükrözte. Az 1970-es évek végére azonban megérett a helyzet az elmélet modernizálására, ami Kenneth Waltz (1924–2013) amerikai politológus nevéhez fűződik. A több szempontból módosított realista elmélet neorealizmus vagy strukturális realizmus néven vált ismertté. Az elnevezésben a „struktúra” az államoknak mint legfőbb szereplőknek a nemzetközi rendszerben elfoglalt, hatalmi képességeik által meghatározott helyzetére utal. A rendszer fő jellegzetessége az anarchia, ami nem rendetlenséget jelent, hanem azt, hogy nem létezik egy államok feletti hatóság (világkormány), amely szabályozná cselekedeteiket. Következésképpen, ha valamely államot egy másik állam agressziója fenyegeti, a védekezésben kizárólag saját erejére támaszkodhat, a túléléséről egyedül kell gondoskodnia. Ezért a neorealizmus az állam legfőbb céljaként a túlélést határozta meg, eltérően a klasszikus realista elmélettől, amely a hatalom növelésében látta az állam legfontosabb célját. A neorealizmus a hatalmat szélesebb értelemben, a befolyásolás eszközének tekinti, ezért a katonai erő mellett idesorolja többek között a gazdasági és a diplomáciai képességeket is. A túlélésre való törekvés folyamatos konfliktusokat idéz elő az államok között, amelyek kimenetelét a hatalom rendszerbeli eloszlása határozza meg. A túlélést biztosító hatalom növelése felidézi a biztonsági dilemmát, amely akkor jelenik meg, amikor valamely állam védekező szándékkal növeli katonai képességét, és azt egy másik állam támadó szándéknak véli, így a saját biztonságának növelése céljából ő is fegyverkezik. Következésképpen fokozódik a rendszerben a fegyverkezési verseny, és végső soron mindenki biztonsága csökken. A neorealizmus fontos kérdésnek tekinti a rendszerben jelen lévő nagyhatalmak számát, amelynek alapján a rendszer unipoláris, bipoláris vagy multipoláris lehet.

A polaritás hatással van a hatalmi egyensúlyra, amelynek átrendeződése növelheti a konfliktus kialakulásának valószínűségét (Waltz, 1979).

A neorealizmuson belül egy defenzív és egy offenzív irányzat alakult ki. A defenzív irányzat szerint az államok fő törekvése a rendszerben elfoglalt helyük megőrzése. Ezért óvatosan bánnak hatalmi képességeik növelésével, hogy ne kockáztassák a hatalmi egyensúly felborulását. Ezzel szemben az offenzív irányzat úgy véli, hogy az államok folyamatosan hatalmuk növelésére törekednek, annak érdekében, hogy hegemon pozíciót szerezzenek régiójukban vagy a globális rendszerben (Mearsheimer, n. d.; Zerbe, n. d.-a).

A nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete

A liberális tradíció egyik kiemelkedő képviselője Hugo Grotius (1583–1645) holland jogász volt, akinek munkássága hozzájárult a modern európai államrendszer kialakulásához. Az állam és a polgárai közötti kapcsolatok alapelveit kutatva Grotius arra a következtetésre jutott, hogy az egyén alapvető joga a fennmaradás, amelyet a kormánynak erkölcsi kötelessége biztosítani. A természetjog alapján ennek az erkölcsi szabálynak nemzetektől és kultúráktól függetlenül érvényesülnie kell. A gyakori európai háborúk, különösen a harmincéves háború idején, a túlélés biztosítását különösen sürgető kérdéssé tették az érintett társadalmak számára. Grotius azon felvetése, hogy minden nemzetre érvényesek az univerzális jogok és kötelezettségek, hozzájárult a nemzetközi jog alapjainak megteremtéséhez. A konfliktusokban és háborúkban tiszteletben kell tartani az etikai korlátokat és a megállapodásokat. Grotiusnak a szuverén államok közötti kapcsolatokra vonatkozó nézetei hatással voltak a westfáliai békeszerződésre. A tengeri hajózás szabályozásával kapcsolatban Grotius fogalmazta meg azt az elvet, hogy a tengereknek szabadnak kell lenniük minden ország számára. Az általa megfogalmazott jogelvek hozzájárultak az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi megállapodások létrehozásához is (Grotius, 2026).

Immanuel Kant (1724–1804) *Az örök béke* (Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf, 1795) című könyvében közzétett nézeteivel járult hozzá a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletének megalapozásához. A kor fő szellemi irányzatának, a felvilágosodásnak lelkes követőjeként hangsúlyozta a tudás és az önálló gondolkodás fontosságát. Filozófiai munkáiban nagy teret szentelt a szabadság és az emberi méltóság problémáinak. A francia forradalmat követő időszak tanulságai arra készíteték, hogy foglalkozzon a háborúk megelőzésének lehetőségével. A háborút a despotikus hatalomgyakorlás következményének tulajdonította, ezért azt javasolta, hogy az ellenőrizetlen hatalmat váltsák fel képviseleti kormányzással. A háborúk lehetséges megelőzésével kapcsolatban a következő elveket fogalmazta meg:

1. Egyetlen békeszerződés sem tekinthető valódi békeszerződésnek, ha titokban fenntartja egy jövőbeli háború lehetőségét.

2. Egyetlen független állam sem szerezhető meg dinasztikus örökléssel vagy csere útján. Az állam nem tulajdon, sorsáról csak politikai közösségek dönthetnek.

3. Az állandó hadseregeket fokozatosan meg kell szüntetni, mert veszélyt jelentenek a szomszédos államok számára.

4. Háború indítása céljából nem szabad kölcsönt felvenni.
5. Az államok ne avatkozzanak be más államok belügyeibe.
6. Háborúban az államok ne kövessenek el olyan atrocitásokat, amelyek lehetlenné tennék a bizalom helyreállítását a háborút követő béke idején. (Kant, 1985, 7–16. o.)

Kant a fenti javaslatokat az igazságos és háborúmentes nemzetközi rend létrehozása előfeltételeinek tekintette. A tartós béke lehetőségének megteremtéséhez azonban további feltételek teljesülését is elengedhetetlennek tartotta, amelyek a következők:

1. *Republikánus alkotmány*: minden államban olyan köztársasági alkotmány szükséges, amely a polgárok jogi szabadságán és egyenlőségén, valamint a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztásán alapul. Kant szerint ez azért is csökkenti a háború veszélyét, mert a háborúról maguknak a polgároknak kell dönteniük, akik annak emberi és anyagi terheit is viselik (Kant, 1985, 18–24. o.).

2. *Szabad államok föderációja*: a tartós békéhez az államok közötti jogviszonyt a szabad államok föderációjára kell alapozni. A föderáció (*Völkerbund*) célja a háborús állapot meghaladása és a békés államközi kapcsolatok jogi kereteinek megteremtése (Kant, 1985, 25–31. o.).

3. *Világpolgárjog és általános vendégszeretet*: a világpolgárjognak (*Weltbürgerrecht*) az általános vendégszeretet (*allgemeine Hospitalität*) elvére kell épülnie, amely szerint az idegen, ha békésen érkezik egy másik állam területére, nem kezelhető ellenségként. Kant ezt az emberek Földön való közös tartózkodásából fakadó joggal kapcsolja össze (Kant, 1985, 32–35. o.).

Az 1970-es években a nemzetközi feszültség enyhülése egyre nehezebbé tette a politikai realizmus számára a nemzetközi rendszer folyamatainak magyarázatát. Ennek legfőbb oka a nagyhatalmak közötti katonai versengés és hatalmi harc mérséklődése, valamint a kereskedelmi kapcsolatok ezzel egyidejű kibővülése. A nyugati államok belpolitikájában a liberalizmus mint politikaelmélet hatására általánosan elfogadottá váltak olyan értékek, mint az egyéni szabadságjogok, a jog uralma, a civil társadalom, a piacgazdaság és a korlátozott hatalomgyakorlás.

A liberalizmus nemzetközi rendszerre gyakorolt hatásának következtében jött létre az első globális biztonsági szervezet, az Egyesült Nemzetek Szervezete. Az államok közötti biztonsági és gazdasági kapcsolatokat szabályozó más globális és regionális intézmények, mint a NATO, a GATT és az Európai Közösségek, a liberális elmélet hatására jöttek létre. A nemzetközi kapcsolatok klasszikus liberális elméletének központi tétele, az államok nemzetközi intézmények keretében történő együttműködése fokozatosan teret nyert. A klasszikus liberalizmus szerint az államok nemzetközi rendszerben tanúsított magatartását a társadalom különböző érdekcsoportjai által meghatározott célok vezérik. Ezzel szemben a realizmus az államok magatartásának belpolitikai okait nem vizsgálja, mert a nemzetközi rendszer struktúrájában, a hatalmi képességek elosztásában látja az államok magatartásának fő mozgatórugóját. A liberalizmus alkalmasabb a konfliktusok és háborúk előrejelzésére, mint a realizmus, mert jobban ismeri az államok belső politikai rendszerét. Történelmi

tapasztalatok szerint a diktatórikus rendszerek hajlamosabbak háborút indítani, mint a demokráciák. Kant örökbéke-elméletére és a történelmi tapasztalatokra támaszkodva alkotta meg a klasszikus liberalizmus a demokratikus béke elméletét. A liberalizmus a globalizációt fontos tényezőnek tekinti a társadalmak közötti kölcsönös függőség megteremtésében, mivel a kölcsönös függőség csökkenti az államok készletét konfliktusok kirobbantására. A jólét fenntartásához szükséges előnyös gazdasági kapcsolatok az államokat a konfliktusok elkerülésére ösztönzik. A globalizáció hatására erősödő kooperáció alapvető tényezői a gazdasági érdekek, a közös értékek és az együttműködésnek keretet biztosító intézmények.

A realista elmélethez hasonlóan a liberalizmus is alkalmazkodott a változó nemzetközi körülményekhez. Ennek eredményeként az 1970-es évek végén kialakult a neoliberalis institucionalizmus irányzata.³ A nemzetközi rendszerrel kapcsolatban a neoliberalizmus közeledett a neorealizmushoz, amennyiben elismerte az anarchia szerepét, ám azt korlátozottnak minősítette, amely nem akadályozza az államok közötti kooperációt. A két koncepció közeledése ellenére megmaradtak a különbségek, mindenekelőtt a kooperációt elősegítő, illetve gátló tényezők megítélésének tekintetében. A neorealizmus szerint az államok az együttműködésből származó nyereségüket nemcsak önmagában, hanem más államok nyereségéhez viszonyítva is értékelik. Ha egy együttműködésből a partnerük lényegesen nagyobb nyereségre tesz szert, az államok az együttműködést a saját pozíciójukra nézve kedvezőtlennek ítélik. Az együttműködés ilyen megközelítését a neorealizmus a relatív nyereség elvével írja le. Ezzel szemben a neoliberalizmus az abszolút nyereséget helyezi előtérbe: az államok akkor is érdekeltek lehetnek az együttműködés folytatásában, ha abból a partnerük náluk nagyobb nyereséget ér el, feltéve, hogy maguk is előnyhöz jutnak. A neoliberalizmus két kiemelkedő képviselője, Robert Keohane és Joseph Nye elemezte a hatalom és a kölcsönös függőség kapcsolatát. A két szerző szerint az államok közötti többcsatornás együttműködés csökkenti a konfliktusok valószínűségét és a katonai erő szerepét. Ugyanakkor növekszik a nem állami szereplők fontossága az országok közötti kapcsolatokban (Keohane & Nye, 1977, 3–11. és 236–237. o.).

Bruce Russett és John Oneal amerikai politológusok Kant örökbéke-konceptióját követve arra keresték a választ, hogy az államoknak milyen pozíciót kellene elfoglalniuk a nemzetközi rendszerben ahhoz, hogy megszűnjene a háború, és a békés kooperáció legyen az államok fő törekvése. A demokratikus béke elmélete abból indul ki, hogy az államok belpolitikai berendezkedése hatással van külpolitikai magatartásukra. A demokratikus intézmények, a politikai részvétel és a döntéshozók elszámoltathatósága korlátozza a háborúindítás lehetőségét, ezért a demokratikus állami berendezkedést a tartós béke egyik fontos feltételének tekinti. A demokratikus államok közötti gazdasági együttműködés emellett kölcsönös érdekeltséget teremthet a jólétet biztosító békés kapcsolatok fenntartásában. Ezért a kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok a tartós béke második fontos feltételének tekinthetők. A nemzetközi intézmények

³ A neoliberalizmus gazdaságpolitikai irányzata az állam és a piac kapcsolatának újragondolására törekedett, többek között a dereguláció, a privatizáció és a kereskedelem liberalizációjának támogatásával, a források hatékonyabb felhasználását remélve. Ronald Reagan és Margaret Thatcher gazdaságpolitikái elsőként alkalmazták ezeket az elveket.

lehetőséget biztosítanak közös alapelvek, normák és szabályok kidolgozására, amelyek ösztönöznek az államok kapcsolatainak szélesítésére és tartóssá tételére. Következésképpen a demokrácia, a kölcsönös függőség és a nemzetközi intézmények háromszögét a béke három pilléréként értelmezhetjük, amelyek együttesen hozzájárulnak a békésebb világrend kialakulásához (Russett & Oneal, 2001, 125–196. o.).

Az angol iskola

Hedley Bull (1932–1985), az úgynevezett angol iskola egyik kiemelkedő képviselője szerint a világban a rendet nem hatalommal, hanem olyan közös alapelvek érvényesítésével lehet megteremteni, amelyeket az államok nemzetközi intézményekben fogadnak el. Az államoknak olyan alapelvek figyelembevételével kell cselekedniük, mint a szuverenitás kölcsönös elismerése, a diplomáciai eszközök alkalmazása, a nemzetközi jog tisztelete, a hatalmi egyensúly és az erő szabályozott alkalmazása. A fenti feltételek megléte esetén jön létre a nemzetközi társadalom vagy az államok társadalma, amely felsőbb hatóság vagy világkormány nélkül is képes fenntartani a rendet és a békét (Bull, 1977). A folyamatosan zajló dialógusban nagyobb hangsúlyt kell helyezni az erkölcsre és az igazságra. Barry Buzan (1946–), az angol iskola másik kiemelkedő képviselője a nemzetközi rendszer szintjén három alternatívát különböztet meg:

1. A nemzetközi rendszerben (*international system*) az államok között elégséges kapcsolat áll fenn ahhoz, hogy egymás döntéseire hatást gyakoroljanak, s úgy viselkedjenek, mint egy egész részei. Ebben a változatban állandósul a konfliktus veszélye. A rend időleges, és függ a hatalmi egyensúlytól. Az államok saját erejükre támaszkodva küzdenek a túlélésért. E szintre a Thomas Hobbes által leírt természeti állapot jellemző. A politikai realizmus szerint jelenlegi világunk ezen a szinten helyezkedik el.

2. A nemzetközi társadalom (*international society*) változatba azok az államok tartoznak, amelyek közös érdekekre és értékekre alapozott közös intézményeket hoztak létre, s közösen alkotnak szabályokat. Az államoknak a belső viszonyaik tekintetében meg kell felelniük azoknak a követelményeknek, amelyeket már Hugo Grotius is megfogalmazott az egyén jogairól, az állam kötelességeiről és a szuverén államok egymáshoz való viszonyáról. Ez az a szint, amelyet Hedley Bull – a liberális elmélettel összhangban – kulcsfontosságúnak tart a nemzetközi rend fenntartása szempontjából.

3. A világtársadalomban (*world society*) az államok szerepét az egyének veszik át, akik a ráció és közös morális elvek alapján hoznak létre közösséget. Ez a jelenleg utópisztikusnak számító koncepció Immanuel Kant „*allgemeine Hospitalität*” elméletéből vezethető le, amelynek a megvalósulása a jelenlegi nemzetközi trendek fényében a távolabbi jövőbe helyeződött (Buzan & Little, 2000).

Barry Buzan a globális nemzetközi rendszert regionális biztonsági komplexumok és biztonsági közösségek mozaikjának tekinti. A kétféle régió a konfliktusok és a kooperáció tekintetében lényegesen különbözik egymástól. A biztonsági komplexumokban létezik a hatalmi rivalizálás és a konfliktusok veszélye, de a földrajzi közelség kooperációra is készítheti az államokat. Ezzel szemben a biztonsági közösség jellemzője

a közös szabályok mentén történő intézményesített együttműködés és elkötelezettség a viták tárgyalások útján történő rendezésére. Buzan dolgozta ki a biztonság tágabb értelmezését, kibővítve a katonai biztonságot politikai, társadalmi, gazdasági és környezeti aspektusokkal (Özgür, 2026).

Milyen lesz az új világrend?

A jelenlegi átmeneti helyzetben a nemzetközi kapcsolatok elméletének képviselői a realizmus és a liberalizmus, valamint azok módosult változatainak fogalomkészletével kísérlethetnek meg leírni a világrend lehetséges változatait. A forgatókönyvekben olyan alternatív lehetőségek jelennek meg, mint a konfliktus vagy kooperáció, a rend vagy káosz, illetve a globalizáció folytatódása vagy visszafordulása. Mark Carney kanadai miniszterelnöknek a 2026. januári davosi Világgazdasági Fórumon elmondott beszéde már a nemzetközi rend jelentős változásának szükségességét hangsúlyozta, mindenekelőtt a középhatalmak szorosabb együttműködését szorgalmazva az amerikai adminisztráció kiszámíthatatlan politikájára adott válaszként.

Négy lehetséges forgatókönyv körvonalazódik:

1. Megerősödve visszatér a liberális nemzetközi rend. Az Egyesült Államok és az Európai Unió renndezi kapcsolatait, és a Nyugat megerősíti vezető szerepét, biztosítja a feltételeket a technológiai verseny megnyeréséhez. Oroszország az Ukrajnával folytatott háború miatt meggyengül. Kínában az egypártrendszer hosszabb távon egyre nehezebben tarthatja fenn a korábbi gazdasági növekedési ütemet, amit a kedvezőtlen demográfiai folyamatok is nehezíthetnek. Ez a scenárió a liberalizmus világgképét tükrözi.

2. Egy második hidegháború kialakulása. Visszatér a kétpólusú világrend; ezúttal az Egyesült Államok és Kína képviseli a két pólust, a többi állam csatlóshelyzetbe kényszerül. A stratégiai vetélkedés következtében digitális vasfüggöny alakul ki. Az államok közötti interakciókból eltűnik a kölcsönös előnyök keresése, és visszatér a zéró összegű gondolkodás, amely szerint az egyik állam nyeresége a másik veszteségével jár. Ez a scenárió a realizmus világgképét tükrözi.

3. Multiplex világ. Az Egyesült Államok és Kína vetélkedése kevésbé válik meghatározóvá, mivel új nagyhatalmak emelkednek fel. A multipoláris rendben a hatalmi képességek több állam között oszlanak meg, ezért egyik nagyhatalom sem kerül egyértelmű fölénybe. Az államok közötti kapcsolatok változó és esetenként együttműködő vagy versengő jellegűek lehetnek, miközben a liberális nemzetközi rend egyes elemei is fennmaradhatnak. Egy ilyen multipoláris rend kedvezőbb lehet a globális Dél államai számára, mivel nagyobb mozgásteret biztosíthat számukra a nagyhatalmak közötti kapcsolatok alakításában.

4. Polaritás nélküli nemzetközi rendszer. Ez tekinthető a leginstabilabb forgatókönyvnek. A nagyhatalmak közötti versengés és a vezető szerep vállalásától való visszavonulás következtében egyik nagyhatalom sem képes meghatározó szerepet betölteni a nemzetközi rendszerben. Ez megnehezíti a globális kihívások kezelését és a nemzetközi rend fenntartását. Eközben növekedhet a technológiai milliárdosok és más nem

állami szereplők befolyása, miközben az új technológiák szabályozása egyre nehezebbé válhat. Szélsőséges csoportok, bűnszervezetek és illegális fegyveres csoportok megerősödése tovább nehezítheti a nemzetközi rend fenntartását. (Zerbe, n. d.-c)

Következtetések

A mai globális nemzetközi rendszer hosszú történeti fejlődés eredménye, amelynek során a különböző politikai közösségek (városok, városállamok, fejedelemségek, birodalmak és modern államok) közötti kapcsolatok fokozatosan globális rendszerré szerveződtek. A politikai közösségek közötti korai kapcsolatok fontos formái közé tartozott a kereskedelem, a technológiák és a harci eszközök cseréje, valamint a vallások és különböző eszmék terjedése. A modern nemzetközi rendszer kialakulásában meghatározó szerepet játszott az interakciós kapacitás növekedése. A közlekedési és kommunikációs technológiák fejlődése lehetővé tette a földrajzi távolságok egyre gyorsabb és olcsóbb leküzdését. A tengeri, szárazföldi és légi közlekedés fejlődését a távíró, a telefon, a televízió, majd az internet megjelenése követte, így fokozatosan létrejött az egész világot átfogó, sűrű kapcsolati hálózat. Az interakciós kapacitás azonban nemcsak technológiai, hanem társadalmi és szervezeti tényezőktől is függ. A nemzetközi intézményekhez való csatlakozás, valamint a kormányközi és nemzetközi civil szervezetek tevékenységében való részvétel ezért az államok közötti kapcsolatok intenzitását is növelheti (Buzan & Little, 2000, 276–299. o.).

A kereskedelem, a pénzügyek és a tőkebefektetések globalizálódása növelte az egyenlőtlenségeket az államok között és államokon belül, ami fokozódó ellenérzéseket és bírálatokat váltott ki. Erősödött a nemzeti kultúra és identitás elvesztésétől való félelem. Mivel a liberális nemzetközi rend és a globalizáció egymással összefüggő, egymást erősítő folyamatok, a bizalom megingása az egyikben a másik folyamatot is gyengítheti. Amennyiben ez a folyamat a politikai realizmus által leírt nemzetközi rendhez való visszatérést eredményezi, növekedhet a konfliktusok és háborúk valószínűsége.

Hivatkozások

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why nations fail*. Crown Publishers.
- Bull, H. (1977). *The anarchical society: a study of order in world politics*. Macmillan.
- Buzan, B., & Little, R. (2000). *International systems in world history*. Oxford University Press.
- Cooper, J. B. (n. d.). *Hugo Grotius's view of the state*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=kGXIQFtSf4k>
- Csaba, L. (2025). Globalizáció és közgazdaságtan. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1911–1919. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.5>
- Fukuyama, F. (2014). *Political order and political decay*. Profile Books Ltd.
- Halmi, P. (2023). Globalizáció versus deglobalizáció. *Hítelintézeti Szemle*, 22(2), 5–24. <https://doi.org/10.25201/HSZ.22.2.5>
- Halmi, P. (2025a). Globális dezintegráció? A globális szabadkereskedelem víziójától a geoökonómiai fragmentációig. *Külgazdaság*, 69(1-2), 51–65. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.51>

- Halmai, P. (2025b). Globalizáció vagy deglobalizáció? *Magyar Tudomány*, 186(10), 1898–1910. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.4>
- Halmai, P., & Csaba, L. (2025). Globalizáció a 21. században. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1894–1897. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.3>
- Herwig, H. H. (1994). Strategic uncertainties of a nation-state: Prussia-Germany, 1871–1918. In W. Murray, M. Knox, & A. H. Bernstein (Eds.), *The making of strategy: Rulers, states, and war* (pp. 242–277). Cambridge University Press.
- Hobbes, T. (1999). Relations among sovereigns. In P. Williams, D. M. Goldstein, & J. M. Shafritz (Eds.), *Classic readings of international relations* (pp. 35–38). Wadsworth.
- Hobbes, T. (2024). *Leviathan* (2nd ed.; N. Malcolm, Ed.). Oxford University Press.
- Kant, I. (1985). *Az örök béke* (Babits, M. ford.; Ferencz, Gy. szerk.). Európa Könyvkiadó.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence*. Little, Brown.
- Levitt, T. (1983). The globalization of markets. *Harvard Business Review*, 61(3), 92–102.
- Levy, J. (1983). *War in the modern great power system, 1495–1975*. The University Press of Kentucky.
- Lynn, J. (1994). A quest for glory: The formation of strategy under Louis XIV, 1661–1715. In W. Murray, M. Knox, & A. H. Bernstein (Eds.), *The making of strategy: Rulers, states, and war* (pp. 178–204). Cambridge University Press.
- Machiavelli, N. (1999). Recommendations for the prince. In P. Williams, D. M. Goldstein, & J. M. Shafritz (Eds.), *Classic readings of international relations* (pp. 30–35). Wadsworth.
- Maltby, W. S. (1994). The origin of global strategy: England from 1558 to 1713. In W. Murray, M. Knox, & A. H. Bernstein (Eds.), *The making of strategy: Rulers, states, and war* (pp. 151–177). Cambridge University Press.
- Mearsheimer, J. (n. d.). *Neorealism*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=m8WJP7gD3cQ>
- Morgenthau, H. J. (1967). *Politics among nations: The struggle for power and peace* (4th ed.). Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1999). Six principles of political realism. In P. Williams, D. M. Goldstein, & J. M. Shafritz (Eds.), *Classic readings of international relations* (pp. 43–48). Wadsworth.
- Özgür, T. (n. d.). *Who better explain the international system? Hedley Bull vs. Barry Buzan*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=1_4CBRFZVd0&t=29s
- Political Vantage (n. d.). *Immanuel Kant – Perpetual Peace*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=CUaDguuha10>
- Richey, T. (n. d.). *What is Enlightenment*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ii2upQ7UV8g>
- Russett, B., & Oneal, J. (2001). *Triangulating peace*. W. W. Norton & Company.
- The School of Life (n. d.). *Philosophy: Immanuel Kant*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=nsgAsw4XGvU>
- Tilly, C. (1975). Reflections on the history of European state-making. In C. Tilly (Ed.), *The formation of national states in Western Europe* (pp. 3–83). Princeton University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison–Wesley.
- Zerbe, N. (n. d.-a). *Defensive and offensive realism*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=evDZ7lo0TPE>
- Zerbe, N. (n. d.-b). *How war built the modern state: Charles Tilly and the violent origin of government*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Wi12w79fiGs>
- Zerbe, N. (n. d.-c). *The future of world order: What comes after the liberal era?* YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=J0wliQqahDs>

POLÓNYI ISTVÁN

Iskolázottsági verseny, felsőoktatási globalizáció, emberi erőforrások – és a hazai helyzet

A tanulmány a felsőoktatás globális expanziójának és a nemzetközi iskolázottsági verseny alakulásának főbb tendenciáit vizsgálja. Nemzetközi statisztikai adatbázisok – köztük az UNESCO, az OECD, a Világbank és a Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital – adatai alapján bemutatjuk a felsőoktatás tömegesedését, a doktori képzés bővülésének és a hallgatói mobilitás növekedésének főbb nemzetközi trendjeit. Az eredmények szerint a felsőoktatás expanziója világszerte folytatódik, miközben a globális rendszer súlypontja részben Ázsia felé tolódik. A nemzetközi tendenciákkal összevetve a magyar felsőoktatás fejlődése több mutató szerint mérsékeltebb, különösen a hallgatólétszám alakulását tekintve. A humánerőforrás-fejlettség kompozit mutatói szintén arra utalnak, hogy Magyarország pozíciója a fejlett országokhoz képest inkább stagnáló.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I23, I25, J24, O15.

Kulcsszavak: felsőoktatás expanziója, humán tőke, felsőoktatás nemzetköziesedése, hallgatói mobilitás, humánerőforrás-fejlettség.

Educational competition, globalisation of higher education, human resources – and the situation in Hungary

ISTVÁN POLÓNYI

This paper examines the main trends in the global expansion of higher education and the evolving international competition in educational attainment. Using international statistical databases – including data from UNESCO, the OECD, the World Bank and the Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital – the study analyses the massification of higher education, the expansion of doctoral training, and the growth of international student mobility. The results indicate that the

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia 200. évfordulója alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadást megalapozó tanulmány.

Polónyi István oktatáskutató, kutatóprofesszor (e-mail: polonyiistvand@gmail.com).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2025. március 13-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1089>

global expansion of higher education continues, while the centre of gravity of the system is gradually shifting towards Asia. Compared with international trends, the development of Hungarian higher education appears more moderate according to several indicators, particularly in terms of student enrolment. Composite indicators of human resource development also suggest that Hungary's relative position among developed countries has remained largely stagnant.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I23, I25, J24, O15.

Keywords: higher education expansion, human capital, internationalisation of higher education, student mobility, human resource development.

Bevezetés

A 21. század egyik meghatározó társadalmi és gazdasági folyamata az oktatás gyors expanziója és a felsőoktatás tömegessé válása. Az elmúlt évtizedekben világszerte jelentősen nőtt a felsőfokú képzésben részt vevő hallgatók száma, és a felsőfokú végzettség egyre szélesebb társadalmi csoportok számára vált elérhetővé. A felsőoktatás bővülése szorosan kapcsolódik a tudásalapú gazdaság fejlődéséhez, mivel a magasan képzett munkaerő és a kutatási kapacitások meghatározó szerepet játszanak a gazdasági növekedésben és az innovációban. A humán tőke gazdasági jelentőségét a közgazdasági irodalom klasszikus munkái – különösen Schultz (1961), Becker (1964) és Mincer (1974) – már korán hangsúlyozták.

A felsőoktatás expanzióját a szakirodalom több elméleti keretben értelmezi. Martin Trow (1974) klasszikus tipológiája az elit, a tömeg- és az univerzális felsőoktatás szakaszaival írja le a rendszer fejlődését, míg a globalizációval foglalkozó kutatások arra mutatnak rá, hogy a felsőoktatási intézmények és rendszerek egyre inkább nemzetközi versenyben működnek. A hallgatói mobilitás növekedése, az intézmények közötti együttműködések és a kutatási hálózatok erősödése új dimenziókat ad a felsőoktatás nemzetköziesedésének (Altbach & Knight, 2007; Altbach & de Wit, 2018).

A felsőoktatás globális expanziója ugyanakkor nem egyenletes: jelentős különbségek figyelhetők meg az országok és régiók között a részvételi arányok, a doktori képzés súlya és a nemzetközi mobilitás tekintetében. Ez a folyamat egyre inkább a humán tőke nemzetközi versenyének kontextusában értelmezhető. Ezzel összefüggésben különösen fontos kérdés, hogy a felsőoktatási rendszerek átalakulása miként befolyásolja az egyes országok relatív pozícióját a globális tudásalapú gazdaságban.

A tanulmány célja, hogy nemzetközi statisztikai adatbázisok felhasználásával áttekintse a felsőoktatás globális fejlődésének főbb trendjeit, és ezek fényében értékelje Magyarország helyzetét. Az elemzés a felsőoktatási expanzió több dimenzióját (a hallgatólétszám alakulását, a doktori képzés bővülését, a hallgatói mobilitást, valamint a humán erőforrás fejlettségének mutatóit) egységes összehasonlító keretben vizsgálja. A tanulmány hozzájárulása abban áll, hogy a felsőoktatás bővülésének különböző aspektusait integrált módon elemzi, és ezek alapján értékeli Magyarország relatív pozíciójának változását a nemzetközi humán-tőke-versenyben.

A tanulmány felépítése a következő: először az alkalmazott adatforrásokat és módszertani megközelítést ismertetjük. Ezt követően áttekintjük a globális felsőoktatási trendeket és a felsőoktatás nemzetköziesedésének fő folyamatait, majd nemzetközi összehasonlításban elemezzük a magyar felsőoktatás helyzetét. Végül az emberi erőforrás fejlettségének alakulását értékeljük két kompozit indikátor, a Human Capital Index és a Human Development Index segítségével.

Adatok és módszerek

A tanulmány empirikus elemzése több nemzetközi statisztikai adatbázis összehasonlító vizsgálatára épül. A felsőoktatási expanzió, az iskolázottsági struktúra és a humánerőforrás-fejlettség alakulásának elemzéséhez elsősorban az UNESCO, az OECD, a Világbank, valamint a Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital adatbázisait használtuk fel.

A globális iskolázottsági trendek bemutatásához a Wittgenstein Centre demográfiai és oktatási előreszámításaira támaszkodtunk, amelyek a népesség iskolázottsági szerkezetének hosszabb távú alakulását becslik korcsoportok és végzettségi kategóriák szerint. A felsőoktatás globális bővülésének vizsgálatához elsősorban az UNESCO adatait használtuk, amelyek egységes módszertan alapján közlik a hallgatólétszáma, a doktori képzésre és a hallgatói mobilitásra vonatkozó statisztikákat.

A fejlett országok közötti összehasonlításokhoz az OECD oktatási statisztikái (Education at a Glance) szolgáltak alapul, különösen a felsőfokú végzettségűek arányára és a doktori képzésre vonatkozó adatok esetében. A humánerőforrás-fejlettség komplex értékeléséhez két kompozit indikátort alkalmaztunk: a Világbank által publikált Human Capital Index (HCI) mutatót, valamint az ENSZ Fejlesztési Programja által számított Human Development Index (HDI) mutatót.

Az empirikus elemzés három fő indikátorcsoportot vizsgál:

1. a felsőoktatás mérete (hallgatólétszám és részvételi arány),
2. a tudományos utánpótlás (PhD-hallgatók száma),
3. a felsőoktatás nemzetköziesedése (hallgatói mobilitás).

Az országok közötti összehasonlítás elsősorban relatív mutatók (például a globális értékekből való részesedések, népességarányos indikátorok és rangsorok) alapján történik. Az alkalmazott módszertan leíró statisztikai és összehasonlító megközelítésre épül: az elemzés célja a felsőoktatás globális expanziója főbb trendjeinek feltárása és az országok relatív pozícióinak bemutatása.

A magyar felsőoktatás helyzetének értékelése során az ország mutatóit a nemzetközi tendenciákkal és a fejlett országok átlagos teljesítményével vetettük össze. Az összehasonlítás célja annak bemutatása, hogy a felsőoktatási expanzió és a humán erőforrás globális fejlődési folyamataihoz képest Magyarország pozíciója miként változott az elmúlt két évtizedben.

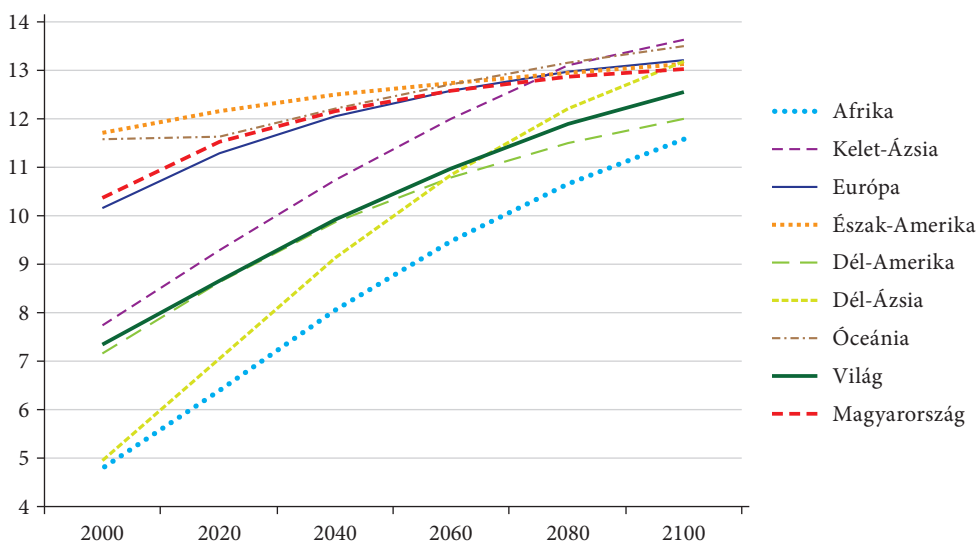
Az oktatás fejlődésének globális tendenciái

Az előrejelzések alapján a századfordulóig Afrika és Dél-Amerika kivételével minden világrész 15 éves és idősebb lakosának az iskolai végzettsége meghaladja a 13 évet. A világ-átlagot tekintve 71 százalékos a növekedés (1. ábra és a függelék F1. táblázata).

A felsőfokú végzettségűek (egészen pontosan a középfok utáni és magasabb végzettségűek) arányának hasonló időszakra vonatkozó alakulását vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a felsőoktatásban való részvétel a századfordulóra Kelet-Ázsiában, Észak-Amerikában és Európában 60 százalék felett lesz az előrebecslés szerint (2. ábra és a függelék F2. táblázata).

1. ábra

Az egy 15 éves és idősebb lakosra vetített átlagosan elvégzett iskolaévek száma a világ néhány régiójában és Magyarországon (év/fő)

Megjegyzés: a 2000. és 2020. évi adatok tényszámok, a 2040–2100-ra vonatkozók előrebecslések.

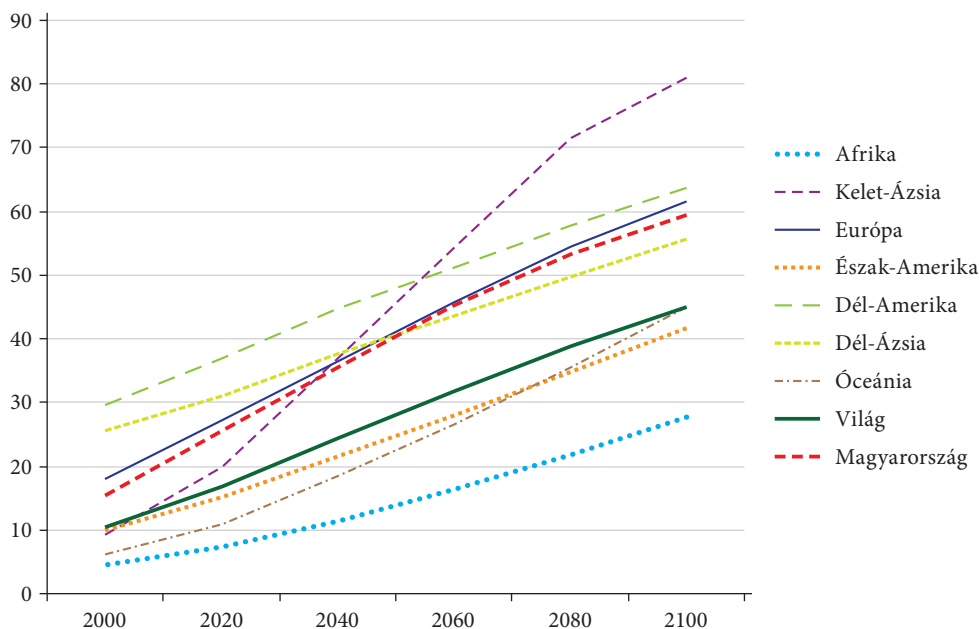
Forrás: saját szerkesztés a Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer (<https://dataexplorer.wittgensteincentre.org/wcde-v3/>) adatai alapján.

A felsőoktatás tömegessé válásának mérföldköveiről Hrubos Ildikó (2014) Trow (1974) nyomán ezt írja:

„[Trow a fejlődés] elit szakaszának végét a 15 százalékos részvételi arányban jelölte meg, azon megfontolásból, hogy ennél nagyobb »méretű« rendszerben már nem tartható fenn az a modell, amit tartalmi értelemben elit felsőoktatásnak fogadunk el. Ezt követi a tömegesség szakaszába való átmenet. (Trow nem rögzíti egyértelműen, hogy mikor beszélhetünk a tömegesség szintjének eléréséről, de többször megjeleníti a 30–35 százalékot mint alsó határt.) Az 50 százalék ismét egy szakaszhatár. Ekkor kezdődik az újabb átmenet, mégpedig a felsőoktatás általánossá válása felé.” (Hrubos, 2014, 206. o.)

2. ábra

A 15 éves és idősebb népességben belül a diplomások^a aránya világrészenként és Magyarországon (százalék)

^a Középfok utáni és magasabb szintű végzettségűek.

Forrás: saját szerkesztés a Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer (<https://dataexplorer.wittgensteincentre.org/wcde-v3/>) adatai alapján.

A 2. ábrán jól látszik, hogy az általánossá válás határát a világ fejlett régiói és Magyarország is a 2080-as évekre eléri.

Ez az általánossá válás még inkább szembevető néhány országot vizsgálva: például Kínában 2100-ban a 15 éves és idősebb népesség több mint 80 százaléka jár majd középfok utáni képzésre, Írországban 75, Hongkongban pedig 70 százalék – de a 60 százalékos magyarországi adat is figyelemre méltó.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az a felsőoktatás, amelyet a népesség kétharmada, háromnegyede abszolvál, más lesz, mint amelyben az 1990-es évek közepén csupán néhány százalék szerzett diplomát. Ez a tömeges felsőoktatás minőségében, tartalmában, intézményrendszerében sokszínű rendszerként fog működni.

A felsőoktatás globális átalakulásának főbb jellemzői

A felsőoktatás globális átalakulásának egyik meghatározó tendenciája, hogy a képzési szerkezetben és az oktatáspolitikai prioritásokban egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a gazdasági versenyképesség szempontjából stratégiai jelentőségű képzési területek.

STEM-képzések¹ és oktatáspolitikai prioritások

A felsőoktatás 21. századi fejlődésének számos mozzanata közül az egyik az, hogy a gazdaság- és az oktatáspolitikusok az emberi tőke iskolázottsági összetevői közül az STEM-képzéseket helyezték előtérbe. Az egyik ilyen ezredfordulót követő dokumentum, amely az emberi tőkébe történő beruházást hangsúlyozza ugyan, de valójában az STEM-képzések prioritásáról szól, a *Rising above the gathering storm*² című dokumentum (National Academy of Sciences et al., 2005). A jelentés legfontosabb ajánlása az állami iskolarendszer megerősítése és az alap kutatásba történő beruházás, amelynek irányultsága egyértelmű.

„Az Egyesült Államok számára a leghatékonyabb módja annak, hogy megfeleljen a világ kihívásainak, az lenne, ha nagymértékben és gyorsan felhasználná az emberi tőkébe történő befektetéseit. Olyan emberekre van szükségünk, akiket felkészítettek azokra a tudásintenzív foglalkozásokra, amelyekben a nemzetnek kiemelkedően kell teljesítenie.” (National Academy of Sciences et al., 2005, 30. o.)

A jelentés középiskolai oktatás számára megfogalmazott ajánlásai hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy a jövőbeli dolgozókat megfelelőképpen felvértezzék természettudományos, műszaki és matematikai ismeretekkel, a felsőoktatási ajánlások pedig az STEM-képzések, illetve az ilyen végzettségűek arányának növelését szorgalmazzák (National Academy of Sciences et al., 2005, 254. és 256. o.). Az STEM-képzésekben részt vevő doktori hallgatók számára külön diákhitel-törlesztési programot is javasolnak (National Academy of Sciences et al., 2005, 258. o.).

Annak ellenére, hogy az STEM-képzések kiemelt kezelése fontos gazdaságpolitikai prioritás az Egyesült Államokban és az Európai Unióban is, 2015 és 2023 között a képzéscsoport OECD- és EU-átlaga viszonylag szerény növekedést mutat. A V4-országokban ez az érték csökkenő, míg Magyarországon erős ingadozással trendjét tekintve stagnál (3. ábra). Az OECD-országok közül mindössze kettőháromban magasabb 30 százaléknál a felsőoktatási hallgatók között az STEM-képzésben részt vevők aránya. Ebben az időszakban egyedül Németországban volt ez az arány valamivel 35 százalék fölött. Az élcsapatot – Németország mellett – Ausztria, Korea, Finnország és Románia alkotja. Magyarország folyamatosan csúszik vissza: 2015-ben a 21. helyen állt, de 2023-ban már csak a 28. volt. Érdemes megjegyezni, hogy az Egyesült Államok, ahol pedig az STEM-képzésben részt vevők arányának növelése kiemelt oktatáspolitikai célkitűzés, meglehetősen hátul áll a rangsorban (*függelék F3. táblázat*), bár a helyezése folyamatosan javult (2015-ben 35., 2019-ben 34., 2023-ban 30. volt).

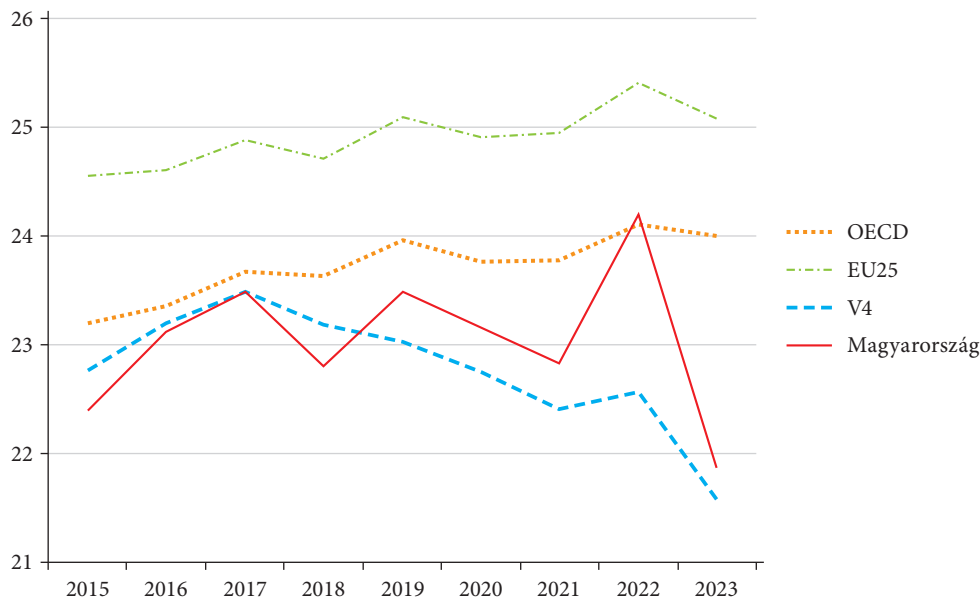
Az STEM-szakképzések térnyerése tehát mérsékelt, ezért a hazai felsőoktatás-politikai erőfeszítések e tekintetben kudarcosnak tűnnek.

¹ *Science, technology, engineering and mathematics* – természettudományi, technológiai, műszaki és matematikai képzés.

² A közelgő vihar fölé emelkedve.

3. ábra

Az STEM tanulmányokat folytató hallgatók aránya nagy országcsoportokban és Magyarországon (százalék)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az OECD adatai alapján.

A felsőoktatás hallgatólétszámának globális alakulása

A felsőoktatás 21. századi fejlődésének egy másik alapvető mozzanata az iskolázottsági verseny. Ennek egyesült államokbeli megközelítését jól szemlélteti Freeman (2009) írása, amely megállapítja, hogy a felsőoktatás globális expanziója nyomán romlott az Egyesült Államok helyzete: már nem ott a legképzettebb a munkaerő. West (2012) is – Freemanre hivatkozva – azt írja, hogy az utóbbi évtizedek legdrámaibb oktatási fejleménye az Egyesült Államok iskolázottsági előnyének radikális csökkenése. Amerika részesedése a világ összes középfok utáni (a felsőoktatást is magában foglaló középfok feletti) képzésében az 1970-es 29 százalékról 2006-ra mindössze 12-re esett vissza, ami 60 százalékos csökkenés. A visszaesés oka alapvetően olyan feltörekvő gazdaságok, mint Kína és India hallgatói létszámának robbanásszerű növekedése.³

A felsőoktatási hallgatók létszámának nemzetközi alakulását és országonkénti sorrendjét az elmúlt negyedszázadban jelentős változások jellemzik (*függelék F4. táblázat*). Szembetűnő a tömegessé válás folytatódása. A felsőoktatásban részt vevő hallgatók száma globálisan mintegy háromszorosára nőtt az elmúlt két és fél

³ Kínában a középfok utáni oktatási formák valamelyikére beiratkozók száma 1970-ben kevesebb mint 100 ezer volt, ami 2006-ra 23,4 millióra nőtt. Ugyanezekre az évekre Indiában 2,5 millió, illetve 12,9 millió volt a megfelelő érték. Összehasonlításképpen: 2006-ban mindössze 17,5 millió amerikai hallgató vett részt középfok utáni oktatási programokban.

1. táblázat

Egyes országok részesedése a világ felsőoktatási hallgatóinak összlétszámából (százalék)

2000			2010			2020			2023		
1. Egyesült Államok	20,89	1.	Kína	19,20	1.	Kína	22,97	1.	Kína	23,57	
2. India	11,22	2.	Egyesült Államok	12,99	2.	India	16,64	2.	India	16,97	
3. Kína	8,79	3.	India	12,83	3.	Egyesült Államok	8,58	3.	Egyesült Államok	7,16	
4. Oroszország	7,56	4.	Oroszország	5,35	4.	Brazília	4,11	4.	Brazília	4,09	
5. Indonézia	3,73	5.	Brazília	4,05	5.	Indonézia	3,88	5.	Indonézia	3,91	
6. Korea	3,58	6.	Indonézia	3,09	6.	Oroszország	3,65	6.	Törökország	3,29	
7. Brazília	3,32	7.	Irán	2,34	7.	Törökország	2,25	7.	Mexikó	2,06	
8. Egyesült Királyság	2,42	8.	Törökország	2,18	8.	Irán	1,84	8.	Argentína	1,90	
9. Franciaország	2,41	9.	Korea	2,02	9.	Japán	1,78	9.	Fülöp-szk.	1,60	
10. Mexikó	2,34	10.	Mexikó	1,76	10.	Fülöp-szk.	1,69	10.	Banglades	1,58	
11. Thaiföld	2,27	11.	Fülöp-szk.	1,72	11.	Mexikó	1,58	11.	Oroszország	1,54	
12. Spanyolország	2,18	12.	Egyiptom	1,64	12.	Korea	1,56	12.	Japán	1,48	
13. Ukrajna	2,16	13.	Ukrajna	1,63	13.	Németország	1,50	13.	Németország	1,38	
14. Olaszország	2,11	14.	Argentína	1,56	14.	Argentína	1,46	14.	Irán	1,33	
15. Argentína	2,11	15.	Egyesült Királyság	1,53	15.	Egyiptom	1,43	15.	Egyiptom	1,32	
16. Lengyelország	1,89	16.	Thaiföld	1,50	16.	Vietnam	1,37	16.	Pakisztán	1,27	
17. Irán	1,68	17.	Franciaország	1,39	17.	Franciaország	1,27	17.	Korea	1,13	
18. Kanada	1,45	18.	Lengyelország	1,33	18.	Banglades	1,26	18.	Egyesült Királyság	1,10	
19. Kolumbia	1,11	19.	Vietnam	1,25	19.	Egyesült Királyság	1,25	19.	Franciaország	1,02	
20. Peru	1,07	20.	Olaszország	1,23	20.	Kolumbia	1,08	20.	Kolumbia	0,98	
21. Vietnam	0,87	21.	Spanyolország	1,16	21.	Thaiföld	0,98	21.	Spanyolország	0,94	

Az 1. táblázat folytatása

2000				2010				2020				2023			
22.	Banglades	0,87	22.	Kolumbia	1,04	22.	22.	Spanyolország	0,93	22.	22.	Olaszország	0,88		
23.	Venezuela	0,80	23.	Pakisztán	0,92	23.	23.	Ausztrália	0,93	23.	23.	Vietnam	0,86		
24.	Malajzia	0,66	24.	Kanada	0,88	24.	24.	Pakisztán	0,81	24.	24.	Thaiföld	0,82		
25.	Hollandia	0,58	25.	Nigéria	0,86	25.	25.	Olaszország	0,81	25.	25.	Peru	0,75		
34.	Magyarország	0,37	43.	Magyarország	0,24	59.	59.	Magyarország	0,13	76.	76.	Magyarország	0,11		

Megjegyzés: szűrítve az európai országok.

Forrás: saját számítás az UNESCO adatai alapján.

évtizedben, elérve a 250 milliót, és – bár erről a táblázatban nincsen adat – a nők száma már meghaladja a férfiakét.

A rangsorban számottevő átrendeződés tapasztalható: Ázsia (Kína, India és Indonézia) teret nyert, az Egyesült Államok lejjebb csúszott, Európa pedig háttérbe szorult. Magyarország rangsorbeli radikális lecsúszása is jól látszik.

Ha az adatokat az egyes országoknak a világ összes hallgatójából való részesedése alapján vizsgáljuk (1. táblázat), akkor látjuk tisztábban, hogy miről is beszélt West, amikor az Egyesült Államok iskolázottsági előnyének radikális csökkenéséről írt. 2000-ben a világ összes felsőoktatási hallgatójának még csaknem 21 százaléka az Egyesült Államokban tanult, de ez a részarány 2023-ra a harmadára (7 százalékra) zsugorodott. Az is szembetűnő, hogy 2023-ban Kína és India hallgatóinak együttes aránya elérte a 40 százalékot (ez 2000-ben kevesebb mint 17 százalék volt). A hallgatólétszám tekintetében vezető 25 ország között 9 ázsiai; az ott tanuló fiatalok teszik ki a világ összes felsőoktatási hallgatólétszámának több mint felét (52,34 százalékat).

Az Egyesült Államokban komoly aggodalmat keltett az 1970-ről 2006-ra bekövetkezett 60 százalékos visszaesés (ami egyébként 2023-ra folytatódott, bár valamivel kisebb ütemben). A magyar kormányt viszont egyáltalán nem zavarta a 2000 és 2023 közötti csaknem 70 százalékos csökkenés, sőt valójában ez volt az oktatáspolitikai célja (Magyarország Kormánya, 2012, 154. o.).

A hallgatólétszám népességre vetített mutatója (függelék F5. táblázat) az oktatási rendszerbe való bekapcsolódás mértékét jobban tükrözi, ugyanakkor értelmezésénél figyelembe kell venni a kis országok méretéből adódó jelenséget (*small country effect*): a kisebb országok esetében az egyetemi rendszer működtetéséhez szükséges minimális intézményi kapacitás, valamint a nemzetközi hallgatói mobilitás nagyobb aránya a fajlagos mutatót felfelé torzíthatja, így a rangsorok nem kizárólag a hazai humán erőforrás fejlődésében meglévő különbségeket tükrözik. Ezzel együtt szembetűnő, hogy a rangsor első harminc helyének kicsit több mint harmadát európai ország (Törökország és Albánia kivételével EU-, illetve EFTA-ország) tölti be, amiből arra következtethetünk, hogy Európában a felsőoktatás prioritást élvez. Sajnos Magyarországról ez nem mondható el, mert mind az abszolút, mind a fajlagos rangsorban jelentős lecsúszás jellemzi hazánkat.

A doktori képzés globális bővülése

Érdemes egy pillantást vetni a doktori hallgatók számának és országgrangsorának alakulására is (2. táblázat). Szembetűnő itt is a tömegessé válás. A növekedés igen jelentős: nyolc év alatt másfélszeresére (2,8 millióról 4,2 millióra) bővült a létszám. Itt is jelentős Ázsia előretörése: bár az első 10-ből 2023-ban „csak” 3, az első 25-ből 7 ország ázsiai, de ezek adják a világ doktori hallgatóinak több mint egynegyedét. Az első 25-ből 10, az első 10-ből 4 ország európai; ez az utóbbi négy 13 százalékkal részesedik a világ doktori hallgatóinak létszámából. Magyarország helyezése stagnál, pedig a nemzetközi elemzések azt mutatják, hogy országközi összehasonlításban a tudományos közlemények száma általában szoros összefüggést mutat a doktori hallgatók számával.

A fentiekhez érdemes hozzátenni, hogy ha a hallgatói létszámokat fajlagosan (például 10 ezer lakosra vetítve) vizsgáljuk (F6. táblázat), akkor azt találjuk, hogy Kína nincs az első 25-ben, és az Egyesült Államok is csak 2023-ban jutott be közéjük. Magyarország leszakadása azonban e téren növekszik. Különösen szembetűnő, hogy az első 25 ország több mint 80 százaléka európai (zöme EU-, illetve EFTA-ország). Ez arra utal, hogy ezen fejlett európai országok számára a doktori képzés kiemelt prioritás. Sajnos Magyarország nem tartozik ebbe a körbe.

2. táblázat

A doktori hallgatók (ISCED 8) száma (ezer fő) és nemzetközi rangsora

2015		2020		2023	
1. Egyesült Államok	395,0	1. Kína	447,8	1. Egyesült Államok	695,6
2. Kína	322,6	2. Egyesült Államok	338,5	2. Kína	582,3
3. Németország	196,2	3. India	205,4	3. Irán	254,3
4. Oroszország	123,1	4. Németország	182,8	4. India	235,6
5. India	117,8	5. Oroszország	149,3	5. Németország	205,3
6. Egyesült Királyság	112,8	6. Irán	147,4	6. Oroszország	197,4
7. Brazília	102,4	7. Törökország	137,2	7. Brazília	131,9
8. Irán	94,3	8. Brazília	125,3	8. Egyesült Királyság	122,6
9. Törökország	78,2	9. Egyesült Királyság	110,2	9. Törökország	109,5
10. Japán	73,9	10. Spanyolország	92,7	10. Spanyolország	97,2
49. Magyarország	7,2	50. Magyarország	9,4	48. Magyarország	10,6
Világ összesen	2755	Világ összesen	3330	Világ összesen	4175

Forrás: UNESCO.

A felsőoktatás nemzetköziesedése

A korábban már idézett *Rising above the gathering storm* című kiadvány (National Academy of Sciences et al., 2005) egyik fejezete a hallgatói mobilitásra – amerikai értelmezésben inkább a *brain drain*re – is kitér. Megállapítja, hogy a 2001. szeptember 11-i terrortámadások miatt csökkent az amerikai posztgraduális képzésekre jelentkező és beiratkozó külföldi hallgatók száma. Emellett más országok is fejlesztik saját posztgraduális képzési rendszereiket, hogy több magasan képzett hallgatót és szakembert toborozzanak és tartsanak meg. Ebben a helyzetben éleződő verseny és csökkenő nemzetközi mobilitás jellemzi az amerikai oktatási és kutatási szervezeteket. A jelentés egyik későbbi, „Milyen intézkedéseket kell tennie Amerikának a tudományos és a műszaki felsőoktatásban annak érdekében, hogy továbbra is virágzó legyen a 21. században?” című fejezete azzal az ajánlással kezdődik, hogy az Egyesült

Államoknak a világ legvonzóbb tanulási és kutatási környezetét kell megteremtenie ahhoz, hogy képes legyen a világ minden tájáról származó legkiválóbb hallgatók, tudósok és mérnökök bevonására, képzésére és megtartására (National Academy of Sciences et al., 2005, 389. o.). A téma jelentőségét jól jellemzi, hogy az Amerikai Oktatási Tanács (*American Council on Education, ACE*) évente jelentést⁴ készít az amerikai felsőoktatási intézmények nemzetköziesedésének alakulásáról.

A nemzetköziesedés fejlődése

A nemzetköziesedés nem új fogalom. A kifejezést évszázadok óta használják a politikatudományban és a kormányzati kapcsolatokban, de népszerűsége az oktatási szektorban csak az 1980-as évek eleje óta nőtt meg igazán. Mint Kőmíves írja:

„A felsőoktatás nemzetköziesedése... korántsem új keletű folyamat, hiszen a középkortól fogva egészen a 18–19. századig a maihoz hasonló felsőoktatási rendszer működött a világ számos országában, mobilis oktatókkal és hallgatókkal, illetve közös nyelvvel, amely ekkoriban még a latin volt.” (Kőmíves, 2020, 87. o.)

A 18–19. században, majd a világháborúk idején, illetve a hidegháború korában háttérbe szorult, de az 1990-es évektől újra felerősödik (Kőmíves, 2020). A nemzetköziesedés mozgatórugóinak elemzése meghaladja jelen írás kereteit, de azt megállapíthatjuk, hogy a motivációk széles spektruma azonosítható a középkori evangelizációtól a tudásáramlások át a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok építéséig, valamint az oktatási intézmények bevételek szerzési szándékáig.⁵

A nemzetköziesedésben a 21. század jelentős változásokat hozott. 2003-ban még Knight arról írt, hogy a nemzetköziesedés új dimenzióba lépett:

„A nemzeti, ágazati és intézményi szintű nemzetköziesítés olyan folyamat, amelynek során a felsőoktatás céljaiba, feladataiba és megvalósításába beépül a nemzetközi, interkulturális vagy globális szemlélet.” (Knight, 2003, 2. o.)

A neves felsőoktatás-kutató, Philip G. Altbach 15 évvel később, Trump első elnöki periódusának idején írta:

„A nemzetköziesedésben az utóbbi évtized jelentős elmozdulást hozott, és valószínűleg még hoz is. A felsőoktatás nemzetközivé válásának globális tájképe drámaian változik. Amit az elmúlt 25 évben (1990–2015) »a felsőoktatás internacionalizációja korszakának« nevezhetnénk, és amely az egyetemek gondolkodását és cselekvését jellemezte, talán véget ért, vagy legalábbis lélegeztetőgépen van. A mindenféle internacionalizáció korlátlan terjedése... meglehetősen hirtelen véget ért, különösen Európában és Észak-Amerikában. A trumpizmus, a brexit, valamint a nacionalista és bevándorlóellenes politika térnyerése Európában megváltoztatja a felsőoktatás globális tájképét. Alapvető eltolódást látunk a felsőoktatás internacionalizációjában, ami az egyetemek teljes nemzetközi projektjének újragondolását jelenti világszerte.” (Altbach & de Wit, 2018, 2. o.)

⁴ Mapping internationalization on U. S. campuses.

⁵ Ennek mélyebb elemzését lásd például Altbach és Knight (2007) munkájában.

Nemzetköziesítés – a legtöbb hallgatót küldő és fogadó országok

Mindezek ellenére az UNESCO elemzése szerint:

„Globális szinten az adatok azt mutatják, hogy az elmúlt két évtizedben a felsőoktatásban más országban tanuló hallgatók száma megháromszorozódott, a 2000-es 2,1 millióról 2020-ra 6,3 millióra, ami 198 százalékos növekedést jelent. Feltehetően – amennyiben ez az évi 5-6 százalékos növekedési ütem folytatódott volna, ha a világjárvány nem szakította volna meg – 2030-ra elérte volna a 10-11 millió közötti számot...” (UNESCO, 2024, 5. o.)

A növekedés lassult ugyan, de a hallgatói mobilitás értéke 2023-ban elérte a 6,9 milliót. Az elmúlt negyedszázadban a legnagyobb küldő országok nagyjából ugyanazok: Kína és India, de megjelentek új országok is, például Nigéria, Vietnam (3. táblázat). Magyarországról meglehetősen szerény a kifelé irányuló mobilitás: az összes hallgató 5 százalékát sem éri el.⁶

A két legnagyobb fogadó ország az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, bár részesedésük csökken, amiben – mint korábban volt róla szó – a trumpizmus és a brexit bevándorlóellenes, illetve több ország migrációkorlátozó politikája is szerepet játszott (4. táblázat).

Magyarország itt is egyre jobban leszakad – annak ellenére, hogy a fogadott létszám növekszik. Jól látszik, hogy miközben növekszik a külföldi hallgatók létszáma, azonközben csökken a hazai hallgatóké. Emellett a külföldre távozó magyar hallgatók száma jóval alacsonyabb, mint a Magyarországra érkező külföldi hallgatóké. Érdeemes hozzátenni, hogy a hazai elmaradás különösen szembetűnő a hazánkban tanító külföldi oktatók vonatkozásában.

A függelék F1. ábráján jól látszik, hogy a saját hallgatólétszámhoz viszonyítva Ausztrália, az Egyesült Királyság és Kanada a legnagyobb befogadó, míg Szlovákia és Izland a legnagyobb küldő ország. Magyarország a 9. helyen áll a fogadott külföldi hallgatók arányát tekintve, a külföldön tanulókat tekintve pedig a 11. helyen.

⁶ Az EU 2020-as ajánlása 20 százalék volt.

3. táblázat

A legtöbb hallgatót küldő országokból a fogadó országokba érkezők létszáma (fő)

2000			2010			2020			2023		
1.	Kína	156 814	1.	Kína	581 116	1.	Kína	1 112 552	1.	Kína	1 076 015
2.	Korea	69 472	2.	India	208 408	2.	India	527 277	2.	India	833 835
3.	India	66 892	3.	Korea	118 176	3.	Vietnam	138 912	3.	Nigéria	146 286
4.	Japán	58 934	4.	Németország	105 232	4.	Németország	123 454	4.	Németország	128 287
5.	Görögország	57 818	5.	Egyesült Államok	67 139	5.	Franciaország	108 818	5.	Vietnam	128 186
6.	Németország	54 807	6.	Malajzia	59 282	6.	Egyesült Államok	108 566	6.	Üzbegisztán	120 563
7.	Franciaország	49 981	7.	Franciaország	57 424	7.	Korea	101 901	7.	Egyesült Államok	118 150
8.	Malajzia	45 852	8.	Nigéria	52 661	8.	Nepál	99 012	8.	Franciaország	115 006
9.	Egyesült Államok	45 452	9.	Oroszország	49 642	9.	Üzbegisztán	96 873	9.	Pakisztán	114 849
10.	Marokkó	40 072	10.	Vietnam	47 329	10.	Brazília	89 296	10.	Nepál	108 273
43.	Magyarország	5 930	53.	Magyarország	7 841	50.	Magyarország	13 718	50.	Magyarország	13 529

Forrás: UNESCO.

4. táblázat

A legtöbb hallgatót fogadó országokba érkezők létszáma (fő)

2005		2015		2023	
1. Egyesült Államok	590 158	1. Egyesült Államok	907 251	1. Egyesült Államok	956 923
2. Egyesült Királyság	318 399	2. Egyesült Királyság	430 833	2. Egyesült Királyság	748 461
3. Franciaország	236 518	3. Ausztrália	294 438	3. Ausztrália	467 074
4. Ausztrália	177 034	4. Franciaország	239 409	4. Németország	423 197
5. Oroszország	90 450	5. Németország	228 756	5. Kanada	389 181
6. Kanada	69 126	6. Kanada	171 603	6. Oroszország	336 453
7. Olaszország	44 921	7. Japán	131 980	7. Franciaország	276 217
8. Új-Zéland	40 774	8. Kína	123 127	8. Törökország	244 027
9. Svájc	36 792	9. Malajzia	111 443	9. Egy. Arab Emírs	237 034
10. Hollandia	26 387	10. Olaszország	90 419	10. Kína	200 892
17. Magyarország	13 601	22. Magyarország	21 707	25. Magyarország	41 730

Forrás: UNESCO.

Magyarország helyzete a felsőoktatás nemzetközi rendszerében

A globális felsőoktatási expanzióval párhuzamosan az országok közötti verseny terepe egyre inkább a tudástőke és az emberi erőforrások minősége. Ebben a versenyben a felsőoktatási rendszer mérete, szerkezete és nemzetközi integrációja meghatározó szerepet játszik. A nemzetközi trendekkel összevetve Magyarország felsőoktatásának fejlődése több tekintetben eltér a globális tendenciáktól.

A fejlett országok többségében az elmúlt két évtizedben tovább folytatódott a felsőoktatás expanziója. A fiatal korosztály egyre nagyobb hányada vesz részt felsőfokú képzésben, és számos országban a felsőoktatás tömeges rendszerré vált. A felsőfokú képzés így már nem csupán egy szűk elit kiváltsága, hanem a fiatal generációk jelentős része számára elérhető képzési szint.

Magyarország fejlődési pályája ettől jelentősen eltér, amit jól tükröz a felsőoktatási hallgatók létszámának alakulása. Miközben világszerte és az OECD-országok többségében az elmúlt két évtizedben jelentősen nőtt a felsőoktatásban tanulók száma, Magyarországon a 2000-es évek közepétől csökkenő tendencia figyelhető meg (4. ábra). A hallgatói létszám visszaesése részben demográfiai okokkal magyarázható, ugyanakkor a felsőoktatási felvételi rendszer és az állami finanszírozás átalakítása is hozzájárult ehhez a folyamathoz (5. ábra).

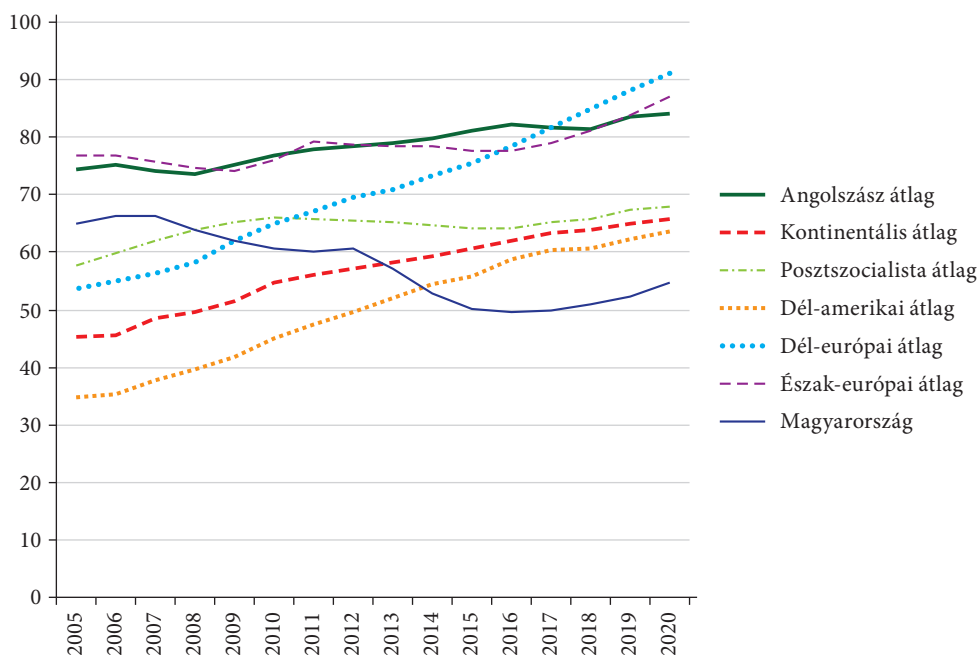
A felsőoktatási struktúra szempontjából szintén fontos kérdés a képzési területek megoszlása. A nemzetközi oktatáspolitikai diskurzusban az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a természettudományi, műszaki és informatikai képzések, amelyeket a gazdasági versenyképesség szempontjából kulcsfontosságúnak

tekintenek. Magyarországon az STEM-területeken tanulók aránya nem tér el jelentősen az európai átlagtól, ugyanakkor a képzési szerkezet átalakulása lassabb ütemű, mint néhány gyorsan fejlődő ázsiai országban.

A doktori képzés alakulása szintén fontos indikátora a tudásalapú gazdaság fejlődésének. Míg a doktori hallgatók számának dinamikus növekedése figyelhető meg világszerte, Magyarországon a doktori képzés ugyan bővült az elmúlt két évtizedben, de elmaradt számos fejlett ország fejlődési ütemétől. Ennek következtében a kutatói utánpótlás relatív súlya nemzetközi összehasonlításban továbbra is mérsékelt maradt.

4. ábra

Teljes részvételi hányad a felsőoktatásban az OECD országcsoportjaiban és Magyarországon (százalék)

Megjegyzés: teljes részvételi hányad (*gross enrolment ratio*): az összes beiratkozott aránya életkortól függetlenül a releváns – általában a 18–22 éves – korosztály létszámához viszonyítva.

Országcsoportok:

Angolszász: Ausztrália, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Írország, Kanada, Új-Zéland.

Kontinentális: Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország, Luxemburg, Svájc.

Posztszocialista: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia.

Dél-amerikai: Chile, Costa Rica, Kolumbia, Mexikó.

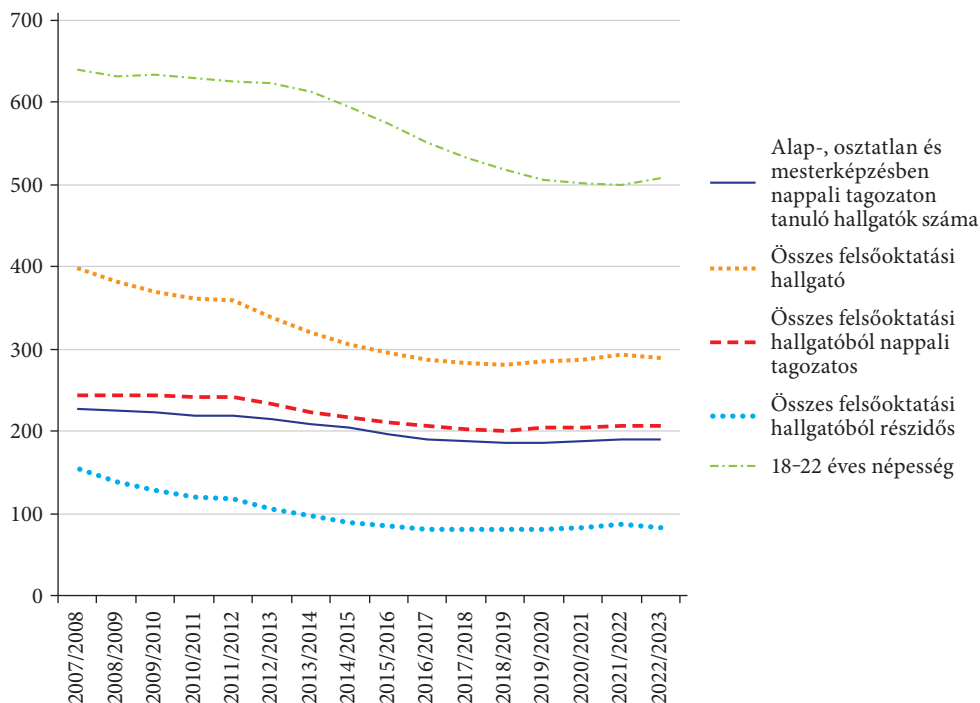
Dél-európai: Ciprus, Görögország, Izrael, Málta, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Törökország.

Észak-európai: Dánia, Finnország, Hollandia, Izland, Norvégia, Svédország.

Forrás: saját számítás és szerkesztés a Világbank adatbázisa alapján.

5. ábra

A felsőoktatási hallgatók legfontosabb csoportjai és a korosztályi létszám Magyarországon, 2007/2008–2022/2023 (ezer fő)

Forrás: saját számítás és szerkesztés a KSH adatai alapján.

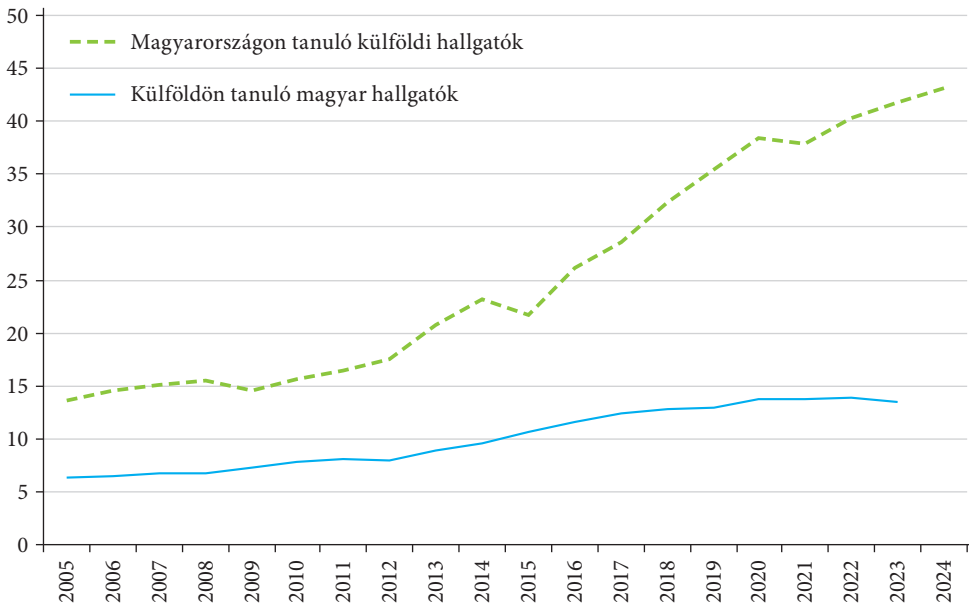
A felsőoktatás nemzetköziesedése terén Magyarország bizonyos területeken kedvezőbb képet mutat. A külföldi hallgatók aránya az utóbbi években növekedett, ami részben a nemzetközi képzési programok bővülésének, részben az idegen nyelvű képzések terjedésének köszönhető. Ugyanakkor a magyar hallgatók külföldi mobilitása továbbra is viszonylag mérsékelt, ami korlátozhatja a nemzetközi tapasztalatszerzés lehetőségeit (6. ábra).

Összességében a magyar felsőoktatás fejlődése ambivalens képet mutat. Egyes területeken (például a nemzetközi hallgatók számának növekedése vagy a doktori képzés intézményi stabilizálódása) pozitív folyamatok figyelhetők meg. Ugyanakkor a hallgatók létszámának csökkenése és a felsőoktatási expanzió mérséklődése arra utal, hogy Magyarország növekedési pályája elmarad a nemzetközi trendektől.

Ez a tendencia különösen annak fényében méltó, hogy a 21. században a gazdasági fejlődés egyre inkább a tudástőke felhalmozásán és a magasan képzett munkaerő rendelkezésre állásán alapul. A felsőoktatási részvétel bővülése és a kutatási kapacitások erősítése ezért kulcsfontosságú tényező lehet a hosszabb távú gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából.

6. ábra

A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók és a külföldön tanuló magyar hallgatók száma (ezer fő)

Forrás: saját szerkesztés az UNESCO adatai alapján.

A hazai emberi erőforrás fejlettsége komplex mutatókkal mérve

A magyar humán erőforrás fejlettségét két mutató alapján jellemezzük. Az egyik a *Human Capital Index (HCI)*, a másik a *Human Development Index (HDI)*.

Human Capital Index

„A HCI új definíciót ad a humán tőke fogalmára, és számszerűsíti az egészségügy és az oktatás hozzájárulását a munkavállalók következő generációjának termelékenységéhez. Az országok felhasználhatják annak felmérésére, hogy mekkora bevételről mondanak le az emberi tőke hiánya miatt, és mennyivel gyorsabban tudják ezeket a veszteségeket nyereségre fordítani, ha most cselekszenek.”⁷

Az index azt méri, hogy az egyes országok mennyi tőkét veszítenek az oktatás és az egészségügy hiányosságai miatt. Az index értéke 0 és 1 között mozog, ahol az 1 azt jelenti, hogy elértük a maximális potenciált.

A HCI három összetevője:

1. *Túlélés*, amelyet az 5 éven aluliak halálozási rátájával mérnek.

⁷ <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>

2. *Iskolázottság*, amely az oktatás mennyiségére és minőségére vonatkozó információkat kombinálja:

- az oktatás mennyisége: a gyermek 18 éves koráig várhatóan hány évet fog elvégezni az iskolában,
- az oktatás minősége: a nemzetközi tanulói teljesítményt vizsgáló programokból származó tesztpontszámokat egy harmonizált mérőszámmá alakítják.

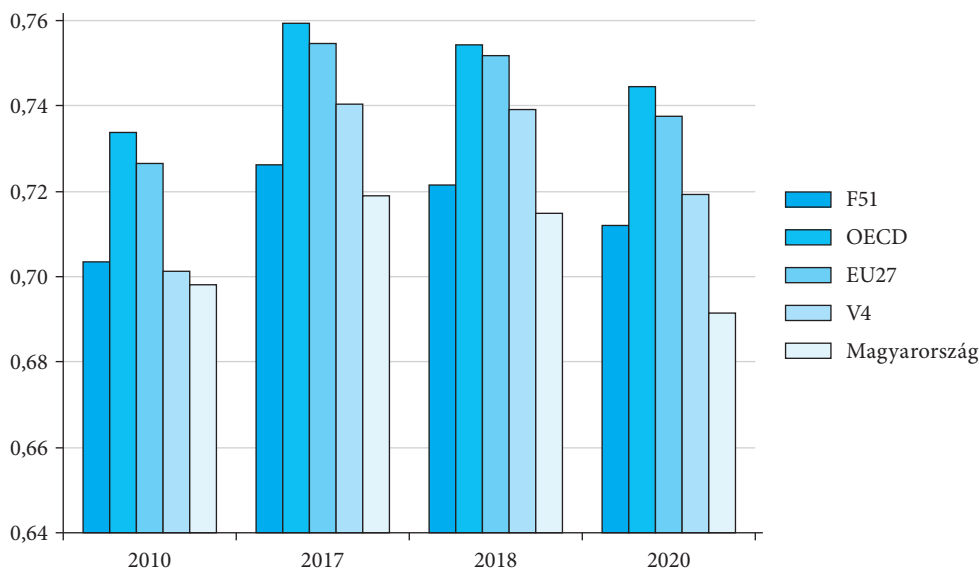
3. *Egészség*, amelynek értékeléséhez az általános egészségügyi környezet két mutatóját használjuk:

- felnőttkori túlélési arány: a 60 éves korig életben maradó 15 évesek aránya,
- egészséges növekedés az 5 év alatti gyermekek körében: elmaradottsági ráta, azaz 1 mínusz azon 5 év alatti gyermekek aránya, akik nem érik el a koruknak megfelelő testmagasságot.⁸

Az országcsoportok átlagához viszonyítva Magyarország meglehetősen kedvezőtlen képet mutat a HCI tekintetében (7. ábra).

7. ábra

Human Capital Index (HCI), 2010-2020

Megjegyzés: F51 = OECD + EU27 + G20.

Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL.UB>

Magyarország leszakadása növekszik – helyezése a rangsorban 2010-ben 33., 2017-ben 38., 2018-ban 39., 2020-ban 40. volt (100–170 adatközlő ország közül). Az első helyeken rendszeresen Szingapúr, Korea, Japán, Hongkong és Finnország állt. Az első 25-nek nagyjából fele EU-tagállam.

⁸ https://humancapital.worldbank.org/hciplus/methodology/?utm_source=chatgpt.com

Ha az index szemléletének megfelelően azt vizsgáljuk meg, hogy Magyarországnak mekkora lemaradása van az egyes országcsoportokhoz viszonyítva, azt látjuk, hogy ez a lemaradás 2010 óta növekszik, s az uniós országok átlagához képest 2020-ban meghaladta a 6, az OECD-átlaghoz képest pedig a 7 százalékot, de a V4-országokhoz képest is csaknem 4 százalék (5. táblázat).

5. táblázat

Magyarország lemaradása egyes országcsoportoktól a Human Capital Index értékében (százalék)

	2010	2017	2018	2020
Magyarország/F51	99,2	99,0	99,1	97,1
Magyarország/OECD	95,1	94,7	94,8	92,9
Magyarország/EU	96,1	95,3	95,1	93,8
Magyarország/V4	99,5	97,1	96,7	96,1

Forrás: saját számítás és szerkesztés a Világbank adatbázisa alapján.

Human Development Index (HDI)

Az emberi erőforrás fejlettségét mérő másik mutatót, a HDI indexet 1990-ben dolgozta ki Mahbub ul Haq.

„[Az] »emberi fejlődés indexének« (*Human Development Index, HDI*) megalkotásakor... az volt a cél, hogy az addig széles körben használatos GDP helyett egy átfogóbb, a társadalmi jelenségek több oldalát megjelenítő mutatót dolgozzunk ki. [...]»

Az emberi fejlődés koncepciója a gazdaság teljesítménye mellett még két tényezőt: a hosszú és egészséges életet és a tanultságot tekinti olyan alapvető dimenzióknak, amelyek mentén való pozitív elmozdulás növeli az emberek választási lehetőségeinek halmozását.” (Husz, 2002, 24. és 25. o.)

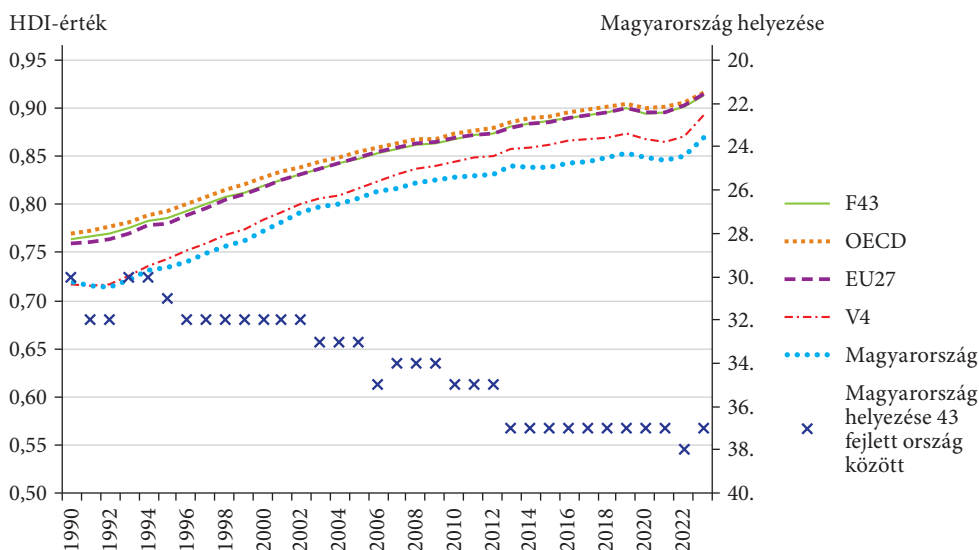
A mutatót tehát e három tényező alapján számítják, amelyeket azonos súllyal vesznek figyelembe. A HDI indikátor kidolgozása során a három tényező mérési és számbavételi módszere sokat változott (Husz, 2002).

„Az értékét tekintve 0 és 1 között mozgó index három mutató egyszerű átlagolásával áll elő: a »hosszú és egészséges élet« célkitűzés a születéskor várható élettartamban kerül számszerűsítésre, az »iskolázottságot« olyan arányok képviselik, mint az írástudó felnőtt lakosság, valamint a különböző szintű iskolatípusokba beiskolázottak aránya a népességben, végül az »életszínvonalat« a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó bruttó hazai termék reprezentálja.” (KSH, 2008) (Lásd a *függelék F2. ábráját*.)

Magyarország HDI-értéke növekszik ugyan, helyezése azonban egyre gyengébb – 1990-ben a 43 fejlett ország (OECD + EU27) között Magyarország a 29., 2010-ben a 35., majd 2013-ban a 37. helyre került, ahol 2023-ban is állt (8. ábra).

8. ábra

Magyarország helyezése a HDI-értéket illetően a fejlett országok között, 1990–2023

Megjegyzés: a 43 fejlett ország (F43) az EU27 és az OECD-országok együttese.

Forrás: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

Annak ellenére, hogy a magyar HDI-érték növekszik, mégis egyre jobban lemaradunk, mert elmegy mellettünk a világ.

Következtetések

A bemutatott adatok alapján megállapítható, hogy a 21. század egyik meghatározó folyamata a felsőoktatás globális expanziója és az iskolázottsági, illetve humántőke-verseny erősödése. A felsőoktatásban részt vevők száma világszerte gyors ütemben növekszik, és a demográfiai, valamint az oktatási előrejelzések arra utalnak, hogy a fejlett régiókban a felsőfokú képzés a század végére a népesség többsége számára elérhetővé válhat. A globális felsőoktatási rendszer súlypontja ugyanakkor részben Ázsia felé tolódik, amit a hallgatói létszám és a doktori képzés bővülése is jelez.

A felsőoktatás nemzetköziesedése továbbra is a rendszer fontos jellemzője. A hallgatói mobilitás az elmúlt két évtizedben jelentősen bővült, és az intézmények egyre inkább a nemzetközi humántőke-verseny részeként működnek. Ugyanakkor a folyamat nem egyenletes: több hagyományos befogadó országban (különösen az angolszász felsőoktatási rendszerekben) a bevándorlási és beutazási szabályok szigorodása az utóbbi években lassította, esetenként mérsékelte a külföldi hallgatók számának növekedését. Ez arra utal, hogy a felsőoktatás nemzetköziesedése továbbra is erősen függ az állami politikáktól és a globális mobilitás feltételeitől.

A nemzetközi tendenciákkal összevetve a magyar felsőoktatás fejlődése több mutató szerint visszafogottabb. A hallgatók létszáma a 2000-es évek közepe óta

csökkenő pályán van, ami eltér a felsőoktatás globális expanziós trendjeitől. Bár a külföldi hallgatók számának növekedése és a doktori képzés stabilizálódása kedvező fejlemény, ezek nem ellensúlyozzák a felsőoktatási részvétel mérsékelt szintjét és a rendszer relatív súlyának csökkenését.

A humánerőforrás-fejlettség komplex mutatói szintén arra utalnak, hogy Magyarország relatív pozíciója a fejlett országok között inkább stagnál vagy romlik. Miközben az abszolút mutatók javulnak, a nemzetközi rangsorokban elfoglalt hely több esetben romlik, ami arra utal, hogy más országok gyorsabb ütemben fejlesztik emberi erőforrásukat.

Összességében a bemutatott tendenciák azt jelzik, hogy a felsőoktatás globális bővülése és a tudástőkéért folytatott verseny a következő évtizedekben tovább erősödik. Ebben a környezetben a felsőoktatási részvétel bővítése, a kutatói utánpótlás erősítése és a nemzetközi integráció mélyítése kulcsfontosságú feltétele lehet a humán erőforrás fejlődésének. A jelenlegi folyamatok ugyanakkor arra utalnak, hogy a magyar felsőoktatás csak korlátozott mértékben illeszkedik a globális expanzióhoz, ami hosszabb távon az iskolázottsági versenyben elfoglalt pozíció szempontjából sem közömbös.

Hivatkozások

- Altbach, P. G., & de Wit, H. (2018). Are we facing a fundamental challenge to higher education internationalization? *International Higher Education*, 93, 2–4. <https://doi.org/10.6017/ihe.0.93.10414>
- Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290–305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. The University of Chicago Press.
- Freeman, R. B. (2009). *What does global expansion of higher education mean for the US?* (NBER Working Paper, No. 14962.) National Bureau of Economic Research. https://cyber.harvard.edu/communia2010/sites/communia2010/images/freeman_2009_What_Does_Global_expansion_of_Higher_education_mean_for_the_us.pdf
- Hrubos, I. (2014). Expanzió – határok nélkül. *Educatio*, 23(2), 205–215. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/educatio/expansion-hatarok-nelkul>
- Husz, I. (2002). Az emberi fejlődés indexe. In Lengyel Gy. (szerk.), *Indikátorok és elemzések: Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. BKÁE. <http://www.lib.uni-corvinus.hu/pdf/indikatorok.pdf>
- Knight, J. (2003). Updated definition of internationalization. *International Higher Education*, 33, 2–3. <https://doi.org/10.6017/ihe.2003.33.7391>
- Kőmíves, P. M. (2020). Historical aspects of the internationalisation of the higher education as historical examples of innovation and knowledge transfer. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)*, 5(1). <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2020.1.8>
- Központi Statisztikai Hivatal. (2008). A humán fejlettségi mutató. *Statisztikai Tükör*, 2(85). <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel308042.pdf> Magyarország Kormánya.

- (2012). *A következő lépés: Széll Kálmán Terv 2.0*. https://2010-2014.kormany.hu/download/3/e8/80000/1-A_k%C3%B6vetkez%C5%91_l%C3%A9p%C3%A9s%20%28SzKT%20%29.pdf
- Mincer, J. (1974). *Schooling, experience, and earnings*. National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c1765/c1765.pdf>
- National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, & Institute of Medicine. (2005). *Rising above the gathering storm: Energizing and employing America for a brighter economic future*. The National Academies Press. <https://s3.wp.wsu.edu/uploads/sites/618/2015/11/Rising-Above-the-Gathering-Storm.pdf>
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1–17. <https://www.jstor.org/stable/1818907>
- Trow, M. (1974). Problems in the transition from elite to mass higher education. In *Policies for higher education: General report* (pp. 51–104). OECD. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED098901.pdf>
- UNESCO. (2024). *Two decades of student mobility: 2000–2020*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388552_eng
- West, M. (2012). Education and global competitiveness. In K. Hassett (Ed.), *Rethinking competitiveness* (pp. 37–44). American Enterprise Institute Press. <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/9544459/West+education+and+Global+Competitiveness+chapter+for+DasH.pdf?sequence=1>

Függelék

F1. táblázat

Az egy 15 éves és idősebb lakosra vetített átlagosan elvégzett iskolaévek száma a világ néhány régiójában és Magyarországon

Régió	2000	2020	2040	2060	2080	2100
Afrika	4,79	6,40	8,05	9,47	10,65	11,58
Kelet-Ázsia	7,75	9,29	10,75	12,01	13,11	13,62
Európa	10,15	11,29	12,05	12,57	12,98	13,22
Észak-Amerika	11,72	12,17	12,50	12,73	12,96	13,14
Dél-Amerika	7,16	8,64	9,87	10,79	11,50	11,99
Dél-Ázsia	4,95	7,06	9,14	10,83	12,20	13,18
Óceánia	11,59	11,64	12,21	12,71	13,16	13,51
Világ összesen	7,33	8,65	9,91	10,98	11,89	12,55
Magyarország	10,38	11,52	12,17	12,58	12,86	13,03

Megjegyzés: 2000–2020 tény, 2040–2100 előrebecslés.

Forrás: Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer (<https://dataexplorer.wittgensteincentre.org/wcde-v3/>).

F2. táblázat

A 15 éves és idősebb népességben belül a diplomások^a százalékos aránya régióként és Magyarországon

	2000	2020	2040	2060	2080	2100
Afrika	4,50	7,31	11,36	16,31	21,85	27,62
Kelet-Ázsia	9,12	20,00	36,83	54,13	71,42	81,00
Európa	17,89	27,23	36,58	45,75	54,46	61,49
Dél-Amerika	10,02	15,23	21,47	27,85	34,71	41,76
Észak-Amerika	29,65	36,98	44,67	51,09	57,90	63,76
Óceánia	25,63	30,99	37,61	43,62	49,84	55,70
Dél-Ázsia	6,15	10,95	18,43	26,61	35,54	45,02
Világ	10,46	16,71	24,49	31,76	38,88	45,08
Magyarország	15,44	25,56	35,52	45,33	53,23	59,45

^a Középfok utáni (*post-secondary*) és magasabb szintű végzettségűek.

Megjegyzés: 2000 és 2020 tény, 2040–2100 előrebecslés.

Forrás: Wittgenstein Centre Human Capital Data Explorer (<https://dataexplorer.wittgensteincentre.org/wcde-v3/>).

F3. táblázat

Az STEM-hallgatók részaránya a felsőoktatásban tanulók létszámában az OECD tagállamaiban és néhány csatlakozó adatközlő országban 2015-ben és 2023-ban (százalék)

2015			2023		
1.	Németország	36,79	1.	Németország	35,50
2.	Görögország	30,14	2.	Korea	30,95
3.	Ausztria	29,30	3.	Ausztria	30,52
4.	Korea	28,72	4.	Szlovénia	29,98
5.	Finnország	28,49	5.	Finnország	29,25
6.	Románia	28,35	6.	Románia	28,97
7.	Portugália	27,91	7.	Svédország	28,71
8.	Mexikó	27,90	8.	Horvátország	28,44
9.	Észtország	26,47	9.	Görögország	27,50
10.	Egyesült Királyság	26,15	10.	Portugália	27,38
11.	Svédország	26,01	11.	Izrael	26,95
12.	Szlovénia	25,65	12.	Észtország	26,47
13.	Spanyolország	25,53	13.	Írország	26,22
14.	Franciaország	25,27	14.	Kanada	25,97
15.	Csehország	25,27	15.	Svájc	25,46
16.	Írország	24,87	16.	Dánia	25,43
17.	Svájc	24,55	17.	Franciaország	24,61

Az F3. táblázat folytatása

2015			2023		
18.	Horvátország	23,86	18.	Csehország	24,41
19.	Litvánia	23,10	19.	Luxemburg	24,25
20.	Kolumbia	22,69	20.	Mexikó	23,77
21.	Magyarország	22,40	21.	Litvánia	23,69
22.	Lengyelország	22,27	22.	Olaszország	23,55
23.	Kanada	21,32	23.	Kolumbia	23,29
24.	Új-Zéland	21,27	24.	Új-Zéland	23,14
25.	Szlovákia	21,14	25.	Egyesült Királyság	22,83
26.	Japán	21,01	26.	Norvégia	22,60
27.	Norvégia	21,01	27.	Chile	22,32
28.	Bulgária	20,81	28.	Magyarország	21,87
29.	Lettország	20,46	29.	Japán	21,81
30.	Chile	20,10	30.	Egyesült Államok	21,77
31.	Dánia	19,64	31.	Spanyolország	21,26
32.	Törökország	18,80	32.	Szlovákia	20,53
33.	Izland	18,04	33.	Bulgária	20,11
34.	Ausztrália	17,64	34.	Hollandia	19,98
35.	Egyesült Államok	17,37	35.	Lengyelország	19,49
36.	Luxemburg	15,91	36.	Lettország	19,43
37.	Hollandia	15,13	37.	Belgium	19,40
38.	Costa Rica	13,45	38.	Ausztrália	18,88
			39.	Törökország	18,60
			40.	Costa Rica	17,14
			41.	Izland	16,97

Forrás: OECD.

F4. táblázat

A felsőoktatási hallgatók (ISCED 5–8) száma (millió fő) és az országok e szerinti rangsora

2000			2010			2020			2023		
1.	Egyesült Államok	17,50	1.	Kína	31,05	1.	Kína	50,24	1.	Kína	59,42
2.	India	9,40	2.	Egyesült Államok	21,00	2.	India	36,39	2.	India	42,78
3.	Kína	7,36	3.	India	20,74	3.	Egyesült Államok	18,76	3.	Egyesült Államok	18,05
4.	Oroszország	6,33	4.	Oroszország	8,65	4.	Brazília	8,99	4.	Brazília	10,30
5.	Indonézia	3,13	5.	Brazília	6,55	5.	Indonézia	8,48	5.	Indonézia	9,85
6.	Korea	3,00	6.	Indonézia	5,00	6.	Oroszország	7,98	6.	Törökország	8,30
7.	Brazília	2,78	7.	Irán	3,79	7.	Törökország	4,93	7.	Mexikó	5,19
8.	Egyesült Királyság	2,02	8.	Törökország	3,53	8.	Irán	4,03	8.	Argentína	4,79
9.	Franciaország	2,02	9.	Korea	3,27	9.	Japán	3,89	9.	Fülöp-szk.	4,04
10.	Mexikó	1,96	10.	Mexikó	2,85	10.	Fülöp-szk.	3,70	10.	Banglades	3,98
11.	Thaiföld	1,90	11.	Fülöp-szk.	2,77	11.	Mexikó	3,46	11.	Oroszország	3,88
12.	Spanyolország	1,83	12.	Egyiptom	2,65	12.	Korea	3,41	12.	Japán	3,74
13.	Ukrajna	1,81	13.	Ukrajna	2,64	13.	Németország	3,28	13.	Németország	3,47
14.	Olaszország	1,77	14.	Argentína	2,52	14.	Argentína	3,18	14.	Irán	3,34
15.	Argentína	1,77	15.	Egyesült Királyság	2,48	15.	Egyiptom	3,13	15.	Egyiptom	3,34
16.	Lengyelország	1,58	16.	Thaiföld	2,43	16.	Vietnam	2,99	16.	Pakisztán	3,20
17.	Irán	1,40	17.	Franciaország	2,25	17.	Franciaország	2,77	17.	Korea	2,85
18.	Kanada	1,21	18.	Lengyelország	2,15	18.	Banglades	2,75	18.	Egyesült Királyság	2,76
19.	Kolumbia	0,93	19.	Vietnam	2,02	19.	Egyesült Királyság	2,73	19.	Franciaország	2,57
20.	Peru	0,90	20.	Olaszország	1,98	20.	Kolumbia	2,36	20.	Kolumbia	2,47
21.	Vietnam	0,73	21.	Spanyolország	1,88	21.	Thaiföld	2,15	21.	Spanyolország	2,37

Az F4. táblázat folytatása

2000				2010				2020				2023			
22.	Banglades	0,73	22.	Kolumbia	1,67	22.	Spanyolország	2,03	22.	Olaszország	2,22				
23.	Venezuela	0,67	23.	Pakisztán	1,48	23.	Ausztrália	2,02	23.	Észtország	2,16				
24.	Malajzia	0,55	24.	Kanada	1,43	24.	Pakisztán	1,77	24.	Vietnam	2,07				
25.	Hollandia	0,49	25.	Nigéria	1,39	25.	Olaszország	1,76	25.	Burundi	1,90				
34.	Magyarország	0,31	43.	Magyarország	0,39	59.	Magyarország	0,29	76.	Magyarország	0,29				
Világ összesen		83,8	Világ összesen		161,7	Világ összesen		218,7	Világ összesen		252,0				

Forrás: UNESCO.

F5. táblázat

Egy lakosra vetített hallgatólétszám az UNESCO rangsorának első 25 helyezett országában

2015		2020		2023	
1. Grenada	0,0805	1. Kongói Dem. K.	0,0981	1. Törökország	0,0972
2. Ausztrália	0,0799	2. Törökország	0,0957	2. Kongói Dem K.	0,0890
3. Törökország	0,0775	3. Argentína	0,0766	3. Görögország	0,0839
4. St. Kitts & Nevis	0,0753	4. Görögország	0,0750	4. Argentína	0,0821
5. Argentína	0,0682	5. Fidzsi-szigetek	0,0689	5. Grenada	0,0769
6. Puerto Rico	0,0681	6. Ausztrália	0,0687	6. Makaó	0,0731
7. Chile	0,0677	7. Chile	0,0627	7. Chile	0,0677
8. Korea	0,0641	8. Korea	0,0578	8. Ausztrália	0,0644
9. Fidzsi-szigetek	0,0608	9. Puerto Rico	0,0568	9. St. Kitts & Nevis	0,0642
10. Egyesült Államok	0,0607	10. Egyesült Államok	0,0566	10. Ecuador	0,0608
11. Albánia	0,0596	11. Norvégia	0,0547	11. Uruguay	0,0597
12. Új-Zéland	0,0586	12. Hollandia	0,0537	12. Finnország	0,0587
13. Irán	0,0581	13. Finnország	0,0535	13. Norvégia	0,0568
14. Izland	0,0573	14. Dánia	0,0528	14. Peru	0,0560
15. Mongólia	0,0567	15. Makaó	0,0527	15. Hollandia	0,0551
16. Dánia	0,0552	16. Izland	0,0525	16. Egyesült Államok	0,0536
17. Finnország	0,0552	17. Ecuador	0,0521	17. Korea	0,0534
18. Norvégia	0,0517	18. Albánia	0,0515	18. Izland	0,0526
19. Szaúd-Arábia	0,0512	19. Szaúd-Arábia	0,0508	19. Albánia	0,0503
20. Fehéroroszország	0,0504	20. Uruguay	0,0502	20. Dánia	0,0502
21. Hollandia	0,0497	21. Dominika	0,0496	21. Puerto Rico	0,0497
22. Ausztria	0,0493	22. Új-Zéland	0,0493	22. Fidzsi-szigetek	0,0491
23. Kolumbia	0,0488	23. Ausztria	0,0473	23. Spanyolország	0,0491
24. Litvánia	0,0483	24. Írország	0,0470	24. Brazília	0,0488
25. Makaó	0,0479	25. Kanada	0,0467	25. Ausztria	0,0478
69. Kína	0,0314	58. Kína	0,036	58. Kína	0,0421
71. Magyarország	0,0314	78. Magyarország	0,0295	87. Magyarország	0,0302

Megjegyzés: szűrítve az európai országok.

Forrás: saját számítás az UNESCO adatai alapján.

F6. táblázat

Doktori hallgatók száma százezer lakosra vetítve

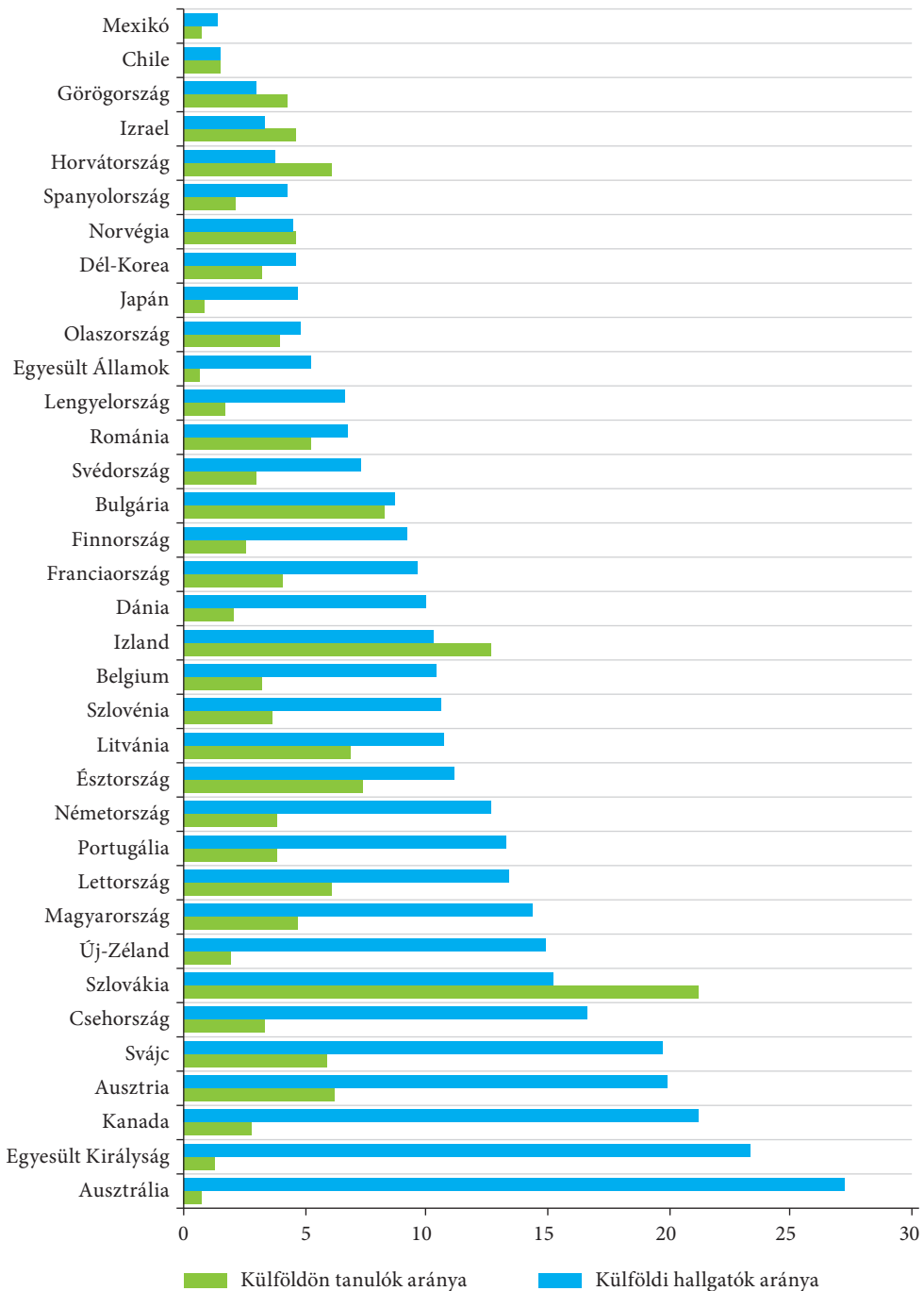
2015			2020			2023		
1.	Finnország	362,60	1.	Liechtenstein	490,99	1.	Makaó	806,57
2.	Liechtenstein	304,05	2.	Makaó	440,62	2.	Liechtenstein	552,13
3.	Svájc	286,11	3.	Finnország	333,73	3.	Finnország	342,61
4.	Ausztria	278,37	4.	Svájc	300,45	4.	Görögország	312,52
5.	Ausztrália	241,40	5.	Görögország	291,32	5.	Svájc	307,59
6.	Németország	240,19	6.	Németország	219,79	6.	Irán	280,68
7.	Csehország	233,09	7.	Ausztria	213,22	7.	Németország	246,50
8.	Észtország	220,69	8.	Ausztrália	212,18	8.	Portugália	236,68
9.	Svédország	217,96	9.	Portugália	209,83	9.	Hollandia	227,17
10.	Makaó	194,12	10.	Csehország	197,81	10.	Ausztria	218,63
11.	Új-Zéland	191,43	11.	Spanyolország	195,65	11.	Ausztrália	208,44
12.	Portugália	186,42	12.	Új-Zéland	192,72	12.	Egyesült Államok	206,52
13.	Dánia	174,88	13.	Svédország	181,85	13.	Spanyolország	201,08
14.	Írország	174,48	14.	Írország	176,46	14.	Hongkong	197,25
15.	Egyesült Királyság	173,30	15.	Észtország	173,18	15.	Izland	192,14
16.	Algéria	167,70	16.	Norvégia	171,73	16.	Csehország	190,31
17.	Szlovákia	167,24	17.	Algéria	169,15	17.	Új-Zéland	189,24
18.	Izland	156,89	18.	Irán	168,04	18.	Írország	189,00
19.	Kanada	147,20	19.	Egyesült Királyság	165,05	19.	Norvégia	185,05
20.	Belgium	146,23	20.	Törökország	164,51	20.	Malajzia	183,63
21.	Albánia	144,44	21.	Szerbia	161,63	21.	Svédország	183,01
22.	Norvégia	143,83	22.	Izland	158,27	22.	Szerbia	180,65
23.	Korea	142,23	23.	Szlovénia	157,25	23.	Egyesült Királyság	178,95
24.	Izrael	130,86	24.	Belgium	155,89	24.	Lettország	173,97
25.	Szlovénia	128,13	25.	Dánia	155,55	25.	Belgium	169,36
27.	Egyesült Államok	122,73	39.	Egyesült Államok	102,08	[előre került a 12. helyre]		
46.	Magyarország	73,73	44.	Magyarország	97,35	44.	Magyarország	110,31
71.	Kína	23,38	77.	Kína	31,73	70.	Kína	41,28

Megjegyzés: szürkítve az európai országok.

Forrás: UNESCO.

F1. ábra

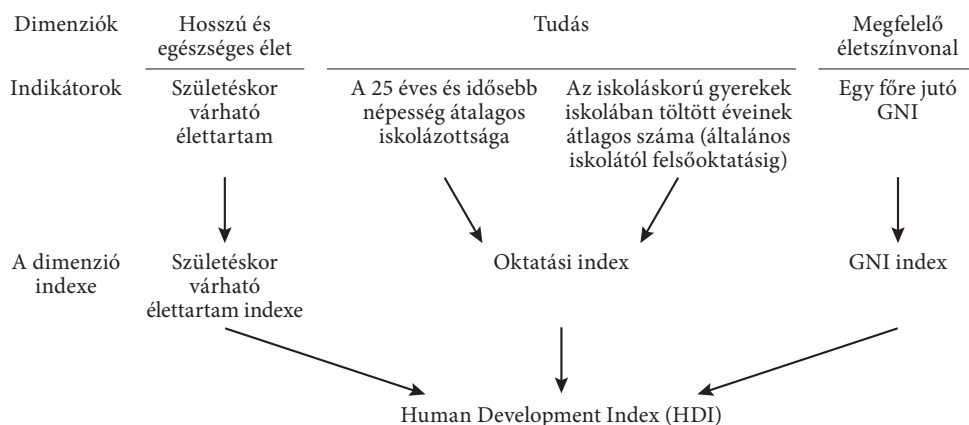
Az adott OECD-országban tanuló külföldi és az országból külföldön tanuló hallgatók aránya a teljes hallgatólétszámhoz viszonyítva (százalék)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az UNESCO adatbázisa alapján.

F2. ábra

A Human Development Index kiszámítási sémája

Kedves Szerzőink!

Az MTA Könyvtár és Információs Központtal együttműködve cikkeinket ellátjuk a CrossRef-nél regisztrált DOI azonosítóval. Ezért kérjük, hogy a *Hivatkozásokban* tüntessék fel a művek DOI azonosítóját (természetesen sokszor előfordul, hogy nincs ilyen). A DOI a következő linkre kattintva kereshető meg: <http://search.crossref.org>

Például:

Nölke, A., & Vliegthart, A. (2009). Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670–702.

A hivatkozott tételt bemásoljuk a keresőmezőbe, a találati listából pedig kiválasztjuk a megfelelő tételnél lévő hivatkozást, és beszurjuk a hivatkozás végére: Nölke, A., & Vliegthart, A. (2009). Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670–702. <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>

Ne feledkezzenek meg a beszúrt hivatkozás hiperhivatkozásként való megjelenéséről a kéziratban!

A CrossRef-nél regisztrált DOI növeli a cikkek láthatóságát, könnyíti az adott, kapott hivatkozások összesámlálását!

BAYER JÓZSEF

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

A globalizáció geopolitikai kihívásai

„A nagyhatalmi vetélkedés korában élünk... A »szabályokon alapuló rend« eltűnőben van... Szakítás, nem pedig átmenet küszöbén állunk.”
(Mark Carney)

A tanulmány a globalizáció és a geopolitika kapcsolatának változását, valamint a világrend jelenlegi átalakulásának geopolitikai és gazdasági következményeit vizsgálja. Kiinduló tézise szerint a globalizáció által létrehozott új lehetőségek és egyenlőtlenségek együttesen járultak hozzá a geopolitikai gondolkodás újjáéledéséhez. A szerző áttekinti a hagyományos geopolitikai elméletek és a második világháború után kialakult nemzetközi intézményi rend viszonyát, majd bemutatja, hogy a globalizáció felgyorsulása, a 2007–2008-as pénzügyi válság és a Covid-19-járvány miként erősítette a gazdasági és biztonságpolitikai kockázatokkal kapcsolatos aggodalmakat. Külön figyelmet fordít az Egyesült Államok relatív pozícióvesztésére, Kína felemelkedésére, a BRICS+ szerepének erősödésére, valamint a globális pénzügyi, kereskedelmi és intézményi rendszer átalakulására. Az elemzés szerint a kialakuló multipoláris világrend nem szükségszerűen vezet új hidegháborúhoz vagy a nemzetközi kapcsolatok konfliktusosabbá válásához, mivel a globalizáció által létrehozott gazdasági és kommunikációs hálózatok, a kölcsönös függőség és a multilaterális intézmények korlátozhatják a geopolitikai konfliktusok eszkalációját. A tanulmány végül a régi világrend kontrollált átalakításának és egy sokszínűbb, együttműködőbb multilaterális rend kialakításának lehetőségét vizsgálja.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F02, F50, F51, F52, F53, F60.

Kulcsszavak: globalizáció, geopolitika, világrend, multipolaritás, gazdasági hatalom, Egyesült Államok, Kína, BRICS+, deglobalizáció, multilaterális együttműködés.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia 200 éves jubileuma alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Bayer József filozófus-politológus, az MTA rendes tagja, *professor emeritus* (e-mail: bayer46@gmail.com). A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. augusztus 12-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.9.1120>

The geopolitical challenges of globalisation

JÓZSEF BAYER

The paper examines the changing relationship between globalisation and geopolitics as well as the geopolitical and economic implications of the ongoing transformation of the world order. Its central thesis is that the new opportunities and inequalities created by globalisation have jointly contributed to the revival of geopolitical thinking. The paper reviews the relationship between traditional geopolitical theories and the international institutional order established after the Second World War, and examines how the acceleration of globalisation, the global financial crisis of 2007–2008, and the Covid-19 pandemic have intensified concerns about economic and national security risks. Particular attention is paid to the relative decline of the United States, the rise of China, the growing role of BRICS+, and the transformation of the global financial, trade, and institutional system. The analysis argues that the emerging multipolar world order does not necessarily imply a new Cold War or an inevitable intensification of international conflicts. Economic and communication networks created by globalisation, mutual interdependence, and multilateral institutions may constrain the escalation of geopolitical tensions. The paper concludes by considering the possibility of a controlled transformation of the existing world order and the development of a more diverse and co-operative multilateral system.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F02, F50, F51, F52, F53, F60.

Keywords: globalisation, geopolitics, world order, multipolarity, economic power, United States, China, BRICS+, deglobalisation, multilateral co-operation.

Bevezetés

A napi hírek tanúsága szerint a világ a krónikus geopolitikai instabilitás korába lépett. Szaporodó nemzetközi konfliktusok jelzik, hogy az Amerikai Egyesült Államok hegemoniáján nyugvó úgynevezett szabályalapú világrendben tektonikus mélységű repedések mutatkoznak. Az „új világrend”, amelyet a Wikipédia néhány éve még az összeesküvés-elméleti fantazmagóriák közé sorolt, ma egyre határozottabb igényként jelentkezik. Mértékadó fórumokon naponta találkozhatunk a régi világrend végéről és az új világrend alakulásáról szóló tudósításokkal és elemzésekkel. Írásom annak ered a nyomába, hogy miért tér vissza erőteljesen a geopolitikai gondolkodás, miután egyszer már háttérbe szorult – bár teljesen nem tűnt el – a második világháború utáni nemzetközi jogi és intézményi rend létrejöttével. A globalizáció által teremtett ellentmondások és új erőviszonyok vizsgálata remélhetőleg magyarázattal szolgál a geopolitikai gondolkodás visszatérésére és változására is.

A történelem során a hatalmi ambíciók érvényesítése mindig a mozgósítható erőforrások függvénye volt. Régi belátás, hogy ebben nagy szerepe van a geográfiai és klimatikus adottságoknak. A *geopolitika* fogalmát, amely a svéd tudós és politikus, Rudolf Kjellén leleménye volt, eleve földrajz és politika szoros kapcsolatának a feltételezése sugallta. Az ipari korszakban ehhez társult az elérhető nyersanyag- és energiabázis fontossága. De a hatalmi képességek nem kevésbé függnek a népesség nagyságától és képzettségétől, a technológiai fejlettség szintjétől. Miközben

egyre több tényezőt kell figyelembe venni az esélyek mérlegeléskor, rendszerint mégis a gazdasági és a katonai erő szolgál végső aduként a hatalmi érdekek érvényesítésében (Bayer, 2010, 2021).

A hagyományos geopolitikai elméletek és doktrínák alapvetően a hatalom térbeli szerveződéséről és eloszlásáról szólnak, és gyakran a politikai tér egymással rivalizáló nagyhatalmak közötti újrafelosztását is előíranyozzák. Minden állam igyekszik növelni hatalmát és befolyását a nemzetközi környezetben. A legnagyobb sikerrel nyilván azok a nagyhatalmak járnak, amelyek a környezetükben lévő, tőlük függő kisebb államok erőforrásait is felhasználhatják. Ezért a kisebb országok autonóm manőverezési lehetőségei túlélésük biztosításában korlátozottak. Mérlegelhetik, kalibrálhatják érdekérvényesítési esélyeiket, de a geopolitika alanyai mégis mindig elsősorban a nagyhatalmak voltak és maradtak.

A régi geopolitikai doktrínák tükrözték, de formálták is a nagyhatalmak (geo-)stratégiai elképzeléseit. A skót Halford Mackinder a geopolitikát megalapozó egyik előadásában azt írta ugyan, hogy földrajztudósként beszél, de ez valójában álszerénység volt. Elmélete a kontinentális *Heartland*ről, a „világszigetről” és az azt övező belső és külső perem országairól, amely szembeállította egymással a szárazföldi hatalmakat és a tengeri kereskedelmen nyugvó birodalmakat, lényegében a brit birodalmi érdekek szemszögéből mérte fel a világot. A német geopolitikai iskola jeles teoretikusai, Friedrich Ratzel és Karl Haushofer sem tisztán földrajzi szempontból értelmezték a német birodalom élettérigényeit, hanem egyben országuk stratégiai törekvéseit is igazolták.

A régi geopolitikát azonban rossz hírbe hozta, hogy a nagyhatalmak stratégiai terveik alátámasztására használták fel. Ez különösen igaz a nagytérsegi dominanciára törő államokra, amelyek a környező államok, sőt távoli földrészek gazdasági potenciálját is ellenőrzésük alá akarták vonni. A gyarmatok birtoklása eleve a nagyhatalmi státus jelképe volt – ezért is törekedtek az újonnan iparosodó államok a gyarmati világ újrafelosztására. Az európai gyarmati hatalmakkal szemben 1823-ban megfogalmazott Monroe-doktrína ugyancsak geopolitikai ihletésű volt. Az „Amerika az amerikaiaké” elvet az Egyesült Államok azután két évszázadon át következetesen a maga javára érvényesítette egész Latin-Amerikában. Oroszország is főleg biztonsági okokból tolta egyre kijebbe a határait, elfoglalva Eurázsia hatalmas térségeit. Napóleon a britek gazdasági kizárására törekedett a kontinentális zárlat révén, ami végül sorozatos háborúkhöz vezetett; célja éppúgy egy átfogó gazdasági térség kialakítása volt, mint a későbbi pángermán nagytérsegi törekvéseké. A térségi dominancia igénye a német gazdaság számára már Friedrich Naumann liberális Közép-Európa-koncepciójában is jelen volt, nem csak a hitleri Harmadik Birodalom törekvéseiben jelentkezett (akkor már egész Európára kiterjedően).

Németország és Japán imperialista háborús expanziója mindenesetre jó időre kompromittálta a geopolitikai elméleteket. A szövetséges államok győzelme a tengelyhatalmak fölött új fejezetet nyitott a nemzetközi viszonyok történetében. A háborús erőszak tombolásával szemben megalakult az ENSZ. Alapokmánya a nemzetközi jog normájává emelte az államok formális egyenlőségének, szuverenitásának és területi integritásának elvét, kiegészítve az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatával,

valamint a globális kormányzás szerveiként működő szakosított intézményekkel. E rend a nemzetközi kapcsolatok elismert alapja lett, és az is maradt még a szuperhatalmak közötti hidegháború idején is.

A multilaterális intézmények létrehozása azonban nem szüntette meg a geopolitikai gondolkodást: bűvópatakként mindig is hatott a külpolitikai törekvésekben és a nemzetközi kapcsolatok elméletében. Érvényesült nemcsak a gyarmati függés viszonyaiban, amely függés csak a gyarmati felszabadító háborúk sikerével ért véget, de azokban a „proxí” háborúkban is, amelyek a világ peremvidékein folytak a két szuperhatalom térnyerésének és vetélkedésének árnyékában. Sőt még erőteljesebben érvényesült az antiimperialista forradalmak sorozatos elfojtásában, illetve kormánydöntő katonai puccsok szervezésében.

A nemzetközi viszonyokról szóló politikai és jogelméleti irodalomban is érzékelhetően jelen volt a hagyományos geopolitikai gondolkodás. Jó példa erre a nácibarát teoretikus, Carl Schmitt kései munkássága. A hidegháború idején, 1955-ben kiadott, *Der Nomos der Erde* című kötetében megjelent tanulmányaiiban leszögezte, hogy a nemzetközi jog – német kifejezéssel *Völkerrecht* – mindig is a határolt területű államok joga marad, és tartalmát alapvetően továbbra is a nagytérsegi domináns hatalmak határozzák meg. (Jobban nem is jellemezhetette volna az Egyesült Államok egyértelmű hegemoniáján nyugvó „szabályalapú világrendet”.) Schmitt sosem békelt meg az angolszász tengeri hatalmak kontinentális hatalmakkal szembeni dominanciájával; végig ebben a szellemben írt. *Theorie des Partisanen* című írásában (Schmitt, 1963) még Mao kontinentális gerillaháborúját is több megértéssel tárgyalta, mint másutt a liberális világrend képviselőit (Schmitt, 1995). Úgy hírlik, hogy nézetei ma meglepő visszhangra találnak a nagytérsegi dominanciában gondolkodó, autoriter szellemű orosz és kínai nemzetközi politikai doktrínákban.

A Szovjetunió felbomlását követően Zbigniew Brzezinski, az Egyesült Államok új külpolitikai stratégiáját vázolván, Mackinder eredeti koncepcióját elevenítette fel. A fő cél szerinte annak megakadályozása, hogy egy ellenséges koalíció vagy akár csak egyetlen állam is veszélyeztesse az amerikai fölényt (Brzezinski, 1999, 198. o.). Felfogásában az Egyesült Államok a „rules-based order” fenntartójaként a világ „nélkülözhetetlen állama”. Tiszteletben tartva az Eurázsiaiban regionális hatalmi státust betöltő államok legitim érdekeit, Kínával is kész együttműködni. Az Oroszországi Föderáció viszont Brzezinski reményei szerint hamarosan több regionális (európai, szibériai és távol-keleti) nagytérsegre oszlik majd fel, ezek pedig önálló államokká válnak. (A jecini idők kétségkívül alapot adtak ilyen feltételezésekre.) Ezért is szorgalmazta a NATO kiterjesztését a posztsovjeti térség új államaiba – nemcsak a Baltikumba, de többek között Grúziába és Ukrajnába is. A világrendet eleve az Egyesült Államok mint „jóindulatú főhatalom” (*benign hegemon*) alkotásának tekintette – megfelelkezve más államoknak az ENSZ létrejöttében való közreműködéséről (Brzezinski, 1999). E rend biztosítékai a WTO-ban rögzített szabadkereskedelmi elvek, a *petrodollár*-alapú pénzügyi rendszer és a páratlan amerikai katonai erő. Brzezinski elgondolásának külön érdekessége, hogy írásában egyáltalán nem számolt Kína gazdasági felemelkedésével. Az országot legfeljebb egy

regionális hatalomnak tekintette a többi között, nem sejtve gyors gazdasági gyarapodását, technológiai felzárkózását és későbbi globális térnyerését.

Az államok elvi egyenlősége és elismert szuverenitása ellenére a reális hatalmi képességek terén fennálló különbségek mindig is meghatározók voltak a nemzetközi rendszerben és az elméleti okfejtésekben egyaránt. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában, illetve a globális kormányzás olyan intézményeiben, mint a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank, szintén érvényesülnek az egyenlőtlen hatalmi viszonyok. A nemzetközi kereskedelem elvben a WTO rögzített közös szabályai alapján zajlik ugyan, de a kereskedelmi tárgyalások során túl gyakran a fejlődő világ érdekeinek a rovására születtek meg a döntések. Mark Carney kanadai miniszterelnök erről állította a 2026. januári davosi Világgazdasági Fórumon elmondott beszédében, hogy az előírásokat aszimmetrikusan érvényesítették: a hatalmasok mindig megtalálták a kibúvókat, ha a saját érdekeikről volt szó. És beismerte, hogy a nyugati hatalmak, mivel élvezték e rend előnyeit, szemet hunytak a visszasságok fölött.

A globalizáció által teremtett, mind szorosabban összekapcsolódó mai világban azonban már a „geoökonómia” fogalmának megszületése is utalt a nemzetközi környezet jelentős módosulására. A nukleáris fegyverek megjelenése eleve határt szab a konfliktusok háborús megoldásának, mivel a nagyhatalmak közötti háborúk a kölcsönös pusztulás kockázatával járnak. Az ENSZ és a Biztonsági Tanács gyakori bírálata során gyakran elfeledkeznek ezeknek a multilaterális intézményeknek a nagyhatalmakat kordában tartó szerepéről. A globális kereskedelem fejlődése ráadásul jelentősen bővítette a Mackinder által kontinentális „peremnek” (*the inner crescence*) nevezett országok játéktérét, önálló manőverezési képességét is. A régi geopolitikai koncepciókban ezek az országok alárendelt, függő helyzetben voltak a nagyhatalmakkal szemben, míg ma képesek ellenállni a patronázst kínáló nagyhatalmak közötti választás kényszerének. Változó koalíciókat alkotva, regionális együttműködésre törekedve növelhetik saját mozgásterüket a globális térben.

A globalizációs folyamatnak a bipoláris világrend felbomlása utáni felgyorsulása magában hordta egy új, egységes szabályokon alapuló világrend ígéretét (erre utalt az idősebb Bush elnök is az „új világrend” jelszavával). Új békerend megteremtése helyett azonban „örökös háborúskodás” (*forever wars*) következett be az expanzív liberális internacionalizmus szellemében. Szankciókkal sújtották az eltérő normákat és érdekeket követő kormányokat, és a demokrácia exportjának nevében többüket háborúval is rezsimváltásra kényszerítették.

A globalizációs folyamat mindamellett szorosabbra fűzi az országok közötti gazdasági és politikai kapcsolatokat. Hatása kiterjed a transznacionális társaságok terjeszkedésén túl a technológiatranszfer, a kulturális befolyás és az infokommunikációs hálózatok mind szélesebb körére. A gazdasági integráció pozitív fejlemény, de társadalmi feszültségeket is gerjeszt. A globalizációnak számos nyertese van, de legalább annyian szenvedik el a veszteségeit is. Parag Khanna joggal írta ugyan, hogy a globalizáció hatására ma több minden köt össze bennünket, mint ami elválaszt (Khanna, 2017), de azért ami elválaszt, az is létezik – s ez megjelenik a globalizációellenes fellépések és lázongások egész sorában.

Globalizáció vagy geopolitika?

Tézisem szerint a globalizáció által teremtett új esélyek és új egyenlőtlenségek együttesen vezettek el a geopolitika mai reneszánszához. Brian W. Blouet a globalizációt és a geopolitikát eleve egymással szemben álló fogalmakként definiálta (Blouet, 2001). A globalizáció eszerint az univerzális, a geopolitika pedig a partikuláris érdekek megfelelője. Egyes korszakokban az egyik, máskor a másik tendencia kerekedik felül. Lendületes gazdasági növekedés mellett inkább a globalizáció, válság és stagnálás idején a geopolitika kerül előtérbe. Manapság újra a geopolitika erősödésének lehetünk tanúi. Érzékelhető ez a szuverén önállóság és a kulturális identitás elvesztése miatti *ressentiment* (neheztelés) formájában, amely közös forrása a jobb- és baloldali populista mozgalmak erősödésének. A kölcsönös függőség előnyeinek belátása mellett növekednek a nemzetbiztonsági aggályok. A technológiai forradalom nyomán – főként a mesterséges intelligencia látványos fejlődése óta – a civilizáció összeomlásával fenyegető apokaliptikus víziók is szaporodnak.

A geopolitikai szemlélet felerősödését a világrendszer-elmélet egyes képviselői összefüggésbe hozzák azzal, hogy 2025-re éppen az ötvenéves nagy gazdasági ciklus, az úgynevezett Kondratyev-ciklus alá járunk (Chase-Dunn & Podobnik, 1999). A szerzők a transzatlanti térség ma szövetséges államai közötti jövőbeli kereskedelmi háborúkat sem zárták ki, ami a könyv megjelenésekor (számomra legalábbis) teljesen valószínűtlennek tűnt az európai integrációval kapcsolatos optimizmus idején, amikor a neoliberális gazdasági globalizáció még felívelő szakaszában volt. Kevesen sejtették előre a 2007–2008-ban kirobbanó globális pénzügyi válságot, amely az Európai Unióban is gazdasági stagnáláshoz vezetett. Optimista feltételezés szerint a válság legfeljebb átmeneti, monetáris intézkedésekkel kezelhető, és majd csak megindul újra felfelé a gazdaság szekere. A Covid-19 okozta pandémia azonban tovább növelte a termelési és értékesítési láncok helyenkénti megszakadása miatti rossz előérzetet, s elkezdődött a deglobalizáció elkerülhetetlenségéről szóló nemzetközi vita. A túl szoros gazdasági összekapcsolódást kezdték súlyos biztonságpolitikai kockázatnak tekinteni.

Nem kétséges, hogy a globalizáció terjedése és sikere maga is hozzájárult a geopolitikai feszültségek növekedéséhez. A neoliberális indíttatású úgynevezett hiperglobalizáció nyomán a transznacionális vállalatok tőkekihelyezése, egész iparágaknak a nagy népességű fejlődő országokba való áttelepítése egyfelől látványos fejlődést produkált az elmaradott térségekben. Százmilliók emelkedtek ki a krónikus mélyszegénységből, modernizálódott a gazdaság, fejlett technológiák sora támogatta a gazdasági felemelkedést, megnőtt az érintett országok súlya a világ gazdaságban. Főként a kelet- és délkelet-ázsiai országokban az olcsó munkaerőnek, a kitermelhető nyersanyagoknak és a széles fogyasztói piacoknak köszönhetően a beruházott tőke óriási hozamokkal kecsegtetett.

Másfelől viszont a tőkeexportőr országokban, főként az Egyesült Államokban – ahol a nagy korporációk a mesés profitjukat nem osztották meg a széles társadalommal –, az „ipartalanítás” révén milliók veszítették el a munkájukat. Tartóssá vált a középosztály társadalmi süllyedése, s ennek nyomán mély megélhetési válság (*affordability crisis*)

alakult ki. Amerikában ma ez a belpolitikai megosztottság egyik fő oka, ami a populista MAGA-mozgalom hullámain másodjára is az Egyesült Államok elnöki székébe repítette az ingatlanmágnás és televíziós *showman* Donald Trumpot. A globalizációra jellemző szabadságok közül, mint a pénz, a javak és szolgáltatások, az eszmék és emberek szabad áramlása, az utolsóval szemben a legnagyobb az ellenérzés (Amerikában éppúgy, mint Európában). Könnyű bűnbaknak megtenni a bevándorlókat, akik kulturálisan idegenek, még ha gazdaságilag hasznosak is. Amerikában súlyosbítja a helyzetet, hogy mindez drámai demográfiai fordulattal esik egybe: az európai eredetű fehér bőrű lakosság néhány éven belül kisebbségbe kerülhet a máshonnet behurcolt vagy bevándorolt, vegyes összetételű színes többséggel szemben, ami a „fehér nacionalizmus” újraéledéséhez és agresszív fellépéséhez vezet.

A hiperglobalizáció természetesen más társadalmakban is felszínre hozta az ellentéteket, Dani Rodrik ezért régóta esedékesnek tartotta a globalizáció reformját. Megfogalmazása szerint a globalizáció túl messzire ment; immár nem több, hanem értelmesebb (*smart*) globalizációra volna szükség, amely szabad kezet adna a nemzeti kormányoknak egyes kulcsiparágaik védelmére, szociális kiegyenlítésre, valamint a nemzetközi munkaerő-vándorlás szabályozására (Rodrik, 2014).

A gazdasági súlyarányoknak a globalizáció hatására bekövetkezett változása

A geopolitikai érdekellentéteket ma elsősorban az újonnan iparosodó fejlődő országok világgazdasági súlyának rendkívüli erősödése váltja ki. Ennek nyomán a „globális Dél” országai érthetően nagyobb befolyásra akarnak szert tenni a nemzetközi rendszerben, amire viszont kevés fogadókészség mutatkozik. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap döntéshozó testületeiben a nyugati hatalmak kvótáik arányában dominálnak, Kína azon törekvését viszont, hogy növelhesse részvényesi arányát, rendszeresen elutasították.

Ezért is szerveződött meg a BRICS+ országcsoporthoz, először öt nagy ország kezdeményezésére (a mozaikszó Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika angol nevének kezdőbetűiből áll), ma viszont már 13 országot foglal magában, és további bővülése várható. Ez a tömörülés megkérdőjelezi a Nyugat dominanciájára épülő, az Egyesült Államok hegemoniáján nyugvó régi világrendet, és multipoláris nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi rendszer létrehozásán fáradozik. A BRICS országcsoporthoz különböző gazdaságú és kultúrájú országok laza együttesét alkotja ugyan, egy dologban viszont egységes: alapvetően megkérdőjelezi a Nyugat kivételezett helyzetét, korábban kivívott gazdasági, pénzügyi dominanciáját. Miután a petrodollár-alapú pénzügyi rendszert (és az amerikai ellenőrzés alatt álló SWIFT fizetési rendszert) az amerikai politika gyakran fegyverként alkalmazta, szankcionálva a neki nem tetsző politikát követő országokat (Farrell & Newman, 2023; Dalio, 2021), mind többen válnak érdekeltté egy alternatív pénzügyi és fizetési rendszer megteremtésében. Ha valamely országot kizárnak a SWIFT nemzetközi fizetési rendszerből, az igen nagy károkat okoz a számára, mert nem fér hozzá nemzetközi kölcsönökhöz, nem jut külföldi beruházáshoz, és kereskedni

sem tud zavartalanul a világpiacon. A pénzügyi szankciók kikerülése céljából és a fizikai áruforgalom „zavartalanását” biztosítandó, a BRICS országcsoporthoz új fizetési rendszert is igyekszik létrehozni. Már bejelentették egy közös digitális valuta bevezetésének tervét is, amelynek egysége a „UNIT” elnevezést viselné. Ennek mintája az euró elődjeként használt ECU (*European Currency Unit*) mint közösen elfogadott fizetőeszköz volt, amely nem volt valódi pénz, de jó szolgálatot tett az EU-n belüli kereskedelmi elszámolásokban. A UNIT bevezetése egyelőre kísérleti stádiumban van, értékét 40 százalékban aranyfedezet, 60 százalékban pedig egy változó valutakosár lenne hivatott garantálni. Ha ez működésbe lépne, megnehezítené az Egyesült Államok – 38 billió (amerikai lép-tékben számolva trillió) dolláros – adósságának kezelhetőségét, amit eddig a dollár Fed általi szabad nyomtatása és az amerikai állampapírok iránti lankadatlan kereslet biztosított. A kínai CIPS (*Cross-Border Interbank Payment System*) a renminbiben lebonyolított, határokon átnyúló fizetések alternatív infrastruktúrájaként szolgálhat a nyugati, SWIFT-központú rendszerrel szemben.

A világ népességének mintegy négyötödét alkotó globális Dél országainak gazdasági fejlődése idővel elkerülhetetlenül többpólusú világ kialakulásához vezet majd el. Nemzetközi gazdaságstatisztikai adatok szerint¹ a BRICS országcsoporthoz vásárlóerő-paritáson mért gazdasági kibocsátása a globális GDP kb. 35–37 százalékát adja (egy 2026-ra vonatkozó becslések ezt már 40 százalékra teszik), a G7 országcsoporthoz 29–30 százalékkal szemben. A kínai gazdaság kibocsátása pedig ezzel a mércével már most is nagyobb, mint az Egyesült Államoké – igaz, hogy a lakossága is négyszer akkora.

Ha a G7-országok teljesítményét a nominális, azaz piaci árfolyamon számolt GDP alapján vetjük össze az új tömörülés teljesítményével, akkor a BRICS+ részesedése a világtermelésből jelenleg 28–30 százalékon áll a G7 43–45 százalékaival szemben. A magasabb növekedési ráta azonban itt is az arányok további eltolódását vetíti előre.

Az Egyesült Államok domináns pozíciójával szembeni geopolitikai kihívás súlyát a BRICS-országok által kilátásba helyezett alternatív intézményi architektúra kiépítése is növeli, amelynek kontúrjai azonban egyelőre még nem elég szilárdak. Ez végképp aláásná a régi világrendet és vele az Egyesült Államok globális hegemoniáját. Kína jó ideje az Út és Övezet (*Belt and Road*) kezdeményezéssel globális infrastruktúrális projektek megvalósításába kezdett, új kereskedelmi útvonalakat és partnereket keresve. Ennek talán legfontosabb eleme az eurázsiai kontinensen kiépülő út- és vasúthálózat, valamint energiahordozók szállítására szolgáló csővezetékek kiépítése, de a tengeri kikötői bázisok és az afrikai térségben létesített infrastruktúrális beruházások legalább olyan fontosak. A szárazföldi kereskedelmi útvonalak kiépítése – a legendás régi „selyemút” remniszcenciájára építve – pontosan azért fontos Kína számára, mert csak így lehet képes kikerülni az Egyesült Államok esetleges kereskedelmi bojkottját az amerikai haditengerészet és globális támaszponthálózat által uralt világtegereken.

Az elvont mutatók önmagukban még nem is fejezik ki teljesen e változás súlyát. Az ipari termelés, az energiaforrások és a kritikus nyersanyagok (mint a modern technika minden ágában kulcsfontosságú ritkaföldfémek feletti ellenőrzés), továbbá

¹ Ezek és a cikkben később szereplő adatok a www.postfactum.co.uk honlapról származnak.

a technológia vezető iparágaiban történő felzárkózás ugyancsak erős adu a gazdasági versenyben. A BRICS+ adja a világ ipari termelésének, energia- és nyersanyag-kitermelésének (olaj, gáz, fémek) tetemes részét. Kína a modern ipar számos ágában már vezető szerepet tölt be. Az Australian Strategic Policy Institute (ASPI) kutatása szerint Kína az élenjáró gyártási technológiák kutatásában már megelőzi az Egyesült Államokat, és a digitális információtechnológiák több területén is az Egyesült Államokhoz hasonlóan erős pozíciót szerzett (Gaida et al., 2023).

A legközvetlenebb kihívást azonban a globális pénzügyi rendszerben zajló változások jelentik az Egyesült Államok domináns pozíciója számára. 2000-ben még a globális pénzügyi tartalékok 71 százalékát tartották dollárban; 2025 végére ez az arány 56–57 százalékra esett vissza, és a trend továbbra is lefelé tart. A jegybankok a bizonytalanság ellensúlyozására ezért növekvő mértékben halmoznak fel aranyat, hogy csökkentsék a 2008-ashoz hasonló pénzügyi válságoknak való kitettségüket. Az olajkereskedelem a fél évszázaddal ezelőtti olajválság óta kizárólag dollárban zajlik, ami tartóssá tette a dollár iránti igényt (innen a petrodollár elnevezés), de Szaúd-Arábia most nem újította meg ezt a szerződéses kapcsolatot, az Egyesült Arab Emírátsuk pedig bejelentette, hogy kilép az OPEC szervezetéből. Az olajért immár elfogadják a jüant és a rúpiát is. A változás fontos jele a 2016-ban létesített Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bank is. Ez ma a modern világ gazdaság egyik legdinamikusabb intézménye, amely a nyugati Világbank keleti alternatívája lehet. Tagjai között van Magyarország is; legnagyobb részvényesei Kína, India és Oroszország, de az amerikai eltanácsolás ellenére számos nyugat-európai bank is részvényessé lett. Ez a bank rövid idő alatt a világ egyik legfontosabb infrastrukturális hitelezőjévé vált. Nem zárkózik el a Világbanktól sem, számos projektet közösen finanszíroznak.

A biztonságpolitika terén pedig létrejött a Sanghaji Együttműködési Szervezetet (*Shanghai Cooperation Organisation, SCO*), amely jelenleg a legnagyobb kiterjedésű regionális biztonsági és politikai orgánus, a világ népességének mintegy 40 százalékát fedi le. A hagyományos, eurocentrikus világképünk alapján úgy vélhetjük, hogy mindez nem sokat számít, de az úgynevezett világsgzigeten, az eurázsiai kontinensen azért jelentős erőt képvisel. Bár egyelőre nincs olyan kölcsönös védelmi cikkelye, mint a NATO-nak, célja mégis a többpólusú világrend előmozdítása és az amerikai befolyás korlátozása az eurázsiai térségben. Az új képlet legfontosabb vonása végül Kína és Oroszország új keletű együttműködése, amely felülírja a korábbi kínai–amerikai közeledést, amelynek eredeti célja az 1970-es évek közepe óta éppen Kína és Oroszország egymástól való eltávolítása volt.

A globális gazdaság súlypontjának lassú eltolódása a hagyományos Nyugattól az ázsiai–csendes-óceáni térség irányába, ezen belül különösen Kína (és nem mellékesen India) gyors felemelkedése az Egyesült Államok számára kulcsfontosságú kihívást jelent. Ezért már Obama elnöksége óta stratégiai célként fogalmazták meg a csendes-óceáni térség felé fordulást (*pivot to Asia*), de ezt eddig valahogy nem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Érdekes fejlemény, hogy miután az első Trump-kormány nem írta alá a csendes-óceáni szabadkereskedelmi egyezményt, a térség országai végül – Kína és az ASEAN-országok részvételével – az Egyesült Államok nélkül kötötték meg. Ha valóban bekövetkezne a csendes-óceáni térség irányába tett

fordulat, akkor az Európával való hagyományosan erős kapcsolat másodlagossá válhat az Egyesült Államok számára.

Az Egyesült Államokban érthető okokból régóta fenyegetésként élik meg Kína felemelkedését, világgazdasági súlyának, technológiai felzárkózásának és még inkább védelmi képességeinek a látványos növekedését. Kínát sokszor éri az a vád, hogy bár tagja a WTO-nak, nem tartja be a szabályait, kulcsiparágakat államilag támogat, ezzel is piaci előnyökre téve szert. Az a vád, hogy csak másolja a nyugati technológiát, lehet, hogy egykor igaz volt, de egyre kevésbé tartható. Történeti szemmel nézve, Kína és India felemelkedésének nem kellene olyan nagy meglepetést okoznia, hiszen csak a gyarmati korszak előtti világgazdasági súlyuk kezd helyreállni. 1820-ban Kína gazdaságtörténeti statisztikák szerint még a világ össztermelésének 30 százalékát adta, és India sem sokkal maradt el. Várható volt, hogy a gyarmati korszak végével, bekapcsolódva a globális gazdaságba, helyre fog billenni az egyensúly, már csak demográfiai túlsúlyuk alapján is (Baldwin, 2016, 208. o.).

A globális hegemonia ígézetében élő szuperhatalom, amelynek számára valósággal nemzeti küldetéssé, elhivatottsággá vált globális primátusának fenntartása, rosszul viseli ezt a kihívást. A szingapúri diplomata és teoretikus Mahbubani egy újabb kritikus nyilatkozatában kifejtette, hogy a nyugati civilizáció talán a maga univerzális eszméi, az erkölcsi magasabbrendűségébe vetett hite és a gyarmatosító korszakból eredő rasszista előítéletek miatt is nehezen barátkozik meg más civilizációk önállóságának és egyenrangúságának gondolatával (Mahbubani, 2018).

Alfred McCoy, a birodalmak felemelkedésével és hanyatlásával foglalkozó brit történész kertelés nélkül hanyatló birodalomnak nevezi az Egyesült Államokat, amely a hatalmi túlterjeszkedés és kimerülés jeleit mutatja, és nézetével ma nincs egyedül; a „Pax Americana” végéről manapság sokan értekeznek. McCoy szerint Trump elnöksége nem oka, csak tünete a válságnak, amelyet azonban felgyorsít a politikájával (McCoy, 2021, 359. o.). Az Egyesült Államok primátusának elvesztése természetesen korántsem jelent a Szovjetunióéhoz mérhető összeomlást; hiba lenne alábecsülni gazdasági erejét, fejlett tőkepiacát, a humán tőke fejlettségét és a szabad vállalkozásoknak főképp a technológiai innováció terén megnyilvánuló dinamizáló hatását. A társadalmi és politikai rendszer stabilitása most erős szakítópróbának van ugyan kitéve, de az ország technológiai fejlettsége, demográfiai és biztonsági helyzete így is jóval előnyösebb a legtöbb potenciális vetélytársánál. Ezért legfeljebb viszonylagos pozícióvesztésről lehet szó. A globális gazdasági és pénzügyi mutatók mégis a nyugati dominancia fokozatos gyengülését jelzik. Az utóbbi időben feszültségek támadnak az Egyesült Államok hagyományos szövetségi rendszerében is, miközben vele szemben új szövetségek, gazdasági és biztonságpolitikai tömörülések jelennek meg.

Új konfliktusok körvonalai

Az idei davosi Világgazdasági Fórumon a kanadai miniszterelnök és az amerikai elnök ellentétes tartalmú programadó felszólalásaiban is jelentkezett ez a feszültség. Az amerikai külpolitika változásának jele Kanadának az Egyesült Államok potenciális

51. tagállamakénti emlegetése, valamint a Grönland birtoklására bejelentett igény. Az EU tagállamai e vitában felsorakoztak a NATO-tag Kanada és Dánia mögé. Az ázsiai, csendes-óceániai térség felé fordulni kívánó Egyesült Államok számára azonban várhatóan tovább csökken a transzatlanti együttműködés korábbi feltétlen értéke, ami joggal nyugtalanítja európai szövetségeseit. A Nyugat egysége lassan az orosz–ukrán háborúhoz való megváltozott amerikai viszony miatt is kezd kérdésessé válni.

A Trump-kormány legutóbbi külpolitikai lépései végképp értetlenséget váltanak ki szövetségesei körében is. Venezuela elnökének elrablásával és az ország olajexportja feletti ellenőrzés megszerzésével, majd 2026. február 28-án, egy ígéretes tárgyalási folyamat kellős közepén, az Izraellel közösen Irán ellen indított háborúval egyaránt kényes helyzetbe hozta európai és arab szövetségeseit. A kongresszus megkerülésével végrehajtott katonai akció ráadásul a nemzetközi joggal is ellentétes volt. A NATO európai államai sorra nemet mondanak a háborúban való tevékeny részvétel követelésére. Az olajtermelő közel-keleti arab államok pedig azzal szembesültek, hogy a térségben lévő amerikai támaszpontok inkább teherterelt jelentenek, mint védőernyőt, mivel azzal kell számolniuk, hogy miattuk iráni ellentámadások könnyű céltáblái lesznek. A Hormuzi-szoros tartós lezárása pedig olyan fennakadást idéz elő a világ energiakereskedelmében, amely szövetségeseit is nehéz helyzetbe hozza. Az olaj hiánya és árának emelkedése nemcsak Indiát, Japánt, Dél-Koreát és más délkelet-ázsiai országokat sújtja, Európáról nem is szólva, de az Egyesült Államokban is belpolitikai feszültséget és gazdasági válságot idézhet elő. Trump eszkalációs csapdába került, a konfliktus tartós megoldatlansága pedig világgazdasági pangást, ha ugyan nem az 1929-es világválsághoz hasonló depressziót válthat ki. Belpolitikai kockázatot jelent számára az is, hogy az őszi félédős kongresszusi választásokon pártja elveszítheti képviselőházi és szenátusi többségét.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy meddig tartható fenn ilyen körülmények között az amerikai hegemonián alapuló „szabályalapú világrend”. Bár sokan fordulatot remélnek az idén esedékes kongresszusi választásoktól, ami megfékezhetné Trump politikai ámokfutását, nézetem szerint indokolt az óvatosság ezzel kapcsolatban. A fordulat ideológiai hátterére jól rávilágít az amerikai Heritage Foundation *Project 2025* elnevezésű programja, amely az ellenfelvilágosodás kiáltványának is tekinthető. A választási kampány hajrájában Trump váltig állította ugyan, hogy a *Project 2025* nem az ő programja, ám a program számos kidolgozója és támogatója később fontos szerepet kapott kormányzatában. Közéjük tartozik Stephen Miller, az *America First Legal* alapítója és Trump egyik legbefolyásosabb tanácsadója is.

Az amerikai belpolitika fordulatai nem tartoznak a tárgyunkhoz, a külpolitikai lépések azonban igen. Az új amerikai nemzetbiztonsági stratégiában Kínát és Oroszországot már nem nevesítik Amerika fő ellenségeiként, miközben Európával kapcsolatban kritikus hangot ütnek meg, civilizációs visszaesés veszélyéről példálózva. A Monroe-doktrínát a szellemesnek vélt (valójában csak az elnöknek hízolgó) „Donroe-doktrína” elnevezéssel elevenítik fel. Ennek első lépését a venezuelai elnöki házaspár elrablása és az ország olajkincse feletti amerikai rendelkezés megszerzése hivatott demonstrálni. Közismert Trump hajlama arra is, hogy felmondjon nemzetközi szerződéseket. Erre a legjobb példa az Egyesült Államoknak a párizsi

klímamegállapodásból, valamint a 2015-ben megkötött iráni nukleáris megállapodásból (*Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) való kilépése. Ez utóbbi hozzájárult ahhoz, hogy az iráni atomprogram körüli konfliktus tartósan megoldatlan maradt, és a kérdés később az Irán elleni katonai fellépés egyik indokává vált. De – elődjeihez hasonlóan – Trump is vonakodott a nukleáris fegyverzetek korlátozásával kapcsolatos nemzetközi egyezmények megújításától, amit igen kockázatosnak kell tekintenünk. (Ma már egy sincs életben közülük.) Az Egyesült Államok több nemzetközi szervezetből való kilépését is kilátásba helyezte (még az Egészségügyi Világszervezetet, a WHO-t is el kívánja hagyni), kritikus az ENSZ számos intézményével szemben, és Béketanács (*Board of Peace*) néven saját befolyása alatt álló új nemzetközi szervezetet is létrehozott; végül lebegteti a NATO iránti elkötelezettségét.

A fenti lépésekről sokan úgy vélik, hogy csupán az új geopolitikai realitásokhoz való szükségszerű alkalmazkodást szolgálják. Meggyőzőbbnek tűnik azonban az az állítás, hogy inkább csak elmélyítik a geopolitikai árkokat. A tanulmányunk mottójául választott idézet a kanadai miniszterelnöknek a 2026. januári davosi Világ gazdasági Fórumon elhangzott, nagy visszhangot kiváltó beszédéből származik. Mark Carney ugyanott fel is szólította a középhatalmakat, hogy fogjanak össze, mert együtt eredményesebben tudnak szembeszállni a nagyhatalmi zsarolással. „A nagyhatalmi vetélkedés világában a köztes államoknak választaniuk kell: egymással versengenek a kegyekért, vagy összefognak, hogy befolyásukkal harmadik utat teremtsenek” – jelentette ki (Carney, 2026). Carney azóta is a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok diverzifikálására buzdítja az országokat, hogy ne legyenek kiszolgáltatva a nagyhatalmak szeszélyének, és ebben Kanada is jó példával jár elől.

A vámtarifák önkényes kiszabása, a sorozatos pénzügyi szankciók, az olajszállítási embargók, illetve egyes fejlett technológiai termékek Kínába irányuló exportjának nemzetbiztonsági szempontokra hivatkozó tilalma nem csupán más országok gazdasági fejlődését gátolja, hanem a globális gazdaság és a nemzetközi kereskedelem kiszámítható működéséhez szükséges bizalmat is erodálja. Mindez érthető reakciókat vált ki immár az Egyesült Államok szövetségeseinek körében is, ami tovább növeli a nemzetközi politikai feszültségeket.

Bár az egypólusú világrenddel szembeni legnagyobb kihívást ma kétségkívül Kína globális súlyának megnövekedése jelenti, a multipoláris világrend létrehozásában rajta kívül a világ számos térségének gazdasági hatalmasságai is érdekeltek. Az Egyesült Államok hanyatlása annyiban megkérdőjelezhető, hogy egyelőre inkább csak relatív pozícióvesztésről van szó. Az ország hagyományos erősségei (a már említett gazdasági tényezőkön kívül az előnyös demográfiai és földrajzi helyzete, valamint páratlan katonai ereje) korántsem veszítették el jelentőségüket. Ugyanakkor a globális versenytársak gazdasági erősödése mellett például Kínának is megvannak a maga súlyos társadalmi, demográfiai és ökológiai problémái, amelyekkel a gyors technológiai fejlődés ellenére meg kell birkóznia.

A Trump-kormány szeszélyes bel- és külpolitikai lépései érthetően aggodalmat keltenek és zavart okoznak az Egyesült Államok szövetségi rendszerében. Ami az amerikai belpolitikát illeti, sokan egy illiberális, autoriter fordulat bekövetkeztétől tartanak. Bár a hatalommegosztás intézményei szilárdan gyökereznek az amerikai

alkotmányban, a politikai rendszer jelentős átalakulása mégsem zárható ki teljesen. Meglehet, hogy egy illiberális, antidemokratikus fordulatot még a 2026. novemberi félidős kongresszusi választásoknak az elnök számára hátrányos kimenetele sem lenne képes meggátolni.

A geopolitika szempontjából azonban elsősorban az országok külpolitikai lépései a döntők. Ezek pedig ma nem zárják ki a világnak a regionálisan domináns nagyhatalmak befolyási övezeteire való felosztását, amittől sokan tartanak. Mivel láthatóan Kína is képes hatékony ellenlépésekre (főleg a modern technológiához elengedhetetlen ritkaföldfémek exportjának tilalmával), még enyhülhet a rá nehezedő külső nyomás. A két gazdasági óriás – főként a hatalmas kínai feldolgozóipari potenciál miatt – nagymértékben egymásra is van utalva. A biztonsági kockázatok csökkentése értelmes külpolitikai cél, de a teljes szétválás mindkét gazdaság számára súlyos károkat okozna. Ezért oldódik az ellenséges hangnem Kína, de különös módon Oroszország irányában is, amelynek nagyhatalmi ambíciói és biztonsági érdekei több megértésre találnak az új amerikai kormányzatban, mint a régiben. Európában értetlenséget vált ki ez a fordulat, jóllehet Trumpnak számos jogos kritikája van az Európai Unió gazdasági és politikai állapotával, még inkább védelmi képességeivel szemben.

Quo vadis?

A nagytérsegi befolyási övezetekben való gondolkodás régi vonása a geopolitikai doktrínáknak, de a globalizáció számos olyan változást is eredményezett, amelyek mérsékelhetik a többpólusú világrendben rejlő veszedelmeket. Az egyik a katonai technológia átalakulása: az atomfegyver megjelenése, a légierő, a rakétatechnika kiemelt fontossága és az aszimmetrikus hadviselés eszközeinek páratlan fejlődése értelmetlenné teheti a folytonos háborúskodást mint a konfliktusmegoldás eszközt. A klasszikus geopolitikai doktrínákat politikailag is aláásta a gyarmati rendszer fokozatos megszűnése, az el nem kötelezett országok mozgalmának fellépése. Ma már nem annyira a területek birtoklása áll a középpontban; a nemzetközi viszonyokban inkább a gazdasági kapcsolatok és az önálló fejlődés feltételeinek biztosítása vált döntő tényezővé.

Más oldalról a globalizációra jellemző hálózatosodás ténye fékezi is a geopolitikai konfliktusok kiéleződését. Ma már nemcsak az államok mint területileg körülhatárolt, szuverén politikai egységek („területi államok”) számítanak, hanem a transznacionális vállalatok által fenntartott nagy termelési és ellátási láncok, valamint az internet és a digitális kommunikáció egymással is összekapcsolódó hálózatai is, amelyeknek figyelmen kívül hagyása gazdasági visszaesés kockázatával jár. Mindez ellehetetleníti a totális elszigetelődést. Az amerikai Ian Bremmer a digitális óriásvállalatokat – némi túlzással – eleve a területi államok határait átlépő, új hatalmi ágensekként, a digitális szuverenitás újszerű alanyaiként jellemzi (Bremmer, 2014). Ezeknek a befolyása a határokon átívelő hatásuk folytán rendkívüli lehet, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy kritikus helyzetekben felsorakoznak a kormányaik biztonsági törekvései mögött. Ez a tény pedig éppúgy vonatkozik az Egyesült Államokra, mint az autoriter berendezkedésű Kínai Népköztársaságra. (Az új amerikai kormányzat

2025. évi beiktatási ünnepségén mindenesetre látványosan megmutatkozott a Szilícium-völgy vezető elitjének Trump iránti támogatása.)

Milyen jövőt ígér hát a világrend mai átalakulása? Merre tart a világ a globalizációs és a geopolitikai törekvések eredőjeként, és miként védekezhetünk a multipoláris világrend kockázatai ellen?

A sikeres nemzetközi befektető, Ray Dalio, aki egy egész könyvet szentelt a világrend változásának (Dalio, 2021), egyik összefoglaló előadásában a jelzett trendek alapján a régi világrend felváltásának három scenárióját vázolta fel.

– Az *első* az Egyesült Államok és Kína békés alkalmazkodása egymáshoz – ez az optimista forgatókönyv, amelynek bekövetkezése egyáltalán nincs kizárva.

– A *második* egy kettészakadó, bifurkációs világ, amelyben egymástól elszigetelt gazdasági térségek és egymással nem kompatibilis digitális terek jön létre. Ez egy új hidegháború scenáriója, amelyben az egyensúlyt kölcsönös fenyegetések tartják fenn, ahogyan korábban, az első hidegháború idején is történt.

– A *harmadik* egy katasztrofális kimenetelű konfliktus, amelyet a bizonytalanság és bizalmatlanság légköre hoz létre, és amely lerombolja a civilizáció fejlődésének eddigi eredményeit.

A két utóbbi scenárió megvalósulása, vagyis a bifurkáció hidegháborús fenyegetése, illetve a világrend két állapota közötti átmenet katasztrofális kimenetele azonban Dalio szerint egyáltalán nem törvényszerű. Az egymásnak feszülés és a világ nagyhatalmi befolyási övezetekre való felosztása helyett nyilvánvalóan minden szereplő számára jobb kilátást nyújtana a multilaterális együttműködés világának békés reformja.

Hasonló következtetésre jut Stephen Walt és Dani Rodrik: közös tanulmányukban egy új rend kiépítésének feltételeit vették sorra (Rodrik & Walt, 2024). Szerintük a régi rend felbomlása ellenére megőrizhető az államok közötti kapcsolatok multilaterális rendszere. A bizonytalanság és a krónikus bizalmatlanság veszélyes helyzeteket teremt ugyan, de a régi rend válságának nem kell okvetlenül káoszba torkollnia. A régi rend kontrollált lebontása mellett lehetőség nyílik egy új rend felépítésére is.

Ennek legelső feltétele azonban a globális gazdasági és geopolitikai primátusra való törekvés feladása. Ez ugyanis a szerzők szerint eleve kontraproduktív, egyben elérhetetlen vállalkozás – nem javítja a biztonságot, ugyanakkor feléli a csak együttműködésben elérhető közös célokra fordítható forrásokat. Ilyennek tekintik a klímaváltozás megfékezését, a gazdasági prosperitás biztosítását, illetve a béke megőrzését. Ez a feltétel egyben éles kritikája is a ma követett amerikai politikának.

A „szabályokon alapuló rendtől”, amely Walt és Rodrik szerint valójában nem egy „jóindulatú”, sokkal inkább egy „ragadozó” (*predatory*) hegemon törekvéseit tükrözi, egy olyan multipoláris rend irányába kell továbblépni, amely – alkalmazkodva a felemelkedő hatalmak igényeihez – tolerálja a nagyobb diverzitást. Ehhez viszont egy lazább szabályokat megengedő, újfajta globalizációra van szükség, amint erre Rodrik már idézett korábbi írása is rámutatott. Az új rend fokozatos kiépítéséhez Walt (2026) egyfajta sorvezetőt ajánl, vázolva egy olyan *metarezsím* elveit, amely a mainál békésebb és együttműködőbb világrendet eredményezne.

A nemzetközi elfogadásra igényt tartó elveket e tekintetben Walt és Rodrik négy kategóriába sorolja.

– Az *elsőbe* a *tiltott akciók* tartoznak, amelyek nem igazolhatók nemzetbiztonsági vagy egyoldalú gazdasági érdekekkel. Ezek magukban foglalják az ENSZ Alapokmányában foglalt tilalmakat, mint amilyen az erőszakos hódítás tiltása, illetve a területi integritás védelme. Tartalmazzák továbbá a diplomáciai immunitás, a korlátozás nélküli tengeri hajózás, a világűr szabad használatának már ismert és elfogadott elveit, amelyeket a hidegháborús szembenállás idején is betartottak. Ez magában foglalja a nagyhatalmak közötti katonai összeütközések kerülését, a nukleáris fegyverek bevetésének tabuját, amelyeket formális egyezmények nélkül is továbbra is érvényesnek kell tekinteni. A gazdaságban hasonló informális normát jelent a károkozási tilalom (a *don't beg your neighbour* elve), vagyis hogy az egyes államok ne egymás rovására akarjanak előnyökre szert tenni. Hogy pontosan mi sorolható ebbe a körbe, arról mindig lehet vita. A beruházási kedvezmények például aligha tekinthetők gazdasági kényszerítő eszköznek, a kereskedelmi és technológiai korlátozások azonban már igen: például az Egyesült Államok által a fejlett félvezetők és a félvezetőgyártáshoz szükséges technológiák Kínába irányuló exportjára bevezetett korlátozások, illetve a ritkaföldfémek kínai exporttilalma.

– A következő, *második* kategóriába a tárgyalások útján kialakított kölcsönös engedmények sorolhatók. Ilyennek tekinthetők például a fegyverzetkorlátozási megállapodások, a nukleáris fegyverzetek kezelésének biztonsági protokollja vagy éppen a felderítési tevékenység szabályozása. Nem említik, de bizonyosan idekívánczik az autonóm fegyverek alkalmazásának egyezményes tilalma, tekintettel a mesterséges intelligencia gyors fejlődésének veszélyeire.

– A *harmadik* kategóriába sorolják az egyezmények hiányában gyakorolható autonóm akciókat, beleértve a civil kezdeményezéseket is, amelyek a „szemet szemért” eskalációs spirál elkerülése céljából *arányos reagálást* igényelnek.

– Végül a *negyedik* kategóriába a globális közjavak biztosítását célzó multilaterális kormányzás intézményeit sorolják, mint a tartós együttműködés zálogait. A meglévő intézmények mellett például idetartozhatna a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kutatások és alkalmazások szabályozása is, amelyről jelenleg is nemzetközi vita folyik.

Vajon mennyire reális egy ilyen elképzelés, amely az alapelvekről szóló belátásra és kölcsönös nemzetközi megállapodásokra épít? A szerzők tisztában vannak azzal, hogy a kölcsönös bizalmatlanság, az inkompetens kormányzás vagy a szimpla tudatlanság csökkentik az ilyen megállapodások esélyét, de nem teszik őket eleve megvalósíthatatlanná. Ha van közös akarat egy prosperálóbb és biztonságosabb világ létrehozására, akkor ehhez az eszközök is rendelkezésre állnak.

Hivatkozások

Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. The Belknap Press of Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv24w655w>

- Bayer, J. (2010). A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. Században*, 1(1), 7–28.
- Bayer, J. (2021). *Felbolydult világ: Írások a globalizációról*. Napvilág Kiadó.
- Blouet, B. W. (2001). *Geopolitics and globalization in the twentieth century*. Reaktion Books.
- Bremmer, I. (2014). The new rules of globalization. *Harvard Business Review*, 92(1-2), 103–107. <https://hbr.org/2014/01/the-new-rules-of-globalization>
- Brzezinski, Z. (1999). *A nagy sakktábla: Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai* (ford. Hruby, J.). Európa Kiadó. (Az eredeti mű megjelenése: 1997.)
- Brzezinski, Z. (2002). Eurázsiai geostratégia (ford. Szőnyi, I.). In Csizmadia, S., Molnár, G., & Pataki, G. Z. (szerk.), *Geopolitikai szöveggyűjtemény* (138–146. o.). Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal.
- Carney, M. (2026, January 20). *Davos 2026: Special address by Mark Carney, Prime Minister of Canada*. World Economic Forum.
- Chase-Dunn, C., & Podobnik, B. (1999). The next world war: World system cycles and trends. In V. Bornschier & C. Chase-Dunn (Eds.), *The future of global conflict* (pp. 40–65). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446218167.n3>
- Csizmadia, S., Molnár, G., & Pataki, G. Z. (szerk.). (2002). *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal.
- Dalio, R. (2021). *Principles for dealing with the changing world order: Why nations succeed and fail*. Avid Reader Press/Simon & Schuster.
- Farrel, H., & Newman, A. (2023). *Underground empire: How America weaponized the world economy*. Allen Lane.
- Gaida, J., Wong Leung, J., Robin, S., & Cave, D. (2023). *ASPI's Critical Technology Tracker: The global race for future power*. Australian Strategic Policy Institute. <https://www.aspi.org.au/report/critical-technology-tracker/>
- Khanna, P. (2017). *Konnektográfia: A globális civilizáció jövőjének feltérképezése* (ford. Palik, J.). HVG Könyvek. (Az eredeti mű megjelenése: 2016.)
- Khanna, P. (2020). *The future is Asian*. Simon & Schuster.
- Mahbubani, K. (2018). *Has the West lost it? A provocation*. Allen Lane.
- McCoy, A. W. (2021). *To govern the globe: World orders and catastrophic change*. Haymarket Books.
- Rodrik, D. (2014). *A globalizáció paradoxona: A demokrácia és a világgazdaság jövője* (ford. Felcsuti, P.). Corvina.
- Rodrik, D., & Walt, S. M. (2024). How to construct a new global order. *Oxford Review of Economic Policy*, 40(2), 256–268. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grae011>
- Schmitt, C. (1963). *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*. Duncker & Humblot.
- Schmitt, C. (1995). *Staat, Großraum, Nomos: Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (G. Maschke, Ed.). Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-47471-4>
- Simms, B. (2023). *Die Rückkehr des Großraums?* Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-59022-3>
- Walt, S. M. (2026). The predatory hegemon: How Trump wields American power. *Foreign Affairs*, 105(2), 8–23. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/predatory-hegemon-walt>

A Közgazdasági Szemléhez benyújtott tanulmányok elbírálásának szempontjai

Tisztelt Lektorunk!

Kérjük, hogy *véleményének megfogalmazása után* töltse ki az alábbi táblázatot, kérdés-csoportonként X-szel jelezve azt a minősítést, amely a legközelebb áll értékeléséhez!

Értékelési kritérium	Nagyon gyenge/ elfogadhatatlan	Elfogadható, megüti a mércét	Kiváló
Tartalmi megítélés			
Relevancia, várható hatás			
Precizitás, világosság			
Szakirodalmi megalapozás, hivatkozások			

Kérjük, a táblázatban foglalt minősítéseket összegezve, *feltétlenül* húzza alá az alábbi javaslatok egyikét!

- A cikk közlését (jelentéktelen javításokkal) *támogatom*.
- A cikk közléséhez *lényeges átdolgozásra* van szükség.
- A cikk közlését *nem támogatom*.

Kérjük, lektori véleményét az alábbi megfontolások alapján készítse el, és lehetőség szerint válaszoljon minden fontosabb kérdéscsoportra az elbírálendő cikkel kapcsolatban.

1. A cikk tartalmának megítélése

Világos, könnyen azonosítható és elemzésre érdemes a probléma, amelyet a cikk tárgyal?

- Alkalmas a szerző által kifejlesztett modell (elemzési keret) a probléma megválaszolására?
- Megfelelők a szerző által választott módszerek, illeszkednek a kutatási kérdéshez? • Elfogadható vagy legalább vitára érdemes a szerző magyarázata, érvelése?

2. A cikk relevanciája, várható hatása

Mennyire fontosak a cikkben felvonultatott új tudományos eredmények az elmélet vagy a gyakorlat (esetleg mindkettő) szempontjából? • Ösztönöz a cikk továbbgondolásra, új kutatásokra?

- Várható, hogy a tanulmány tudományos vitát ébreszt? • Van a cikknek gazdaságpolitikai, illetve a vállalatok számára fontos mondanivalója?

3. Precizitás, világosság, áttekinthetőség

Egyértelmű, logikus a kifejtés, világosak a cikk állításai, érvelése? • Vannak fogalmi csúsztatások, homályos fogalmak a tanulmányban? • Hibátlanok a matematikai levezetések, képletek, formulák, táblázatok? • Arányos a cikk szerkezete? • Gördülékenyen van megírva a tanulmány?

4. Szakirodalmi megalapozás és hivatkozások

Épít a szerző a témában közölt releváns szakirodalomra, azt kellő mélységben ismeri? • Tartalmiak a szerző hivatkozásai, vagy formálisak? • Vannak tételeken felsorolandó hiányosságok ezen a területen (megkerülhetetlen szerzők kihagyása, kevésbé fontos szerzők citálása, túlzott mértékű önhivatkozás, nem független, lekötözött hivatkozások stb.)? • Nem támaszkodik a szerző megengedhetetlen mértékben más szerzők írásaira? • Túlmege a tanulmány a szakirodalom egyszerű ismertetésén, összefoglalásán? • Korrektek, pontosak a szerző hivatkozásai a cikkben belül és a cikk végén közölt hivatkozásjegyzékben?
